STOCKHOLMS RÅDHUS OCH RÅD

FESTSKRIFT
UTGIFVEN TILL MINNE
AF NYA RÅDHUSETS
INVIGNING HÖSTEN
1915

STOCKHOLMS RÅDHUS OCH RÅD

FESTSKRIFT

INNEHÅLLANDE

MAGISTRATENS OCH RÅDHUSRÄTTENS SAMT DE ÄLDRE RÅDHUSBYGGNADERNAS HISTORIA

BESKRIFNING AF
DET NYA RÅDHUSET I KVARTERET FRUKTKORGEN
JÄMTE
BYGGETS HISTORIA

FÖRTECKNING ÖFVER
BORGMÄSTARE OCH RÅDMÄN SAMT STADS- OCH MAGISTRATSSEKRETERARE FRÅN ÄLDSTA TILL NUVARANDE TID

UTGIFVEN
TILL MINNE AF
NYA RÅDHUSETS INVIGNING
HÖSTEN MCMXV

DÅ STOCKHOLMS NYA RÅDHUS närmade sig sin fullbordan och tiden för dess tagande i bruk kunde beräknas, uppstod tanken att hugfästa minnet af denna för hufvudstaden betydelsefulla tilldragelse genom utgifvande af en festskrift. Den 17 juni 1914 beslöt drätselnämndens andra afdelning att lämna rådhusbyggnadskommittéen uppdrag att gå i författning om utgifvandet af en dylik skrift.

Självklart var, att skriftens medelpunkt och kärna skulle utgöras af en beskrifning öfver det nya rådhuset jämte en så fullständig samling afbildningar af planer och öfriga ritningar, att den intresserade kunde genom studiet däraf bilda sig en klar uppfattning af byggnadsverket såväl ur rent arkitektonisk och byggnadsteknisk synpunkt som ock ur synpunkten af byggnadens anpassning för sitt särskilda ändamål. Lika uppenbart var, att till beskrifningen öfver byggnaden borde sluta sig en framställning af rådhusbyggets historia allt ifrån den tid, då det gamla rådhusets olämplighet och otillräcklighet för nyare tiders kraf började frammana förslag till bristernas afhjälpande, intill tiden för byggnadsfrågans slutliga lösning och den nya byggnadens fullbordande. I enlighet med en från magistraten utgången tanke beslöt kommittéen tillika att låta till det sålunda så att säga självklara innehållet foga dels en kort framställning af magistratens och rådhusrättens historia allt ifrån äldsta tider — en ingalunda oväsentlig men hittills föga bearbetad del af hufvudstadens egen historia — dels en skildring af de äldre rådhusbyggnaderna och dessas öden, dels slutligen en så långt tillbaka i tiden som möjligt sig sträckande förteckning öfver stadens borgmästare och rådmän samt stads- och magistratssekreterare jämte biografiska uppgifter om dessa. En dylik matrikel, hvari man kunde vänta att återfinna namnen på en mängd personer och släkter, som i gångna tider spelat en roll i hufvudstadens och landets historia, skulle uppenbarligen blifva af ett betydande intresse, ej minst för den i våra dagar med ifver bedrifna släkthistoriska forskningen.

Till författandet af beskrifningen öfver det nya rådhuset var dess

arkitekt CARL WESTMAN själfskrifven. Skildringen af rådhusbyggets historia uppdrogs åt ingeniören GUSTAF OLBERS, hvilken fungerat såsom sekreterare åt de kommittéer, som ombesörjt den nya byggnadens uppförande och inredande. Framställningen af magistratens och rådhusrättens historia äfvensom beskrifningen öfver de äldre rådhusbyggnaderna öfverlämnades åt amanuensen vid rådhusarkivet NILS ÖSTMAN. För utarbetandet af matrikeln och för de krafter, som därvid medverkat, har den sistnämnde redogjort i särskildt förord till denna afdelning.

Motiven till i boken förekommande ornamental utsmyckning, såsom öfverstycken och vignetter, hafva hämtats från det nya rådhusets yttre och inre dekorativa detaljer. Redaktionen af boken har efter kommittéens uppdrag handhafts af rådmannen B. CAVALLIN, arkitekten Westman och amanuensen Östman.

Stockholm i november 1915.

RÅDHUSBYGGNADSKOMMITTÉEN

A. E. DAHLBERG

HENNING KINBERG ERIK LINDQVIST

FÖRSTA AFDELNINGEN

I N N E H Å L L

STOCKHOLMS MAGISTRAT OCH RÅDHUSRÄTT. KORTFATTAD ÖFVERSIKT AF NILS ÖSTMAN . . . . . 1—62

DE ÄLDRE RÅDHUSBYGGNADERNAS HISTORIA. AF NILS ÖSTMAN . . . . . 63—116

RÅDHUSBYGGETS HISTORIA. AF G. OLBERS . . . . . 117—134

BESKRIFNING AF DET NYA RÅDHUSET. AF C. WESTMAN . 135—158

BESKRIFNING ÖFVER VÄRME- OCH VENTILATIONSANLÄGGNINGEN. AF F. OSCAR NILSON . . . . . 159—160

PLANER, FASADRITNINGAR OCH SEKTIONER AF DET NYA RÅDHUSET JÄMTE FÖRTECKNING ÖFVER RUMMEN . . 159—176

BILDER FRÅN DET NYA RÅDHUSET EFTER FOTOGRAFIER 177—249

STOCKHOLMS MAGISTRAT OCH RÅDHUSRÄTT

KORTFATTAD ÖFVERSIKT

AF NILS ÖSTMAN

TIDEN FÖRE 1471

PÅ DEN HALFÖ, SOM I FÖLJD AF DE GEOLOGISKA FÖRHÅLlandena fordom till största delen spärrade Mälarens utlopp, hade svearna, sedan Mälarbygden efter Södermanlands eröfring från götarna blifvit ett område, som de hade fördel af att skydda, anlagt en befästning, utan tvifvel en blockhusartad byggnad af trä med ett mindre, kringgärdadt skyddsområde. Den isländska historieskrifvaren Snorre Sturlesson omtalar denna befästning i samband med krigshändelser här omkring år 1000; han uppgifver, att kastalen stod väster om Stocksund, nuvarande Norrström. Snorre begagnar i denna berättelse sin källas itinerala väderstrecksskick, enligt hvilket Mälaren gick i riktningen norr—söder. Kastalen vid Stocksund stod således i verkligheten söder om sundet eller ungefär på den plats, där senare tornet Tre Kronor reste sig.

I skydd af detta fäste uppstod före år 1000 en handelskoloni. Silfverfynden och runstenarna i Stockholm vittna därom liksom ordet Barkareholmen, på hvilket lilla område man troligen först möttes i bytesvärf. Om något större uppsving kan man ej tala, ty på 1000-talet började genom kristendomens förkunnelser svenskarnas maktförfall. Hedningarna lefde på gammalt vis hufvudsakligast i skärgårdsområdena, hvilka därför snart inför kristna ögon fingo ett dåligt anseende. Konungamaktens hufvudort var numera Götaland. Hur svagt försvaret i Mälardalen alltjämt var, visas af esternas och karelernas härjningar 1187, hvarvid Sigtuna plundrades. Äfven år 1226 skedde ett dylikt infall. Det inbördes kriget mellan konungaätterna tillät ej en tanke på Mälardalens försvar mot främmande fiender.

Handelsförbindelserna med holmen vid Stocksund fortsattes emellertid, först af gottlänningarna, sedan af tyskarna. De senare hade på 1100- och 1200-talen koloniserat och eröfrat den af slaver bebodda Östersjökusten öster om Elbe och upp till Finska viken; den första kolonistadens, Lübecks, borgare seglade tidigt öfver till Sverige i handelssyfte. Det var fara värdt, att äfven Sverige skulle genom deras driftiga föregångsmän komma i samma ställning som de af tyskarna koloniserade Östersjöländerna.

Vid denna tidpunkt förenades emellertid de båda tvistande konungaätternas anspråk på Sveriges tron hos konung Valdemar 1250. Hans fader, den kraftfulle Birger jarl, som egentligen styrde landet, föreskref 1251, att om lübeckarna ville bosätta sig i Sverige, skulle de lefva efter svenska lagar och kallas svenskar. Samtidigt började han med kraft befästa Mälarens inlopp. Erikskrönikan, skrifven sjuttio år senare, berättar nämligen, att han här byggt ett fäste och anlagt Stockholm.

De markhistoriska förhållandena kring staden visa möjligen hän på, att Stockholmen med kringliggande område ursprungligen tillhört Uppsala öd, den gamla svenska konungaättens familjegods, som med kronan öfvergått till konung Valdemar. Både Uppsala, Birka och Sigtuna synas hafva uppstått på dylika gods och liksom konungen på Uppsalaödsgodsen företräddes af en fogde, företräddes han i dessa städer af en dylik, ursprungligen en uppbördsman, kallad gelkare.

Ett annat skäl är stadsplanens enhetlighet. Den banbrytande tyska stadsforskningen har påvisat, att stadsplaner af samma typ, som visar sig i den äldsta stockholmskartan, hafva varit beroende af en vilja, den mans, som förfogat öfver marken och förlänat tillstånd till bebyggande. Då denne på denna tid i Sverige icke kunde vara en privatman, var icke heller marken "privat", och det återstår därför blott att spåra konungens vilja, i detta fall Birger jarls, och regeringsmakten kunde ju blott förfoga öfver Uppsalaödsgods. Det gamla sveafästet vid Norrström fick genom sin placering på en dylik mark en högre betydelse än en bygdefästning, som oftast var en ätts enskilda angelägenhet.

Den stadsplan, som fått sitt uttryck i den äldsta stockholmskartan, tillhör den stora grupp af stadsplaner, efter hvilka de nyanlagda städerna från Lübeck upp till Reval byggts. Inom denna grupp kan man urskilja i stort sedt tre smärre, och till den mellersta hör den stockholmska stadsplanen. Den tillhör 1200-talet och har såsom typ betraktad framtvingats dels af köpmännen, dels af försvarshänsyn, liksom förhållandet är med alla kolonistäder söder och väster om Östersjön. Inom de koloniserade områdena blef emellertid denna stadsplanetyp omodern vid midten af århundradet och fick där vika för den tredje, som hufvudsakligen karaktäriserades af mindre kvarter och bredare gator.

Den stockholmska stadsplanen har dock tvänne detaljer, som icke rätt väl passa

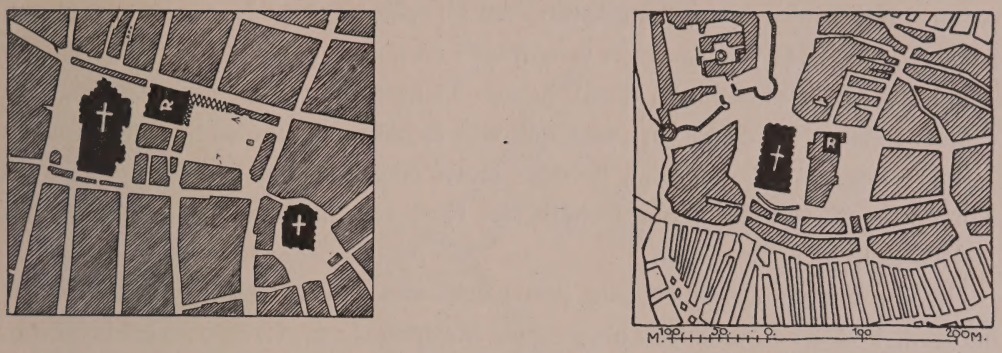

Hufvudkyrkornas, rådhusens och torgens lägen i Lübeck och Stockholm.

i planen. Den ena är Kindhästagatans (Tyska brinkens och Kindstugatans) sneda riktning, den andra är Stortorgets slarfvigt oregelbundna fyrkant. Andra försvunna detaljer hafva måhända dessutom funnits. Det är sannolikt, att dessa tillhört den byartade handelsplatsen, som först genom lübeckarnas ingripande fick en modern byggnadsplan. Planen för läget af kyrkan, rådhuset och torget är sålunda en direkt detaljkopia från Lübeck. Utom detta är emellertid Stockholms karaktär af köpstad så starkt framhäfd på den äldsta kartan, att man måste antaga, att lübska borgare haft ett stort inflytande på stadens tillkomst. Man vill då gärna sammanställa de fakta, att Birger jarl 1251 afslöt ett handelsfördrag med Lübeck och att Stockholm första gången nämnes under sommaren 1252, då jarlen, konungen och ärkebiskopen vistades där, hvarvid de öfliga juridiska formaliteterna för stadsblifvandet måhända försiggingo, såvida de icke kort förut ägt rum. I själfva verket visar stadens närmast följande utveckling ett starkt nordtyskt, hufvudsakligen lübskt inflytande på såväl det juridiska som mera allmänt kulturella områden.

Platsen där Stockholm byggdes var ej stor; den utgjordes af området mellan stadsmurarna, som gingo utanför de nuvarande Baggens- och Prästgatorna.[1] Utfartsvägen i norr gick genom Helvetesgränden eller strax öster om den; här i trakten stod den äldsta Norreport, hvarifrån Norrebro utgick. I söder möttes murarna vid ett starkt porttorn, som stod norr om Järntorget; härifrån gick bron till Södermalm. Men äfven andra portar funnos, belägna uppe på åskanten i muren. Tillträdet underlättades genom värnade jordsluttningar, senare kallade brinkar. Sådana "vattenportar" funnos först endast en östantill, senare två, alltså vid den sida, hvarifrån sjöstaden lättast kunde angripas, och voro belägna, den äldre ofvanför Köpmansbrinken (Köpmannaporten), den yngre vid Benickebrinken (Fiskastrandsporten). I den västra muren funnos däremot tre: S:t Nicolai port i Storkyrkobrinken, Vatten-

[1] En ännu äldre befästningsring har måhända legat i kvarteren inom de nämnda gatorna.

porten i Kåkbrinken och Skomakareporten i Tyska brinken. När detta mursystem tjänat ut, öppnades ytterligare en vattenport i en numer ej befintlig gränd (Lüdekes gränd n:r 77; se vidstående karta), liksom Fiskastrandsporten öfvertog den inre vakten i stället för Söderport, som fick vika för dominikanklostrets starka murar.

Snart nog, om ej samtidigt, befästes äfven Helgeandsholmen genom en yttre Norreport jämte murar; om förhållandet först var likartadt på landttungan vid Södermalm, är ej fullt klart.

Utanför befästningarna började sjön nästan omedelbart; i öster funnos slottsbryggan, i väster förmodligen bryggor för Mälarstäderna. Äfven omtalas bolabroar och gårdsbroar. På västra sidan af stadsholmen skedde utfyllningarna raskt och redan Magnus Ladulås fann sig föranlåten att förbjuda det fortsatta utfyllandet af "Riddarholmskanalen", som före hans tid varit ofantligt bredare, såsom båtfyndet 1647 vid Stora Nygatan visade. På Kidaskär — Killingholmen — betade väl i äldsta tider borgarnas hjordar liksom snart därefter på Södermalm.

Öfver detta område samt den därintill gränsande Siklaön fick staden förmodligen tidigt förfoganderätten genom ett nu förloradt privilegiebref, liksom angränsande områden till de tyska kolonistäderna upplätos af grundläggaren. Dylika donationsjordar voro nödvändiga för städernas första fortkomst: på Södermalm och Sicklaön hämtade borgarna virke för byggnadsbehof samt foder för boskapen — kreatursskötsel och åkerbruk var hela medeltiden igenom en viktig binäring för dem. På Södermalm hade de äfven sina tranbodar, hvari tranet framställdes.

Norrmalm, som sannolikt från kronan kommit i Uppsala ärkebiskopsstols ägo, kom till största delen genom byte 1286 till Magnus Ladulås, som kort därefter skänkte området till det nyanlagda S:ta Klara kloster, jämte holmarna öster om Norrström. Kungsholmen (Liderne, Munkaliderne), som uppstått af åtminstone tre större holmar, var sannolikt i enskild ägo.

Inom stadsmurarna hade Stora torget, rådhuset och kyrkan såsom ofvan nämnts fått sin plats enligt förhållandena i Lübeck. I kvarteret norr om torget upptog rådhuset ett litet område i sydöstra hörnet. Pulsådern genom staden blef Remslagaregatan — nu Svartmangatan — och utefter Köpmannagatan bosatte sig de stora affärsmännen. Äfven dessa båda namn vittna om Stockholms karaktär af befästad ort och af köpstad: remslagarna sörjde för viktiga delar af krigsfolkets utrustning, köpmännen hade sitt ändamål att fylla.

Det synes först ha gått tämligen långsamt med stadens bebyggande och förmodligen berodde det på, att läget ännu ansågs oroande. Sent uppträder staden i tidens testamenten och sent våga sig de munkar hit, hvilka hade till egenart att vistas i städer. 1268 komma franciskanerna hit, 1289 gjorde dominikanerna ett försök att vid Söderbro förvärfva en klosterplats. Då var emellertid isen redan

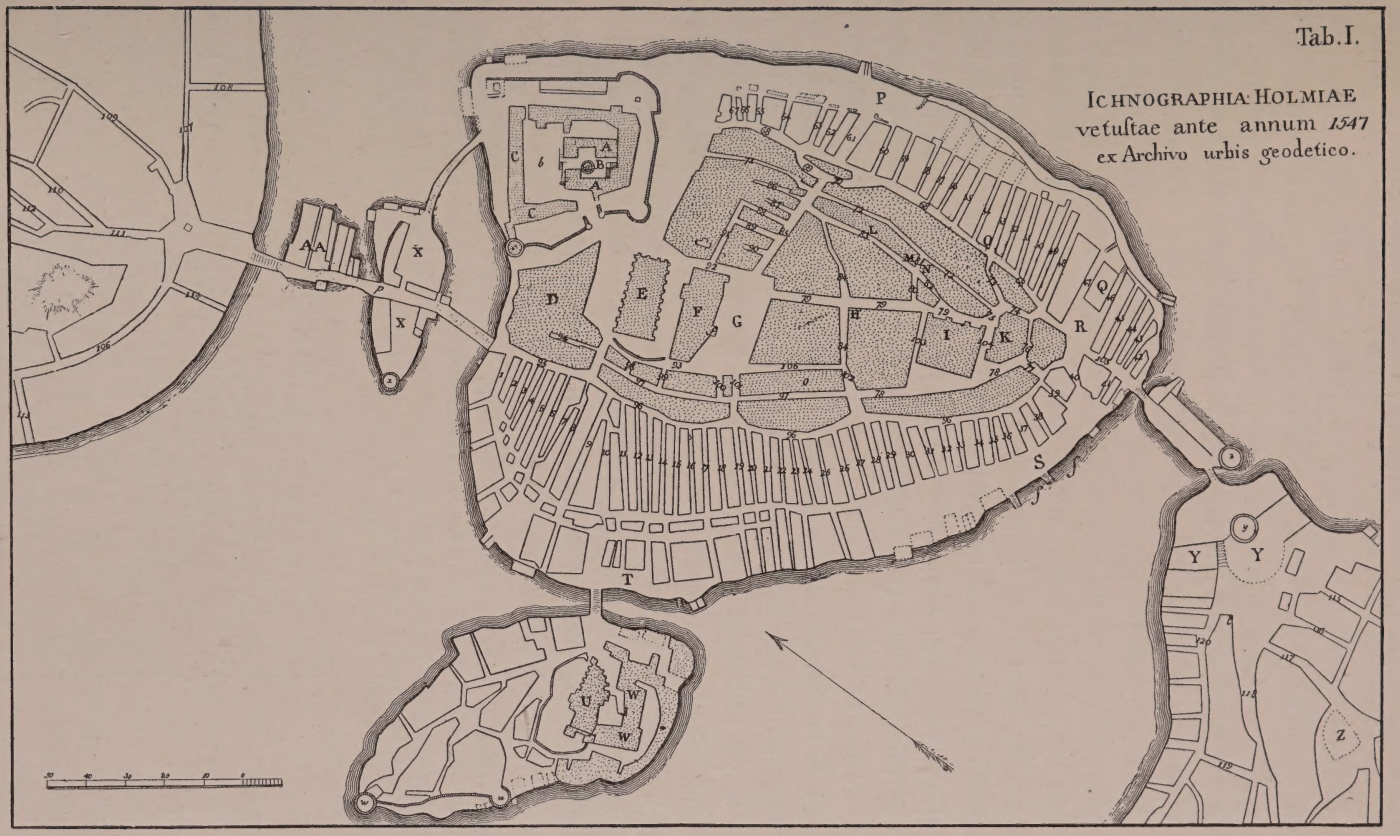

Stockholm omkring 1620. Detalj från den äldsta stockholmskartan. Förut oriktigt daterad till 1547 af C. Fr. Ekerman. Här återgifven efter framställning i J. A. A. Lüdeke, Dissertatio historica de ecclesia teutonica ... Uppsala 1791. Bokstäfver och siffror äro inlagda af Lüdeke.

bruten, det sista decenniet hade visat ett stort uppsving och Södermalm hade börjat bebyggas. Franciskanerna och deras systerorden, klarissinnorna, fingo i Magnus Ladulås en varm beskyddare; de förras institution började omkring 1275 resa sina murar på Kidaskär, de senares åter vid Brantberget 1286. Därmed började Norrmalms bebyggande och här anlades S. Jakobs kapell omkring 1310.[1]

Denna utflyttning från det egentliga stadsområdet visar bäst, att det redan var ondt om plats på stadsholmen. Det är därför ej förvånande, att gårdar 1289 finnas utanför stadsmuren. En ny mur, som värnade den utanför den gamla boende befolkningen, började uppföras 1317 af hertig Valdemar, som sedan 1315 innehade Stockholm. Den nya Norreport stod på nuvarande Mynttorget framför Västerlånggatans mynning och härifrån utgick muren utefter den dåvarande stranden och strax väster om nuvarande Stora Nygatan fram till Söderport, som stod söder om Järntorget. Härifrån fortsatte muren utefter dåvarande Skeppsbron upp till slottet. Portarnas antal åt öster och väster är ännu okändt. Denna nya mur var befästad af en mängd starka torn och ägde bestånd hela medeltiden igenom, hvilket i stort sedt äfven synes hafva varit förhållandet med den gamla muren, som ända in på 1700-talet fanns dold mellan husväggarna östantill.

Af hänsyn till de ständiga eldsvådorna indelades staden i fyra branddistrikt, kallade fjärdingar, hvarvid området inom den äldsta muren utgjorde den inre fjärdingen.

Rundt staden låg den starkt byggda kransen, som hvilade på i sjöbottnen nedslagna pålar. Öppningarna i densamma tillslötos af bommar, till hvilka nycklar innehades af vissa stadens förtroendemän.

[1] När de tyska städerna behöfde utvidgas, förfor man icke som i våra dagar, utan man anlade bredvid den gamla staden en ny efter nyare stadsplanefordringar med eget torg, rådhus och kyrka. På grund af Stockholmens inskränkta område kunde en större utvidgning af staden endast ske på malmarna, som så småningom fingo torg och kyrka. På Södermalm reste sig S:ta Maria Magdalena kyrka, sedan påfven lämnat Magnus Eriksson tillstånd 1347.

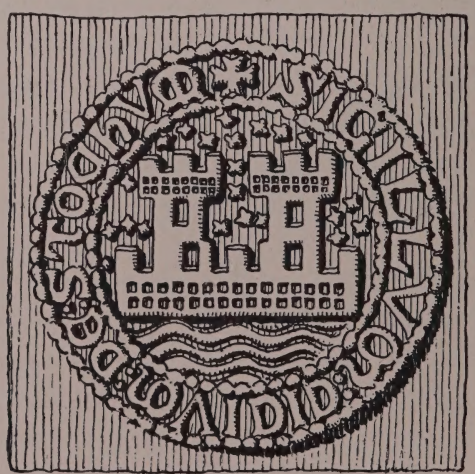

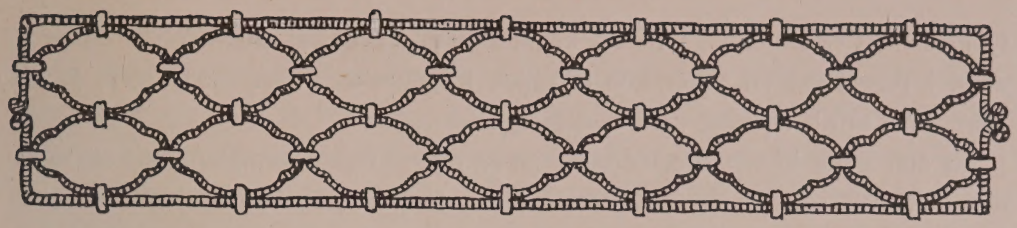

STADEN STYRDES AF FOGDEN OCH RÅDET. FOGDEN (PRÆFECTUS, PRÆPOSITUS), som representerade konungamakten, fanns redan på 800-talet i Birka, där han hufvudsakligen var konungens uppbördsman. Denna funktion innehade han ännu, men var tillika höfding öfver slottslänet och ordförande i rådet. Redan i början af 1300-talet talas om en underfogde, hvilken att döma efter senare analogier vid fogdens frånvaro förde ordet.

Rådet (communitas civium, senare magistratus) synes hafva af konungamakten insatts, om ej vid de första stadsrättigheternas utfärdande så dock kort efteråt. Den närmaste förebilden var möjligen den svenska nämnden, men allt eftersom funktionerna det kräfde, utvecklades "stadsnämnden" efter tyska förebilder och under de tyska köpmännens inflytande. På bjärköarättens tid funnos åtminstone två borgmästare och tolf rådmän. Till följd af det starka, växande tyska inflytandet bestod rådet så småningom af mest tyskfödda män, hvilka till följd af sina släktskaps- och affärsförbindelser verkade i annan riktning än kanske stadens och landets bästa fordrade. Med stor sannolikhet måste den kungliga myndigheten hafva ingripit för att ordna förhållandena och det är möjligt att sammansättningen af rådet i Visby (kodifieradt i Visby stadslag 1332) varit förebilden, när det gällde att stäcka det starka tyska inflytandet vid det stockholmska rådets kompletterande. I Visby var nämligen halfva antalet rådsmedlemmar tyskar, resten gottlänningar, och en dylik, ehuru nog ej så proportionell nationsuppdelning af Stockholms råd fanns redan före 1323. En rättvis uppdelning skedde, ovisst när, men den kodifierades i stadslagen (1350), där det heter, att rådet skall bestå af sex borgmästare och högst trettio rådmän, hälften svenskar och hälften tyskar, men om svenskarna icke kunde fylla rådsplatserna, fingo de ej ersättas med tyskar[1] — ett stadgande, som ägde bestånd till 1471. I själfva verket blef detta stadgande tämligen betydelselöst, ty äfven om lagens bokstaf följdes, hade rent personliga hänsyn stort spelrum. Hvad som gagnade dessa, var i främsta rummet släktskapsförbindelserna,

[1] Men däremot fingo svenska rådmän sitta i rätten i stället för tyskar; så skedde vid åtminstone ett kändt tillfälle, nämligen 1458. Med tysk menades hvarje person hvars fader var tysk, vare sig modern var svenska eller ej. Äfven utlänningar af andra nationer fördes till den tyska gruppen.

ty äfven det stockholmska rådets historia visar, att det ej sällan var beroende af dem. I regeln var en generation af rådet, i synnerhet under medeltiden, på ett eller annat sätt befryndad med den föregående.

Att åter detta kunde ske, berodde på att rådet i regeln kompletterade sig självt, och detta var sålunda en aristokratisk institution, där de personliga egenskaperna jämte släkt- och affärsförbindelserna spelade en mycket stor roll. En omständighet bidrog i sin tur härtill, ty medlemmar af rådet skulle nämligen vara fastighetsägare i staden, och innehade en ansedd och duglig borgare icke någon fastighet, var saken lätt hjälpt genom gifte med en rådsänka eller -dotter, hvarefter intet hinder förelåg för hans upptagande i rådet. Det fanns t. ex. rådsdöttrar, hvilkas två à tre män efter hvarandra beklädt rådmans- och borgmästareämbeten. För att förekomma missbruk föreskref dock stadslagen, att ej mer än fyra rådspersoner fingo vara släkt samtidigt, dock aldrig bröder.

De båda nationaliteterna i rådet voro icke alltid till gagn för det allmänna bästa, när det gällde att taga parti mot utländska maktanspråk på Sverige. Värst var det under Albrekts af Würtemberg dagar, och liksom biskoparna 1380 tämligen oförtäckt liknade Sverige vid en röfvarekula, kan man med fog säga, att Stockholm 1389 var en dylik, då det s. k. Käpplingemordet skedde. Genom detta trodde sig de tyska borgarna säkra Albrekts ställning i Stockholm och därmed i Sverige, men slaget vid Falköping gjorde ett streck i räkningen. Kort därefter — 1395—98 — höllo sju hansestäder, hvilka gått i borgen för uppfyllandet af fördraget på Lindholmen, Stockholm besatt. Äfven vid senare främmande inblandningar funnos anledning till klagomål. Det berättas i en partiskrift från 1466, huru Kristian I låtit besätta ämbetena i Stockholm sålunda, att "myntmästareämbetet har en tysk, stora tulldömet har en tysk, lilla tullen har en tysk, vårdskrifvaredömet har en tysk, tomtöre har en tysk, så att svenske män fingo intet annat ämbete hafva, än att vara bödel och dödgräfvare". När stadslagens bestämmelse om tyskarnas säte i de svenska städernas råd upphäfdes 1471, framhölls just som orsak, att däraf "stor tvedreckt, ovilie oc forderff ære langlige oc ofta uprest".

Hela antalet rådspersoner tjänstgjorde icke samtidigt i rätten, utan endast en tredjedel, som kallades det sittande rådet. Rådsombyte skedde hvarje valborgsmässoafton eller längre fram i tiden äfven under dagarna närmast före eller efter denna dag. Perioden mellan rådsombytena kallades ämbetsår och iakttogs ännu under 1600-talets förra hälft. Ibland kunde extra ordinarie omständigheter föranleda ett helt frångående från stadslagens nyssnämnda stadgande, såsom 1436, då Engelbrekt och Karl Knutsson tillsatte nya borgmästare i början af februari kort efter Stockholms intagande. Under rötmånaden samt under helgerna togo sig rådsmedlemmarna semester och ledighet.

Rådet rekryterades årligen af tvänne nya män, en svensk och en tysk, hvilka första året tjänstgjorde som kämnärer, året därpå som rättafogdar. Denna sed synes vara hämtad från Hamburg, där den ägde bestånd mellan 1270—1292. Edsformuläret åter, efter hvilket nytillträdande borgmästare och rådmän svuro, stämmer nästan ordagrant med det, som Henrik Lejonet på 1100-talet föreskref Lübecks råd. Rådspersonerna bibehöllo sina ämbeten, dels så länge de voro borgare — af en eller annan orsak skedde nämligen liksom i senare tid uppsägandet af burskapet — dels på lifstid, såvida icke ålder eller sjukdom hindrade dem att tjänstgöra.

De två tredjedelar af rådet, som icke tjänstgjorde, deltogo likväl i viktigare öfverläggningar och mottogo förtroendeposter. För öfrigt synas de hafva skött sina egna och äfven andras angelägenheter. Borgmästare och råd började ju såsom borgare och måste såsom sådana alltjämt sköta sina affärer.

Borgmästarna förde titeln herre. För rådmännen började bruket vackla och sålunda möter man på 1300- och 1400-talen flera rådmän med herretitel, men därefter dröjer det ända till inpå 1600-talet, då den romanska sällskapskulturens inflytande gaf såväl dem som andra denna titel. När därför 1282 nämnes borgaren Tideman Fris i Stockholm med herretitel, få vi nog, med tanke på den betydande person han synes hafva varit, i honom se den förste kände borgmästaren och ledamoten af stadens råd. En dylik person bör herr Gödecke van Memel hafva varit. Uttryckligen nämnes herr Henrik van Heden 1297 såsom borgmästare, samtidigt med personer, af hvilka några, ehuru de icke kallas rådmän, likväl böra hafva varit det.

Rådets förnämsta tjänsteman var stadsskrifvaren (secretarius). Han fick ej vara utländsk man och var länge den ende, som hade lärd bildning. Han förde rådets protokoll ("tänkebok", "liber memorialis"), ämbetsboken (matrikeln öfver rådets medlemmar och stadens tjänstemän), jordeböcker och vissa räkenskaper, innan utvecklingen skridit därhän, att nya befattningsinnehafvare öfvertogo en del af hans göromål. Jämte borgmästarna vårdade han stadens böcker, privilegier och andra handlingar i "kistan" — den blygsamma begynnelsen till "stadzens archivum".

Fogde, borgmästare och råd öfvervakade samhällslifvet i Stockholm genom bestämmelser dels i lagarna — bjärköarätten och därefter stadslagen — dels i stadens privilegier.

Bjärköarätt är detsamma som stadslag. Ordet kommer, såsom E. Wadstein nyligen visat, af ett vestgermanskt *berec*, som betyder jurisdiktion. Det öfverfördes tidigt till norden, där *birk* eller *berck* fick betydelsen af handelsplats d. v. s. område med särskild jurisdiktion[1] (jämför Birka) och bjärköarätt blef namnet

[1] Namn och bygd 1914, s. 93 ff. — Tilläggas kan, att i stadsprivilegierna för Odense förklaras bierk vara detsamman som vicbelle = stadsområde.

på inom ett dylikt område utvecklade och sedermera upptecknade rättssedvänjor, vid sidan af hvilka de särskilda landskapslagarna efter allt att döma användes. Det i behåll varande exemplaret af bjärköarätten härstammar från omkr. år 1300, men man kan dels visa, dels med fullt fog antaga, att hufvudinnehållet är äldre. Lagen, hvari en mängd lån från de lübska och hamburgska rätterna förekomma, kodifierades för Stockholm, en del öfriga städer fingo så småningom kunglig tillåtelse att begagna den; det bevarade exemplaret har varit Lödöse stads. Föga omfångsrik, innehåller bjärköarätten en samling oordnade stadganden från den offentliga och privata rättens områden jämte politiestadganden, hvilka belysa det dåtida Stockholms primitiva förhållanden och samhällslif.

Omkring år 1350 blef konung Magnus Erikssons allmänna stadslag, som äfven innehåller särskilda stadganden för Stockholm, färdig och påbjuden. Betydligt omfångsrikare än bjärköarätten, visar den genom sina många detaljerade bestämmelser, huru kraftigt stadslifvet utvecklats. Att förhållandena i Stockholm lagts till grund vid lagens utarbetande är af flera omständigheter tydligt. Den är utmärkt redigerad och följer till planläggningen konungens landslag.

Stadslagen, kompletterad af förordningar och påbud, förblef gällande tills 1734 års lag utkom.

De mera betydelsefulla bestämmelserna för Stockholm innehöllos i privilegiebrefven, hvilka före 1423 äro förlorade, så när som på ett från 1398, hvari konung Erik af Pommern bekräftar Stockholms alla privilegier före 1395 $^{8}/_{9}$. På den historiska konstruktionens väg kunna vi till en ringa del ana de äldsta privilegernas innehåll. Bland de första rättigheterna torde hafva varit tillstånd att hålla marknad på torget under vissa dagar samt att hysa ett kronans mynthus. Båda voro så godt som nödvändiga lifsvillkor. Stortorget ingick i den ursprungliga planen, men en myntmästare nämnes först 1285. Ett annat privilegium rörde efter allt att döma rådet, dess sammansättning, funktioner och förmåner samt komplettering. Andra rörde rätten till vågtvång samt till jordområden, öfver hvilka staden och dess invånare fingo en viss dispositionsrätt, såsom Åsöna (Södermalm), Siklaön och Tynningön, söder om Vaxholm. Borgmästare och råds maktbefogenhet öfver Storkyrkan hvilade äfven på en bestämmelse i ett nu förloradt privilegiebref. Andra stadganden rörde handeln i staden, tillförseln och förbud mot landsköp samt Norr- och Söderbro, hvilka utom af Stockholm skulle byggas och underhållas af sex mälarstäder — tydligen ett arf efter en äldre sedvänja, som ursprungligen bestått i ett för flera socknar gemensamt uppförande och vidmakthållande af försvarsanstalter vid Stocksund.

Privilegiernas hufvudsakligaste konsekvenssatser intogos i lagarna. De under perioden därefter tillkomna privilegierna betraktades såsom gällande lag, men skulle dock alltid stadfästas af hvarje ny regent, som allt efter sin nationella tendens

gjorde inskränkningar eller utökningar. Det första bevarade, allmänna privilegiebrefvet utfärdades af riksrådet 1436 $^{1}/_{5}$.

Det område, som låg under borgmästare och råds jurisdiktion, var ganska stort. Utom själfva staden inom murarna hörde hit Åsön och Siklaön. Efter 1288 $^{17}/_{9}$, då Magnus Ladulås gaf dem, som ville bosätta sig på S:ta Klara klosters område på Norrmalm, samma förmåner som borgarna i staden, kom äfven detta område under rådets jurisdiktion. Ännu större blef jurisdiktionen, när riksrådet 1457 $^{12}/_{3}$ förlänade staden såväl Solna som Brännkyrka socknar.

Rättsskipningen, som rådet utöfvade inom dessa områden, stod under bjärköarättens tid på samma grundval som de gamla svenska landskapslagarna. Men det är tydligt, att det starka tyska elementet, som snart nog besatte de flesta rådsplatserna, så småningom kräfde andra, mera utvecklade rättegångsförfaranden, och faktiskt inbjödos tyskarna härtill genom bjärköarättens egen bestämmelse, att vad kunde ske antingen till biskopens eller till annan stads rätt. Äfven på detta område blef Visby stadsrätt utslagsgifvande, ty Magnus Erikssons stadslag upptog det rättegångsförfarande, som blifvit kodifieradt i denna rätt. Proceduren är mera utvecklad och omständlig, straffbestämmelserna talrikare än i bjärköarätten. Tre dagar i veckan, måndagar, onsdagar och lördagar, voro rättegångsdagarna, då fogde, borgmästare och råd infunno sig i rådhuset för att skipa rättvisa. Stadslagen kände endast vad till konungen, men vissa bötesbestämmelser verkade, att vad ej missbrukades.

"Ute på torget" fanns enligt stadslagen en underrätt, som bestod af fogden och tvänne rådmän, den ene svensk, den andre tysk. De senare kallades "rättafogdar" (præfecti minorum judiciorum). Denna institution hade sin förebild i Visby, där fogden, som var rådet underdånig, presiderade i en dylik rätt, som behandlade alla mål, innan de kommo till rådhusrätten. I Stockholm var fogdens ställning en helt annan och det är därför troligt, att torgrätten här behandlade ringare mål, hufvudsakligen politiemål; den var i så fall en föregångare till den senare kämnärsrätten. Vad voro tillåtna till rådhusrätten.

Vid betydelsefulla rättegångar var rådet förstärkt med Sveriges riksråd, framför allt i internationella affärsmål. Genom ett dylikt förfarande skapades prejudikat, men för öfrigt där stadslagen brast, ålåg det rådet att döma efter bästa förmåga.

På ett område — kyrkans — blef borgmästare och råds domvärjo afknappad. Genom den kanoniska rättens inflytande segrade öfvertygelsen, att brottsliga klerker hemföllo under ärkebiskopens dom och icke under rådets. Afgörandet synes hafva skett först 1345, då Magnus Eriksson dömde, att mål rörande äktenskapsbrott, hvari andlig person varit part, samt brott af andliga i allmänhet skulle föras allenast inför ärkebiskopen. Denne synes från denna tid hafva haft ett särskildt ombud

i Stockholm, hvilket upplystes i handlingarna från 1419 om ärkebiskop Johannes Jerekessons kärleksförhållande till borgaränkan Helleka van Horn i Stockholm.

Bredvid stadslagen och stadens privilegier funnos andra stadgar och privilegier, hvilka reglerade en god del folks mellanhafvanden. De voro gille- och skråordningarna samt gårdsrätterna.

Gillena, som enligt moderna forskningar ingalunda spridt sig till Sverige först under den yngre medeltiden, voro mycket gamla och funnos redan omkring år 1000 i Sigtuna. De voro företrädesvis religiöst-humanitära sammanslutningar, som först på 1400-talet synas hafva fått en fastare organisation. Sina stadgar enades förmodligen gillesbröderna och -systrarna själfva om.

Borgarna tillhörde allt efter sina yrken vissa "ämbeten", senare kallade societeter eller skrån. Deras stadgar fastställdes på 1300-talet någon gång af konungen. Däremot skedde utbildandet och stadfästandet af dessa ämbetens skrån under 1400- och början af 1500-talet uteslutande af rådet.[1]

Alla dessa stadgar upptaga viten för vissa förseelser; kunde man vid tvister ej enas i godo, hänsköts saken till rådhusrätten.

Gårdsrätterna gällde för konungens folk på hans gods och gårdar. Sådana utfärdades t. ex. af Magnus Eriksson och Erik af Pommern. För den tid de gällde voro sålunda förseelser inom slottet undantagna från rådets dom.

Utom handhafvandet af rättskipningen hade rådet äfven andra lika viktiga sysslor att sköta. Främst att å stadens vägnar framträda vid viktigare förhandlingar, som gällde riket i dess helhet: när nyvalda härskare hyllades i Stockholm uppvaktade rådet, afgaf trohetsförsäkran, begärde och erhöll privilegiebref. Vid fiendtligheters afvecklande deltogo emellanåt såväl rådsmedlemmar som representanter för staden. Inom sig utsåg rådet deltagare i herre- och riksdagar. Tillsammans med riksrådet tycktes det hafva från slutet af 1300-talet haft öfverinseendet öfver rikets myntväsen, säkert från 1436 till medeltidens slut.

Det mest maktpåliggande arbetet var dock skötseln af stadens drätsel i vidsträcktaste bemärkelse eller för att begagna ett uttryck från senare tid, den kommunalt-administrativa funktion, som väl var rådets ursprungliga uppgift. Beslut i dylika ärenden, hvilka behöfde blifva allmänt bekanta delgåfvos, menigheten i burspråk — föregångare till senare tiders kungörelser.

Med tiden ökades göromålen, nya befattningar skapades och när urkunderna tillåta oss att öfverblicka rådets nyss nämnda funktion, fylldes den, utom af rådsmedlemmar, äfven dels af förtroendemän, dels af fast anställda personer.

[1] Skrå betydde ursprungligen stadga, men öfvergick slutligen att beteckna korporationen, som lydde under skråret.

Borgmästarna skötte vissa räkenskaper; sålunda synas de hafva, när omständigheterna föranledde, fört anteckningar öfver utgifter af stadens sparade medel. Särskilda räkenskaper förde de öfver smärre kommunala byggen, som de öfvervakade. De för året nya rådmännen tjänstgjorde som kämnärer och upptogo i denna egenskap sakören, för hvilken inkomst de redovisade liksom äfven för utgifterna af samma medel. De enskilda rådsmedlemmarna — särskildt kämnärerna — uppträdde äfven såsom tillfälliga tillsyningsmän för det allmänna bästa, ingrepo rättande och ordnande, anmärkte och anmälde missförhållanden inför rätten. Äfven voro de innehafvare af förtroendeposter.

Dessa sysslor, hvilka besattes hvarje valborgsmässa, voro till större delen af kollegial natur, d. v. s. personerna i ett dylikt ämbete voro alltid minst två i viktigare befattningar i likhet med förhållandena i de tyska kolonistäderna. Såsom förhållandena i Stockholm utvecklat sig, var den svenska och den tyska nationen samtidigt företrädd i dylikt kollegialt arbete. Vissa sysslor kunde under en följd af år få samma person till innehafvare, och det vill synas, som om flera lägre af dessa så småningom öfvergingo till att blifva fast besatta, sedan kollegialiteten af en eller annan orsak upphört. Viktigare poster ser man likväl någon gång skötas af endast en innehafvare, men då alltid en rådsperson. Sådana förtroendemän utsågos till största delen bland de 24 af borgerskapet, som af detta utvalts för att råda och stödja borgmästare och råd i deras förvaltande verksamhet.

Bland rådets viktigaste förtroendemän märkas innehafvarne af befattningar, som rörde handhafvande af kyrkans och med henne samhörande inrättningars förvaltning. Främst komma de två kyrkovärdarna, i regeln utsedda bland borgarskapet, som voro föreståndare för Storkyrkans ekonomi samt tidvis äfven för Horns tegellada, som under nästa tidsskede kallas "hennes tegelbruk". Kyrkoherden, som skulle vara en infödd stockholmare, utnämndes af konungen; rådet däremot tillsatte klockare och erhöll 1419 påfligt tillstånd att jämte kyrkoherden antaga kapellaner. Dylika tillsattes dock äfven af andra, nämligen vid de många olika åt helgon vigda altarna i sidokoren, oftast af stiftarne själfva eller efter deras utfärdade bestämmelser. Rådet hade eget altare, liksom de flesta skråna och gillena samt de förnämsta borgarefläkterna. Påfligt tillstånd att vid behof använda "altare portatile" erhöll rådet 1421.

Till kyrkan voro andra rådets förtroendemän knutna. Hit hörde föreståndarna för den välgörenhetsinrättning, som hvarje söndag utdelade fattighjälp: allmosan; 1434 tillkom fredagsallmosan. Liksom den förra var instiftad till åminnelse af frälsarens uppståndelse, påminde den senare om hans död på korset. Efter 1421, då Alla själars kor stiftats, tillsattes föreståndare för detta. Vid besättandet af ämbetena 1456 nämnes tornväktare för första gången, men på ett sätt som visar att befattningen är äldre.

Öfriga hithörande förtroendemän voro föreståndarna för Helgeandshuset (invigdt 1320) och för S:t Görans hospital, tillkommet 1419. Kapellen på malmarna, S:t Jakobs och S:ta Maria Magdalenas, som voro kungliga stiftelser, lydde icke under rådet.

En viktig plats i de befästade medeltidsstädernas lif intog omsorgerna om försvaret, som i följd däraf blef föremål för kommunal vård. Enär kransen och portarna nattetid voro slutna och stängda, hade rådet öfverlämnat nycklarna till bom- och portslutare, båda viktiga förtroendeposter. Vårdsättarna, vid hvilkas sida vårdskrifvaren verkade, hade hand om borgerskapets vakttjänstgöring, ur hvilken så småningom en fastare militärisk organisation framväxte. De vårdade äfven stadens vapenförråd; i Bukkatornet förvarades sålunda murbräckorna, som skulle nedstöta de fientliga belägringstornen. Vid inträffande örlig tilldelades rådsmedlemmarne viktiga militära befälhafvareposter.

Ett stort antal förtroendemän var tillsatt för att öfvervaka och ordna vissa till affärslifvet hörande frågor. Vidkommande stadens egen drätsel intogo skottherrarna (två af rådet, två af borgerskapet) en viktig plats: de uppburo skottet (skatten), gästpenningar och sedan 1454 pålpenningar, ett slags hamnafgift. Mera ingripande i det enskilda affärslifvet voro vågmästaren, som förestod stadens våg, öfvervakare af handel med åtskilliga varor såsom bröd-, kött- och fiskvräkare, guld- och silfvervräkare, hampa- och linvräkare, samt vedvräkare. Hit hörde också spann- och besmanslikare, samt de, som öfvervakade olaglig köpenskap.

Byggmästarna förestodo stadens byggnadsverksamhet. Nära förknippad med deras göromål var syllasättarnas, ett ämbete, som nu fylles af stadsingeniören.

Rådets ur säkerhetshänsyn förestafvade tillsyn öfver anlända främlingar handhades dels af herbergerarna, i hvilkas värdshus resande funno tak öfver hufvudet, dels af borgarne, som mottogo sina affärsvänners ofta från andra sidan Östersjön kommande handelssvenner. De förra utsågos af rådet, och enär såväl de som borgarna fingo ansvara för sina gäster, vanns en säkerhet, som var lika god som den senare anmälningsskyldigheten.

De fasta ämbetena voro mycket få. De betingades dels af deras stora betydelse, dels af lärdom eller yrke. Utom stadsskrifvaren hörde hit vårdskrifvaren, hvilka båda måste hafva en viss bildning. Äfven kyrkoherden, vissa kapellaner och skolmästaren aflönades af staden. Till det lärda skrået hörde i viss mån äfven stadsläkaren, som möter oss 1465.

En del lägre befattningar voro naturligen fasta, såsom klockaren (ett klockareskrå fastställdes 1277) och tegelslagaren, hvilka lydde under kyrkvärdarna, samt skarprättaren, som vanligen var en benådad bof. Vid midten af 1400-talet hade rådet fyra "famuli" — stadstjänare — och en "puella", väl en städerska.

Den medeltida stadsförvaltningen var, såsom det framgår af det föregående, af enkel natur. Klarast visar sig detta i räkenskapssystemet. Hvarje afkastande institution bokförde sina medel och erlade utgifterna af de undan för undan inkomna medlen; var det ett dåligt år, fingo förtroendemännen göra förskott ur egen kassa. Så aflönades Storkyrkans tjänare af kyrkans influtna ringnings-, pell- och silkes-, ljus- och lägerstadspenningar, reparationer bekostades äfven af kyrkans medel. Rådet, som af ålder haft beklädnadspenningar, fick från 1436 särskild aflöning. De många olika räkenskaperna aflämnades efter förbrukandet af ett års inkomst till rådet, som därefter lät granska dem, och förvara dem i "stadzens gömmo", såsom arkivet så småningom började kallas.

Under detta tidsskede blefvo personer ur nästan alla medeltida samhällsklasser bofasta i Stockholm. Försök gjordes omkring år 1300 att förbehålla hus och grund åt borgarna genom förbud för personer af andligt och världsligt frälse att besitta fastigheter, men dylika förbud kunde icke i längden upprätthållas. Stadens hufvudbefolkning utgjordes emellertid af borgarna; 1465 funnos här 860 borgerliga hushåll, hvilket torde förutsätta en befolkning på minst 8,000 personer.

Ursprungligen kallades invånarna i staden för byamän, d. v. s. stadsbor (cives). På 1300-talet vann den tysk-svenska benämningen borgare, d. v. s. invånare i befästad stad, ett betydligt insteg och slog fullständigt igenom på 1400-talet.

Liksom i andra nyanlagda städer upplätos förmodligen ännu obebyggda områden åt de inflyttade, som lockades med förmåner. Hit hörde vissa handelsprivilegier, skydd till lif, lem och familj samt privilegier på det privaträttsliga området, såsom t. ex. lika arfsrätt för söner och döttrar, ett stadgande som landskapslagarna ej känna, men som återfinnes såväl i bjärköarätten som i stadslagen.

Utom svenska borgare bosatte sig äfven utlänningar. De viktigaste och lifskraftigaste bland dessa utgjordes af de inflyttade tyskarna. Deras framträngande mot den då slaviska södra Östersjökusten började på 900-talet, fortsatte till följd af öfverbefolkningen under 1000—1100-talen kraftigare och fick sitt aflopp i de nyanlagda Östersjöstäderna. Omkring år 1200 tillstötte en annan händelse, som till sina följder var nära nog viktigare. I de områden, som nu motsvaras af Hannover och Westfalen, bortkörde plötsligen de stora jordägarna sina lifegna, som på billiga, af ålder fastslagna villkor förfogade öfver sina herrars områden. Deras afrad stod nämligen icke alls i förhållande till jordens under tiden mer och mer våldsamt stegrade värde; och för att erhålla önskade afgifter sammanslogo jordägarna smärre områden, två till fyra, till ett större gods, som på viss tid utarrenderades till fria personer. De uppsagda lifegna fingo visserligen friheten, några togo tjänst på de nybildade godsen, men det stora flertalet sökte sig till

städerna, främst de tyska kolonistäderna vid Östersjökusten. På sådant sätt förklaras, att så många framstående kolonister härstammade från Niedersachsen och Westfalen, icke blott för dessa städers vidkommande utan äfven för de svenska sjöstädernas, särskildt Stockholms. Det var ett godt gry i dessa långväga främlingar och deras afkomlingar skapade sig icke sällan en aktad ställning — man behöfver blott påminna om den stockholmska borgmästaresläkten Westfal.

Dessa utlänningar hade först kommit som "gäster", såsom de främmande handelssvennerna kallades, och stannade sedan öfver på handelsplatsen en och annan vinter ("vinterliggare"), men lefde icke under svensk lag. Det var detta Birger jarl bl. a. förbjöd i lübeckarnas privilegiebref 1251: ville de bosätta sig i Sverige, skulle de lefva efter svensk lag och kallas svenskar. Så skedde äfven, men nationaliteten förnekade sig likväl icke inom stadsmurarna. Deras driftighet och handelsvana bidrogo mycket till Stockholms uppsving mot slutet af 1200-talet; dugliga borgare af utländsk härkomst gynnades särskildt af Magnus Ladulås.

I de politiska tvistigheterna var borgerskapet liksom rådet deladt i de två nationslägren. Detta var den djupast liggande orsaken till, att i Stockholm icke uppkommo några patriciersläkter, hvilka, liksom ofta i de tyska hansestäderna, städse kunde rekrytera rådet. En annan orsak låg i det religiösa lynnet; de förmögnas barn ingingo icke sällan i klostren eller blefvo klerker. Ansatser till en dylik släktbildning saknades dock icke, men de voro för få och förhållandena här för små, för att de skulle erhålla en verklig framgång. Rådet kunde därför såsom ofvan nämnts rekryteras af medlemmar ur hvilka borgarsläkter som helst, blott borgaren i fråga var fastighetsägare.

Innehafvare af andra stadens förtroendeuppdrag synas däremot icke i regeln hafva varit husägare, såvida det ej var fråga om någon viktigare befattning, som medförde årlig uppbörd med redovisningsskyldighet.

Redan på slutet af 1300-talet nämnas ombud för borgerskapet vid rådets sida. Ett permanent utskott på 24 personer, föregångare till borgerskapets äldste, fanns efter allt att döma mycket tidigt. När de bevarade tänkeböckerna börja, se vi de 24 i verksamhet; på "allmän rådstuga" öfverlade de med rådet i saker, som rörde riksangelägenheter eller borgerskapet i gemen.

Burskap i staden kunde endast rådet meddela åt i äkta säng födda och därefter var borgaren pliktig att draga stadens tunga, som var "vård, dagsverker, skott, gästning och annat slikt". Han var antingen handlande eller handtverkare och såsom sådan tillhörde han, i förra fallet köpmansgillet, i det senare fallet sitt handtverksämbete, samt styrdes af sina åldermän, hvilka tillsattes med rådets samtycke. Vid deras två årliga större sammankomster närvoro två rådmän. Skråna fyllde äfven kommunala åligganden; så föll renhållningen i staden på dragarämbetets lott.

Men äfven i det enskilda lifvet kunde rådet ingripa. Stadslagen kände blott sex anledningar till fest, nämligen vid förlofningar, bröllop, dop, kyrkogång, begrafningar och arfskiften. Högst 60 personer fingo bjudas; ville man se flera, måste tillstånd begäras af fogde och råd, och efter festen måste festgifvaren på rådhuset intyga, att 100-talet icke öfverskridits — i motsatt fall blef det dryga böter. Att släkt- och vänkretsen gärna växte, hvarje gång en person åter trädde i brudstol, förstår man lätt; var en änka gift för tredje gången och gaf bröllop för en dotter i ett föregående gifte, var 100-talet snart fullt.

Men en dylik tillställning var icke billig och att ett kringskärande stadgande som detta funnit plats i stadslagen omkring år 1350, visar väl bäst Stockholms stora ekonomiska uppsving under nu behandlade tidsskede. Lägga vi härtill äfven det förhållandet, att staden och enskilda flera gånger uppträdde som långifvare — sålunda förpantade riksrådet till staden Gestrikland och Uppsala köpstad 1470 tills Karl Knutssons stora skuld var betald — få vi väl, oaktadt man vet så litet härom, anse Stockholm lika förmöget som tyskar och danskar ansågo det viktigt och eftersträfvansvärdt.

TIDSSKEDET 1471—1635

1. STOCKHOLM

ETT NYTT BLAD I DE SVENSKA STÄDERNAS HISTORIA BÖRJAR efter torsdagen den 10 oktober 1471, då Sten och Nils Sture, kraftigt understödda af Stockholms borgerskap, på Brunkebergsåsen slogo den danska hären under Kristiern I. Söndagen därefter samlades inför riksrådet på Stockholms rådhussal borgare såväl från Stockholm som från andra städer och fordrade i ovanligt skarpa ordalag, att stadslagen skulle ändras därhän, att hädanefter endast svenske män finge sitta i städernas råd. Det förmodas på goda skäl, att initiativet utgått från Stockholm. Önskemålet beviljades, och den 14 oktober utfärdade riksrådet närmare bestämmelser, hvaruti det "afsagdt oc endrechtelige afsighia, strengelige oc hardelige forbiudendis, at nagra utlendska schola nagon tidh her effter sitia antige for borghamestere eller radman eller nager mærkelig embete hafva i stadhen, som ære tollscrifvare, stadzscrifvare oc vardscrifvare döme. Men hvar stadh schal her effter styras oc regeras meth svenske inlendska men, som hafva i stadhenom liggiande grund, til evich tid, oc schal then article uti stadz laghen, som ludher, at halfdelen i radhit scholo vara svenske oc halfdelen tydske, aldric nagan tidh her effter blifva vidh macht".

Af alla de stadganden, som sedan 1200-talet gjorts i syfte att kringskära tyskarnas inflytande i städernas styrelse, var detta det viktigaste. Kampen emot utlänningars inflytande i Sverige i allmänhet hade emellertid börjat tidigare. Om man ej såsom föregångsmän i denna kamp vill räkna sådana gestalter som Birger jarl, Magnus Ladulås och Tyrgils Knutsson, hvilka framför allt voro svenska personligheter, upptogs kampen mot det utländska förtrycket af Engelbrekt. Detta var icke en tillfällighet, ty han såg på nära håll följderna af förtrycket, hvilket städernas borgare mindre noggrannt kunde följa och som ej för dem var så kännbart, enär de voro skyddade af privilegier. Hos allmogen vaknade därför känslan för svenskt land och svensk styrelse först, därefter hos städernas borgare, hvilka slutligen efter slaget på Brunkeberg sade sin mening rent ut.

Det viktigaste stödet för den nya svenskhetsrörelsen blef, jämte dalkarlarna, deras "bundsförvandter" Stockholms borgare. Under det lugn, som nu rådde, förkofrade sig staden ytterligare. Följande Sten Stures af nödvändigheten förestafvade tillvägagående, öppnade staden 1497 $^{11}/_{10}$ sina portar för konung Hans, men när denne bortreste, ändrade sig Sturen och Stockholm likaså, hvarefter slottet, som var besatt af danskarna, kapitulerade 1502 $^{3}/_{5}$.

Detta äfventyr gick sålunda, tack vare Sten Stures klokhet, lyckligt för Stockholm, men tre lustra därefter nalkades åter faran stadens murar. Visserligen blef Kristian II tillbakaslagen vid Brännkyrka 1518, men genom Sten Sture d. y:s död och oaktadt hans änkas, Kristina Gyllenstiernas, tappra motstånd, lyckades han genom förespeglingar öppna stadsportarna 1520 $^{7}/_{9}$. Därefter skedde den 8 november den våldshandling, som i Sveriges historia för alltid brännmärkte den danske konungen som en tyrann. De formella skälen för Stockholms blodbad voro stockholmsbeslutet af 1517 $^{23}/_{11}$, i följd hvaraf den förrädiske ärkebiskopen Gustaf Trolle afsattes och hans borg Stäket raserades, åsidosättandet dels af det med anledning däraf framkallade interdiktet öfver Sverige, dels af bullan om upphäfvandet af nämnda beslut och stadsfästelsen af interdiktet. Detta skulle nu hämnas, ehuru det verkliga skälet var konungens önskan att en gång för alla blifva af med de besvärliga fosterländska idébärarna.

På morgonen, berättar Olavus Petri, som själf var åsyna vittne och troligen blifvit afrättad, om ej några tyska legoknektar igenkänt honom från ett möte i Tyskland och intygat, att han var en tysk — "om morghonen ther nest effter, som war ottonde daghen nest effter all helgona dagh, lät konungen blåsa om med trummeten, och lät vthropa at inghen skulle gå vth aff sitt hws, vtan alle skulle bliffua ther inne ther the woro. Och widh middags tijd lät han ledha bispen i Skara och bispen i Strengnes med the riddare och riddersmäns män och borghare som han hade fånga latit, vth på stora torghet, til at läta ther affliffua them. Och tå the så woro kompne på torghet och stodho i ringen, stodho några aff konungens rådh uppe i burspråket. Niels Lycka hadhe ordet til folket, som tå på torghet stodh, och badh at the icke skulle förfäras offuer thet straff som ther skedde, ty konunglig maiestat (sadhe han) haffuer så högeligha wordet bijdin och tilkraffd til sådana straff, aff erchebiscop Göstaff, then ther hade stått tree resor på sijn knä, och bidhit och begerat at then orett han lidhit hade, motte straffat warda, och mykit annat sådana gaff han före, ther han wille vrsaka konungen med. Tå ropadhe biscop Vincentius honom vnder öghonen och sadhe, at han icke sadhe sanningen, vtan hans konung handladhe med lögn och förrädherij emoot the suenska män och begärade han, at the andre motte få en doom för sigh, och weta för huad the skola dö, och taladhe han mechtig hård ordh emoot konungen,

och sadhe, at Gudh skulle hempnas offuer sådana offuerwold och orett. Teslikes ropadhe och Anders Rwth och Anders Karlson ther the stodho i ringhen, och bodho at suenske män skulle see widh theres skadha, och ey låta så skamligha förrådha sigh med falsk breff och dagtingan, som nw skedt war, och at the skulle sådana tyrannij wedergöra, om the thet kunde, och ropadhes ther hemd i himmelen.

Och så blef tå biscop Matts i Strengnes rett vtan för rådstugun först affhuggen, och hans hoffuud ladhes emellan hans been, thet ingen aff the andra skedde. Hade och ingen aff the suenska, sedan thet kom til dagtingan, så myckit lagt sigh vth för konung Christiern, som biscop Mattz, och thet hadhe warit omögelighitt at konungen skulle haffua fremiat sin wilia her i rikit, hade icke biscop Mattz warit. Men ther bleeff han lönter före.

Ther nest bleeff biscop Vincentius affhuggen, effter honom her Erich Abrahamson [Lejonhufvud] så Erich Knutsson, så her Erich Johansson [Vasa], ther effter Erich Ryning, her Erich Nielson [Gyllenstierna], Eskil Nielsson [Gyllenstierna], Joachim Bragde, Moens Green, Erich Kuse, Olaff Biörnson, Gunnar Galle, Benct Ericson.

Och sedhan borgemestarenar Jöns Gudmundson, Anders Olafson och Anders Henricson. Sedan thesse effterscriffne rådmän, Olaff Hanson, Moens Budde, Baggans Biörn [=B. Pedersson Bagge], Anders Ruth, Anders Karlson, Michil Nielson, Knuth [Påfvelsson] Öning, Erich Helsing, Pedher Ericson, Asmund [Olsson], Mattz Crona, Jacop Pedherson, Niels Birgerson och Heming [Jönsson] Grönskalle.

Aff menighetenne, the som nampnkunnighe äro, Henric Stråbock, Lambrect Båding, Hans Weser, Simon skreddere, Longe Niels, Pedher Staffanson, Påwel skinnare, Gudmund skinnare, Eric smeltare, Pedher Budde, Anders kötmongare, Mattz tunnebindare, Niels Mattson, Lambrect bårdskärare och Lasse Hass. Tesse och än någhre flere bleffuo affhugne förste daghen.

Men annan daghen ther effter bleff Kätil scriffuare affhuggen och sex eller åtta andre medh honom. Och bleffue the dödhe kroppanar liggiandes på torget ifrå torsdagen in til lögerdagen. Och war thet een ynkeligh och jemmerligh syn, huru blodhin med watn och treek, som så åårs wara pläghar, lopp i rennestenanar, nedh aff torghet. Ja, thet war itt gräseligitt och obarmhertigit mordt — — — Men konung Christiern — — — wille förderffua bådhe lijff och siel, och gaff inghen tilfelle til at nogoth betenkia sigh til sin dödh. Vtan lät en stoor part aff them taga aff theres hws, ther the woro på theres arbete och intet ondt förmodde sigh, som thet skedde med Lambrect bårdskärare, then ther stodh och rakadhe, tå han bleff taghen och förd på torget, och Lasse Hass som stodh på torget ibland konungens knechtar, och sågh ther vppå, huru the andre rettadhes

och greet ther offuer, therföre bleeff han inryckt i ringen, och bleeff affhuggen. — — — Så lät tå konungen vptenda en stoor eeld om lögherdaghen på Södhramalm, och lät så släpa the dödha kroppanar ther vth och brenna them vp. Lät så vpgreffua her Steens dödha lekamen, som meer än itt halfft åår hade legat i jordenne, medh itt spätt barn, och lät them och medh the andra vpbrennas. Her Morten Jonson, prebendatus i Stocholm war tilförenne aff jordenne vpgraffuen, och thet giorde erchebispen. — — — Tå nu borgarenar så affhugne woro, wordo alle theres nöklar tagne ifrå theres hustrur, och bleffue ther guld, silff, penningar, och alla besta warur vthtagna, såsom förbruttit gotz, än tå at ingen doom war ther om gångin och hustrunar skulle tå behålla husen på sin part. Och sedhan thenna förra affhugningen skeed war, bleffuo monge affhugne, ibland huilka war Olaff Walram och Erland Esbiörnson. Men the som på stoora torget i galgan dagh ifrå dagh hengde woro, wiste man icke rettzligha taal vppå, ty galgan war offta full och siellan toom. Och the som hengde woro, woro mest aff the herremäns tienare som affhugne bleffuo, och monge bleffuo vphengde med stöfflor och sporrar, som the kommo inridandes i stadhen, så at vtaff hesten och i galgan, thet ganska gräseligitt war".

Det har ansetts lämpligt att inrycka denna skildring af den störste man, som tjänat Stockholms stad, för att gifva en föreställning om det fruktansvärda intryck, Stockholms blodbad utöfvade på de kvarlefvande. Det kort före jul 1520 af den på resande fot stående Kristiern delvis kompletterade rådets slafviska hållning under de följande händelsernas gång blir därigenom fullt förståelig. Men också borgerskapets eftergifvenhet blir det, ty endast fruktan torde hafva hindrat ett uppror mot det dansksinnade rådet och den danska besättningen, som från slottet styrdes af Henrik Slagheck. Men nu måste staden falla till föga.

Under tiden hade Gustaf Eriksson börjat sitt verk. Nyheten kom till Stockholm i januari och 1521 $^{10}/_{1}$ utfärdade rådet och borgerskapet en skrifvelse med varningar för honom. En månad därefter skref rådet till konungen och försäkrade om sin trohet, liksom Didrik Slagheck d. $^{6}/_{2}$ fått mottaga dylika försäkringar. Ytterligare varningar mot "förbrytaren Gustaf Eriksson" afgick från rådet d. $^{13}/_{2}$ till Dalarna, och d. $^{11}/_{3}$ tackade det helsingarna för visad trohet mot konungen. Ännu en gång utsände rådet och menigheten d. $^{28}/_{3}$ till rikets alla inbyggare varningar mot "missdådaren". Men nu nalkades hans befriande skaror Stockholms förstärkta murar, och d. $^{15}/_{4}$ fann man sig föranlåten att begära hjälptrupper af konungen samt anhöll kort därefter att blifva befriad från hans vilda, skottska knektar, som ställde till ofog i staden. Tiden upptogs af försvarsanstalter, ty vid midsommartiden började Gustaf Eriksson belägra Stockholm, hvilket föranledde rådet att d. $^{10}/_{6}$ ännu en gång begära undsättning af konungen. Nöden började

snart grassera i den lilla staden och d. 1/7 afsändes rådmännen Mårten Leuhusen och Herman Fossert till Köpenhamn, där de redogjorde för det svåra läget. Då ingen hjälp hördes af foro i oktober rådmännen Hans Burmester och Kort Druvenagel dit i samma ärende. Slutligen lyckades Sören Norrby i maj 1522 undsätta staden.

Emellertid hade den nyblifne riksföreståndaren med begäran om bistånd vändt sig till Lübeck, som fruktade Kristierns nya handelspolitik och därför snart jämte Danzig gjorde gemensam sak med Gustaf. Stockholms belägring blef kraftigare; dock mottog rådet, som nu började ängslas, i oktober goda underrättelser från konungen. Så fortgick tiden, men ingen hjälp kom, då plötsligen på våren 1523 rådet erfor, att konungen tack vare lübeckarnas diplomati den 13 april öfvergifvit sina riken och rymt till Holland. Detta afgjorde den nödställda stadens val; efter underhandlingar, hvari lübeckarna fördelaktigt ingrepo, öppnades Stockholms södra portar för den nyvalde konungen den 23 juni 1523, hvarvid han mottog stadens nycklar ur de lübska rådsherrarnas Bomhovers och Plönnies händer.

GENOM DEN OFVANNÄMNDA ÄNDRINGEN AF STADSLAGEN BESTÄMDES BORGmästarnas antal till fyra och rådmännens till tjugufyra. Tyskarnas uteslutande skedde ganska konsekvent och det fåtal af dem, som återfinnes såsom rådmän under de närmast följande åren, blefvo, som det vill synas, goda svenska medborgare. Några, såsom borgmästaren H. Pinnow, funno sig ej i de nya förhållandena utan återvände till Tyskland.

Det har antagits, att uteslutningen af tyskarna i rådet medfört en viss nedsättning af dess anseende och skicklighet. Härvid har man utan vidare utgått från att det kunnigaste och dugligaste elementet hädanefter var ur spelet. Detta kan

likväl icke vara riktigt, ty vid närmare eftertanke finner man nog, att de båda partierna varit jämngoda. Hvad deras bildning beträffar, var denna i stort sedt densamma, enär båda voro delaktiga af den katolska kulturen, och skillnaden mellan tysk och svensk borgerlig undervisning var denna tid så godt som ingen. I handel och köpenskap hafva de inflyttade utlänningarna ansetts öfverlägsna genom sin ihärdighet, men efter allt att döma, kunde de stockholmska borgarna godt ställas vid sidan af dessa.

Att grunden för den samhälleliga jämlikheten var den katolska kulturen, visas allra bäst af händelserna, som följde dels på Stockholms blodbad 1520, då kontinuiteten i rådet bröts genom afrättandet af ett stort antal af de förnämsta borgarna, och dels på Västerås' recess 1527, då all katolsk skolundervisning upphörde. Väl sökte Gustaf I sörja för rådets fullständigande — bl. a. genom att kalla borgmästare från Söderköping och Linköping till Stockholm — men icke så målmedvetet för undervisningens höjande. Inseende att det behöfdes en personlighet såsom medelpunkt i rådet, lät konungen denna blifva Olavus Petri, som han gaf rösträtt jämte rådet. Från denna tid blir stadssekreterarbefattningen mera betydande men också mera maktpåliggande än förut.[1] Fogde, borgmästare och råd ägde alltjämt sina befogenheter, men trådarna sammanlöpte hos stadssekreteraren, som särskildt i praktiken fick en väl långt drifven skyldighet att granska räkenskaperna, som fördes af stadens förtroendemän. Att denna utveckling var till nytta för staden, kan icke bestridas; alla följande stadssekreterare voro på ett eller annat undantag när mycket dugliga män, ofta komna från det kungliga kansliet och några voro personer utöfver det vanliga måttet — under det att själfva rådet af brist på dugande krafter icke kunde rekryteras och arbeta på det af ålder brukliga sättet. Här visade sig sålunda följderna af Västerås recess 1527, som blefvo tydliga redan under nästa årtionde, då staden underhöll ett antal unga män i Wittenberg i afsikt att draga nytta af dem under den närmaste framtiden.

Behofvet medförde därför emellanåt ingripanden af konungen i rådets själfkompletteringsrätt, som till 1520, då Kristiern II utnämnde tre nya borgmästare och åtta rådmän, rubbats endast af politiska orsaker. Sålunda tillsatte Gustaf I 1524 tre borgmästare och femton rådmän, dock ej alla nya. Äfven senare kompletterade konungen rådet, och de följande vasakonungarna ingrepo emellanåt på samma sätt. De sålunda utnämnda borgmästarna behöfde icke alltid hafva passerat de vanliga tjänstegraderna: kämnär, rättafogde, rådman.

[1] Den påpekade betydelsen af stadssekreterarbefattningen framhölls starkare 1618 vid utnämnandet af Egidius Aurelius till syndicus och stadssekreterare. Såsom syndicus skulle han deltaga med rådet i viktiga förhandlingar samt vara den verkande kraften i mångt och mycket: riksrådet önskade sålunda, att han vid behof främst skulle företräda rådet. Det är en gengångare af denna syndicusbefattning, som återfinnes i den aldrig utfärdade stadgan om städernas administration (1619 $^{26}/_{12}$).

Rådets ämbetsväxling blef 1471 en helt annan än den föregående regelbundenheten. Enär borgmästarna icke voro flera än fyra, kunde treårsperioderna icke upprätthållas för dem, utan ändrades, så att två borgmästare sutto för rätten hvartannat år. Efter blodbadet kom detta bruk i olag. Borgmästarna sutto nu en till tre för rätten, ofta flera år i rad, men sedan antalet 1590 mera konstant blifvit fyra, följde man trognare 1471 års lagändring.

Rådmännen åter sutto i rätten dels som förut hvart tredje år, dels hvartannat, intill 1552, då deras ämbetsväxling alldeles upphörde. Från och med nämnda år äro de årligen tjänstgörande.

Rådets uppdelning efter nationalitet upphörde fullständigt 1471, men i stället infördes i ämbetsboken en annan åtskillnad, som väckt en viss undran. Denna, som var af rent formell natur, utan någon politisk partiskillnad, bestod i att rådet delades "på östra och västra bänken", emedan de båda nationerna förut suttit på så sätt bänkade i rådhussalen. Det hela var en praktisk ordningsåtgärd, som ytterst hade sin grund i de medeltida rådhussalarnas inredning, och uppkomsten af det nya klassifikationsuttrycket underlättades härigenom.

Efter blodbadet blefvo rådspersonernas bänkplatser alldeles beroende af kompletteringsbehofvet, särskildt för rådmännens vidkommande. Såväl borgmästare som rådmän byta bänkplatser, i synnerhet när de senare åter blifvit kämnärer. Dessa tillhöra det ena året en bänk, såsom rättafogdar en annan, eller också någon gång samma i dessa båda befattningar.

Rådmännens årliga rekrytering blef snart oregelbunden. Då de efter 1471 blott voro tjugufyra stycken, kunde man vänta, att de lika ofta som förut behöfde kompletteras, men så skedde ej, och samtidigt som deras tjänstgöring öfvergår från hvart tredje till hvartannat år, behöfde faktiskt nya män ej intagas så ofta som förut. Ännu mindre behöfdes årliga nyval efter 1552, då rådet bestod af omkring 16 rådmän, som årligen tjänstgjorde. De nya rådmännens, kämnärernas, antal var därför år från år beroende af behofvet och växlade från en till fyra. Då dessa ju minst skulle vara två, fick en rådman i förra fallet ånyo tjänstgöra som kämnär, liksom under år, då ej alls nyval skedde, de förutvarande kämnärerna fingo sina befattningar förlängda. Rättafogdarna följde som förut kämnärerna i spåren; dock, när de senare fingo sin tjänst förnyad, kunde en rättafogde ersättas med en rådman. En rådman, som åter blifvit kämnär, blef ofta året därpå ännu en gång rättafogde.

Femtonhundratalets kämnärer tillhörde icke alltid rådet, utan voro någon gång kämnärer "utan råds".

Någon åldersgräns för afgående rådsledamot fanns ännu ej; afsked följde, såsom förut, af naturliga, personliga eller politiska orsaker.

Det privilegiebref, som riksrådet 1436 utfärdat för Stockholm, bekräftades af riksrådet 1494, af konung Hans 1497 tillika med fredsförsäkringar, af Sten Sture d. y. 1513 samt af Gustaf I med en del förändringar 1529 $^{30}/_{7}$, hvilket senare bref ligger till grund för Erik XIV:s af 1563, Johan III:s af 1570 och Sigismunds af 1594. Hvarken Karl IX eller Gustaf II Adolf afgaf något allmänt privilegiebref, emedan båda umgingos med omorganisationsplaner.

Området för borgmästare och råds jurisdiktion förändrades betydligt under detta tidsskede. Gråmunkeholmen indrogs genom kyrkoreduktionen 1527 till kronan, som mot tidsskedets slut började i stor skala donera bort tomter på holmen. I rättsligt hänseende låg holmen under slottet. Förläningen af Solna och Brännkyrka socknar synes hafva upphört, men i ecklesiastikt hänseende lades Solna socken 1529 under Storkyrkan. Dispositionsrätten öfver Siklaön föll så småningom bort; efter 1563 hade staden rättighet blott till Hammarby med underliggande ägor. En del af områdena på ön liksom delar af Södermalm öfvergingo till Danviks hospital. Malmarna, som afbränts af Karl Knutsson och Gustaf I, började åter bebyggas. De stodo sedan 1560-talet under närmaste öfverinseende af malmfogdar, som tillsattes af rådet.

Norrmalm intog sedan kyrkoreduktionen en särställning, i det att både kronan och staden ägde af dess bebyggare utfå vissa pålagor. Härigenom uppstodo klagomål från de sålunda dubbelt betungade borgarna, och följden blef den, att hertig Karl beslöt 1602, att malmen skulle vara en särskild stad. Som "Norre förstaden" hade den sin egen styrelse 1603—1635, då den åter förenades med Stockholm.[1]

Rådhusrätten i Stockholm var alltjämt landets förnämsta underdomstol. Parter, som hörde hemma annorstädes, sökte sig gärna dit, särskildt under förra hälften af 1500-talet. Oftast var rätten allt fortfarande förstärkt med riksråd i viktiga mål. Med afseende på rättskipningen skedde 1529 den förändringen, att rådet blef domfört, útan att den kuñglige fogden behöfde vara närvarande eller inställa sig genom underfogden eller befallningsmannen på slottet.

Nya rättegångsordningar utfärdades af hertig Karl och riksrådet 1593 samt af Gustaf II Adolf 1614. Genom den senare inrättades Svea hofrätt, till hvilken vad kunde ske från rådhusrätten, och genom förordningen om rättegångsprocessen 1615 tilläts att fullfölja mål till konungen från hofrätten.

Slottet och konungens hof voro alltjämt undantagna rådets jurisdiktion. Som en utveckling af gårdsrätterna, hvilka förnyades af vasakonungarna, kan Erik XIV:s nämnd anses. Nämnden missbrukades af Göran Persson och föll med sin upphofsman.

En revision af stadslagen, som trycktes först 1618, påbörjades af Karl IX och

[1] Om Norre förstaden se sid. 29.

fortsattes under Gustaf II Adolf, men det hela stannade vid förarbeten, som bruka anses sammanfattade i stadgan om städernas administration 1619 $^{26}/_{12}$. I det stora hela är emellertid denna stadga intet annat än fastslåendet af de förhållanden, som utvecklat sig i Stockholm. Flera smärre städers sedermera utfärdade privilegier grundade sig på densamma liksom den i praktiken, tack vare sin egenskap att fastslå befintliga förhållanden, blef faktiskt gällande i sina grunddrag under 1600- och 1700-talen.

I rådets administrativt-kommunala funktion inträffade så småningom en förändring. Ståthållaren på slottet, som öfvertagit den medeltida fogdens befogenheter, kom med tiden att allt mindre befatta sig med stadens "enskilda ärenden", hvilka nästan uteslutande handlades af rådet ensamt. Denna utveckling var till afgjord skada, ty härigenom kom administrationen att sakna ett stöd från högre ort, hvilket vid flera tillfällen varit af välgörande betydelse för staden. Särskildt gentemot Norre förstaden blef Stockholms politik försvagad, ty rådet i förstaden förstod att redan 1616 draga nytta af de förändrade förhållandena och lyckades undan för undan lossa de få band, som ännu sammanknöto de båda städerna. För öfrigt sköttes hela den kommunala, alltjämt utvidgade apparaten genom rådsmedlemmarna själfva eller deras förtroendemän.

De viktigaste förändringarna skedde i följd af Västerås' recess: genom kyrkoreduktionen indrogos den katolska kyrkans egendomar till kronan eller donerades till staden. Välgörenhetsinrättningarna sammanslogos till en institution "Sjukstugan", som senare flyttades tlll Danviken, och under åren 1537—42 funnos särskilda föreståndare för "Predikarehusen", hvarmed möjligen menades ännu icke nedrifna, katolska gudstjänstbyggnader. Sedan rådspersonerna blifvit årligen tjänstgörande, utvaldes bland dem och borgerskapet förtroendemännen likväl vid hvarje valborgsmässa såsom förut; dock blefvo allt flere af dessa så småningom fasta. Längre fram i tiden finna vi föreståndare för Gråmunkekyrkan och klostret. När på 1580-talet S:ta Klara, S:t Jakobs och S:ta Maria Magdalenas kyrkor åter började resa sig, var det borgmästarna själfva, som af konnngen fingo i uppdrag att öfvervaka och styra om dem.

Inom stadens byggnadsväsen infördes 1620 en förändring. En särskild byggnadsskrifvare tillsattes, som förde byggnadsräkenskaperna skilda från utgiftsräkningarna af skottet.

Förordningen om gästgifvarna i Stockholm 1605 hade till följd, att yrkesmän inom deras krets hädanefter upptogos till förtroendemän. Som sådana blefvo de fasta och ökades från åtta till tio, men 1614 med ytterligare sex.

Öfriga förtroendeämbeten voro ungefär de samma som förut. Kollegialiteten

ägde alltjämt bestånd, men under senare hälften af 1500-talet ökades i några ämbeten förtroendemännen till tre eller fyra.

Invånareantalet i Stockholm växte mot slutet af 1400-talet; sålunda fanns här år 1501 1034 borgerliga hushåll. Under de följande åren ökades antalet, så att siffrorna för 1517—1520 äro 1171, 1174, 1149, 1130. Sistnämnda år ägde blodbadet rum; dess följder liksom belägringskrigets spåras i de tre följande årens siffror: 887, 624, 308. En af Gustaf I:s förnämsta åtgärder blef nu att förmå köpmän och handtverkare från andra orter att inflytta i den tomma staden; redan åren därpå hade hushållen stigit till 724 och 955 stycken. Härefter minskas antalet i stadens skotteböcker till följd af kyrkoreduktionen 1527, då norrmalmsborna endast i vissa fall betalade skott till staden. Men siffrorna för staden med holmarna och Södermalm äro likväl låga, 1550 endast 527 borgerliga hushåll och 1600 486 stycken. Andra befolkningsförhållanden hade inträdt därigenom, att ett stort antal icke borgare alltmer sökte sig till Stockholm. 1620 utgöra de borgerliga hushållen blott 362 stycken, under det att adeln, dess tjänare och kronans samt prästerskapet bilda 295, hvartill kommer änkors och fattigas med 189. Dessa tal varsla om en ny tid.

Det är en bekant sak, att borgarna i Danmark höllo af Kristiern II, ty han gjorde sig till tolk för deras sträfvan att förkofra handel och sjöfart. Hans stora planer att främst kringskära Lübecks privilegieområde understöddes under några år äfven af Stockholms borgerskap, men slutligen uppreste sig hansestäderna mot honom, och detta blef hans fall. Gustaf I upptog emellertid delvis hans planer och upphäfde lübeckarnas åldriga privilegier 1533. Ungefär samtidigt öppnade Fredrik III Öresund för äfven af hansan icke privilegierade städer. Nu ökades förbindelserna med Nordsjöstaterna, och nu började den holländska kulturen sitt starka inslag i det stockholmska borgerskapets lif, dess handel och vandel, påskyndadt genom ett flertal holländares inflyttande. Snart kommo äfven skottar och mot slutet af 1500 talet engelsmän och bosatte sig här. Men det gick långsamt med det ekonomiska uppsvinget, och först på 1600-talet började Stockholms borgerskap i större skala idka handel och sjöfart med bättre framgång.

Vid sidan af rådet började under detta tidsskede borgerskapets betydelse att ökas. Närmast berodde detta på, att de tillsammans hade gemensamma intressen att bevaka gentemot stadens öfriga invånare.

Genom 1617 års riksdagsordning fastslogs borgmästare och råds gamla sedvänja att jämte borgerskapet sända ombud till riksdagarna. Regeringsformen af 1634 erkände borgerskapet, dit äfven städernas råd räknades, såsom ett af rikets ständer. Antalet ombud från Stockholm växlade vid riksdagarna; vanligen var

det fyra, men någon gång, såsom 1594, kunde representanterna springa upp till fjorton. En af Stockholms borgmästare var ståndets talman och stadssekreteraren blef med tiden dess sekreterare.

Borgerskapets utvalde, "de 24 af menigheten", ökades 1492 till 48 stycken, men antalet sjönk därefter något, tills detta åter fylldes 1504, för att därefter blifva bestående i öfver 250 år. De utvaldes ännu mot slutet af 1500-talet af rådet, hvarefter valsättet ändrades, så att borgerskapet utvalde 96 borgare, hälften handelsmän och hälften handtverkare. Bland dessa 96 utvalde rådet 48. De hade kvar sin gamla befogenhet, men särskildt i ekonomiska frågor synes deras inflytande hafva ökats.

Handtverksämbetenas stadgar fingo under slutet af 1400-talet en fastare och fylligare byggnad, och ämbetena underordnades rådet helt och hållet. Efter reformationen förnyades skråstadgarna, hvarvid det katolskt-religiösa elementet alldeles försvann. Från 1544 öfvervakade rådet genom 16 förtroendemän åtta ämbeten, hvilkas antal så småningom ökades. Kort efter 1500-talets midt blefvo ämbetena slutna, i det endast ett visst antal mästare tillhörde hvarje. Vasakonungarna stadfäste numera stadgarna och förbehöllo sig att återtaga eller ändra dem. Mästarnas val af ålderman öfvergick någon gång till fogden och rådet eller till rådet ensamt. Karl IX och i synnerhet Gustaf II Adolf ordnade skråväsendet efter en mera likformig plan.

Den icke borgerliga befolkningens täflan i handel och näringar med borgerskapet hade börjat under 1500-talets senare hälft och bekämpades genom förordningar utan framgång. Denna befolkning deltog icke i borgerlig tunga, hvadan ansvaret för stadens ekonomi uteslutande uppbars af borgerskapet. Först under nästa tidsskede skulle dessa orättvisor utjämnas.

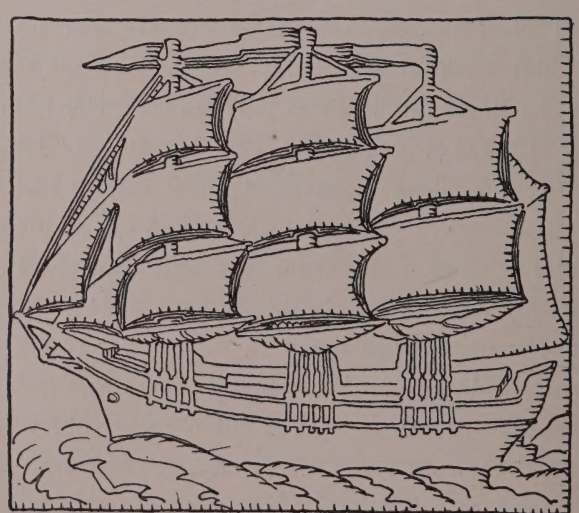

2. NORRE FÖRSTADEN (1603—1635)

UNDER MEDELTIDEN LYDDE DEN DEL AF NORRMALM, SOM icke tillhörde S:ta Klara kloster, under Stockholms slottslän. Efter kyrkoreduktionen 1527 lades alla andliga stiftelsers områden därstädes under samma län. Malmen, som delvis afröjts af Gustaf I, började emellertid redan under hans tid snabbt bebyggas och befolkas. Härtill bidrog förhållandet, att fattigt folk, som ej hade råd att bo i eller bygga i Stockholm, gärna slog sig ned på malmen.

Genom privilegiebrefvet 1529 hade staden fått dispositionsrätten till mulbetet på S:ta Klara gärde; båda malmarna lades samtidigt under "stadzens regemente och lydno", med det undantaget, att Norrmalm fortfarande till tomtören och dagsverken skulle ligga under slottet. Öfver hvardera sattes 1563 en malmfogde, som vakade öfver fullgörandet af invånarnas skyldigheter. Beträffande Norrmalm var ett noggrannare bestämmande af den tillväxande befolkningens ställning till staden önskvärdt och det skedde genom k. br. 1573 $^{11}/_{2}$. Malmens invånare fingo nu samma skyldigheter som stadens gentemot rådet i fråga om rättegångsärenden äfvensom skott, gästning och andra utlagor men skulle allt fortfarande till tomtören och dagsverken ligga under slottet.[1] Handelsfriheten var alltjämt inskränkt till staden, dit såväl norrmalms- som södermalmsbon var hänvisad. Till den uppblomstrande förstadens fromma började Johan III, som alltid var snar till bygge, att uppföra S:ta Klara kyrka 1584 och S:t Jakobs kyrka 1589, ehuru åtgärden tidigare varit påtänkt. Härtill lämnades bidrag såväl från stadens skottemedel som af Storkyrkans inkomster och tidvis hade en af borgmästarna öfverinseendet vid bygget.

Det dubbla beroendet af både slottet och staden medförde likväl så småningom flera olägenheter för norrmalmsborna. Ofta kräfdes såväl gästning som pålagor

[1] Norrmalmsbornas ännu i slutet af 1700-talet kvarstående skyldighet att hålla rent i slottet, var en kvarlefva af detta, från medeltiden stammande stadgande.

från bägge hållen och följden blef upprepade klagomål. När dessa till sist framfördes inför hertig Karl, ville händelsen, att denne af flera orsaker var förgrymmad på staden, hvilket äfven visade sig i skarpa skrifvelser till rådet. Han beslöt därför 1602 $^{26}/_{11}$, att Norrmalm ej längre skulle besväras af både staden och slottet, utan endast af det senare, samt hafva sin egen rättskipning. Skottet skulle dock alltjämt inbetalas till Stockhom. Norre förstaden — såsom det officiella namnet lydde — fick d. $^{1}/_{12}$ eget "secret", som graverades af Johannes Buræus. Skilsmässan mellan de båda städerna fastslogs ytterligare genom k. res. 1602 $^{15}/_{12}$ och genom beslut vid Norrköpings riksdag 1604.

Några privilegier utfärdade Karl IX icke för sin nya skapelse. Till följd däraf ordnades förhållandena långsamt, ja, i vissa fall blef där ingen ordning alls, såsom rådet i Stockholm 1635 påpekade. Först med år 1616, sedan Gustaf II Adolf dels afgifvit en förklaring öfver af Norre förstaden framställda önskemål, dels med anledning däraf medgifvit vissa friheter, inträdde större reda. Norre förstadens råds och borgerskaps begäran om privilegier afslogs dock, enär konungen, som ofvan nämnts, umgicks med planer att ordna städernas styrelse efter en allmän plan. Efter förebilden af stadgan om städernas administration 1619 uppsattes fem år efteråt ett förslag till privilegier för Norre förstaden men i likhet med stadgan utfärdades dessa aldrig.

Sedan 1500-talets slut uppdelades Norrmalm i två kvarter, Östermalmen och Västermalmen, hvilka voro skilda åt genom Brunkebergsåsen. Huru långt mot norr det område sträckte sig, som låg under rådets jurisdiktion, är ej fullt klart, men det afgränsades genom det 1622 i samband med lilla tullens inrättande uppförda "staketet".

Såsom Norre förstadens tänkeböcker, hvilka först 1614 upplades, visa oss, bestod stadens råd af två borgmästare och tolf rådmän, vid hvilkas sida en stadsskrifvare verkade. Dessutom fanns till att börja med en s. k. lagläsare, hvilken tydligen var nödvändig här, enär en tradition ju saknades inom det nya rådet. För öfrigt var såväl rättskipning som förvaltning ordnad efter mönstret i Stockholm. Kämnärsrätten, hvarifrån kunde väjdas till rådet, bestod sålunda af två kämnärer, hvilka äfven voro rådmän, och en kämnärsskrifvare. Stadens öfriga tjänstemän voro stadskaptenen, som ledde borgerskapets vakttjänstgöring, en vårdskrifvare och fyra syllasättare, två i hvarje kvarter, ofta rådmän; vidare funnos fyra stadstjänare samt dödgräfvaren. Bödeln var oftast densamma som i Stockholm, som lånade ut sin på förrättningar till flera Mälarestäder, liksom dessa någon gång på samma sätt fingo göra Stockholm en återtjänst.

Förtroendemännens antal är obekant liksom äfven sysslornas. Under Norre förstadens styrelse fullbordades S:ta Klara kyrka, för hvilken rådet tillsatte s. k.

sexmän samt senare äfven två kyrkovärdar. Kyrkan kan sägas hafva blifvit färdig omkring 1634, då en kronans skuld till förstaden på några tusen daler gäldades genom öfverlämnandet af takbleck till kyrkan. Fullbordandet af S:t Jakobs kyrka afstannade däremot med Johan III:s frånfälle.

Bland förtroendemännen märkes ytterligare en byggmästare. Skottet uppbars af tre män och tomtörena af sex (tre i hvarje kvarter). Taxeringsmännen utgjordes af hela rådet jämte tolf af borgerskapet.

Herbergerarnas antal är ovisst; 1632 funnos tre eller fyra vinkällare jämte rådhuskällaren. Rådhuset, som uppfördes af sten, var sedan 1616 $^{21}/_{1}$ inrymdt på Herman Roloffs f. d. gård på Västermalmen.

Till riksdagarna sände Norre förstaden tre ombud, hvilka intogo sina platser näst efter Stockholms. Betecknande för tillståndet på malmen är, att rådet ofta fick hjälp till sina riksdagsskrifvelser af det stockholmska rådets sekreterare, mäster Aegidius Aurelius.

Invånareantalet i förstaden steg hastigt år från år. Under det att på Norrmalm år 1600 funnos 58 skottebetalande hushåll, hade befolkningen 1629 stigit till 3,024 personer och 1634 till 4,903 personer. Bosättningen gynnades i hög grad därigenom, att skatterna voro lindrigare än i hufvudstaden, hvarifrån äfven täta utflyttningar skedde. Sålunda förklarade t. ex. Valentin bagare inför rådet, att om han ej blef förskonad med 10 dlr på sin borgerliga tunga, nödgades han uppsäga sitt burskap och flytta till Norre förstaden. Burskap underlättades här genom att låta en person mot en billig afgift — genant — under sex år utöfva sitt yrke, hvarefter han från genantborgare blef borgare i vanlig mening.

Borgarna i förstaden intogo utom ur skattesynpunkt äfven en annan särställning, som ofta blef till förargelse. De bildade nämligen icke egna skrån och hade till följd däraf icke egna åldermän, utan lydde under skråna i Stockholm. Till följd af skråstadgarna voro de alltså i viss mån beroende af rådet i Stockholm, men detta synes hafva varit en mindre viktig omständighet i regeringens ögon, och proportionellt sedt var förstadens borgerskap i minoriteten: af den ofvannämnda befolkningssiffran för 1629 tillhörde endast 816 personer borgerliga familjer. Själfva voro borgarna visserligen missnöjda med att tillhöra stockholmsskråna, men på deras och rådets klagomål 1616 skedde ingen ändring. Det var en naturlig sak, att en dylik ställning ledde till missbruk; sålunda fanns det personer, som bodde i Stockholm och gjorde affärer där under förevändning, att de voro borgare i förstaden. Först på 1620-talet konstituerades bagare-, bryggare-, slaktare-, och köttmånglareämbetena, hvarjämte vissa källare 1632 synas hafva privilegierats.

Den största delen af Norre förstadens befolkning utgjordes af soldater och sjöfolk samt af hofvets och slottets tjänstemän och betjänte. Bland de båda förstnämnda kategorierna funnos alltid oroliga element, som ofta vållade bekymmer.

Liksom de ekonomiska frågorna bildade den kil, som sprängde Norrmalm från Stockholm, blef det äfven dylika, som till sist förorsakade, att de båda städerna åter sammanfördes. Af kronan betraktades de bägge städerna alltjämt såsom ett samhälle ur skattesynpunkt och, ehuru Norre förstaden genom ett egendomligt förfarande från 1622 lyckades behålla skottemedeln för egen räkning, fortfor likväl Stockholms förmyndareskap vid uttaxerandet af extra gärder. Därigenom uppstod vid fördelningarna, som oftast af kronan öfverlämnades åt Stockholm, ett kan man säga nästan oafbrutet spändt förhållande, som särskildt var svårt 1628. Året därpå bildades på konungens framställning det s. k. skeppskompaniet, som blef ett nytt tvistefrö.

Dels till rikets försvar, dels till städernas egen fraktfart, med förbehåll att för kronans räkning vid behof tillhandahållas, skulle nämligen af Sveriges städer 16 skepp utrustas. Stockholm med Norre förstaden skulle tillsammans sörja för fyra skepp med en summa af 75,000 dlr. Uttaxeringen gick dåligt i båda städerna; i juni hade i Stockholm endast 8,000 dlr influtit. Rådet utfärdade påminnelser, men fick d. $^{23}/_{11}$ af borgerskapet det svaret, att "den som lofvat, må betala"; själfva ville de ej vara med om fler än tre skepp.

Icke bättre gick det i förstaden och här synes man äfven hafva försökt att slippa ett skepp. Emellertid drogs saken inför riksrådet, som i december afgjorde, att städerna enligt sitt löfte skulle utrusta de fyra skeppen, hvarjämte Norre förstaden förständigades att till Stockholm utbetala sin andel eller 10,000 daler.

Emellertid fortfor förstaden att ordna sina inre förhållanden. I april 1633 tillsattes ett antal personer för uppmätning af stadens tomter. Anstalter vidtogos från regeringens sida för att upprätta sjukhus, tukt- och barnhus. Skråväsendets utveckling fortskred. Men då inträffade den stora förändringen: Klas Fleming blef 1634 öfverståthållare, Stockholm skildes samtidigt från Uppsala län och bildade ett eget öfverståthållareskap.

I Norre förstaden trodde man nu, att det rätta ögonblicket var inne och försökte att erhålla privilegier. Men då samlades den gamla oviljan i Stockholm, som alltid sett snedt på "de norrmalmsches" fortgående förkofran, och i november anmälde rådet besvär öfver privilegieansökningen hos förmyndareregeringen genom den nye öfverståthållaren, som till Stockholms stora lycka bl. a. hade till hufvudsaklig ämbetsplikt att intressera sig för stadens "enskilda ärenden", och

begärde en snar förändring af förhållandet mellan de båda städerna. I april 1635 upprepades klagomålen, på hvilka förstaden d. $^{20}/_{4}$ svarade; dock afgjorde regeringen dagen därefter, "att Norrmalm blifver i ett corpus med staden sammanstött", på sätt blifvande privilegier skulle närmare utvisa.

Borgmästaren Trost i Norre förstaden protesterade visserligen och fritog högtidligt sig och sina kolleger från eftervärldens dom! Deras motvilja framlyser äfven i förstadens sista protokollsanteckning (d. $^{21}/_{4}$): "Emedan medh secreterne förändret ähr, withne wij undhertechnadhe medh egne händer her nidhan vnder så passeret wara".

TIDSSKEDET 1636–1813

GENOM SVERIGES DELTAGANDE I DET TRETTIOÅRIGA kriget kom vårt land i lifligare beröring med utlandet, dess idéer och strömningar men också dess vanor och ovanor. Sverige blef snart ryktbart och främlingar, som af en eller annan orsak icke sällade sig under de svenska fanorna, kommo i stället hit, och Stockholm var oftast målet för dem. Föregående tiders invandrare hade i regeln varit handtverkare eller affärsmän, men nu börjar på 1620-talet en annan invasion, som når sin kulmen under drottning Kristinas dagar. Det var hufvudsakligen en hel del godt folk, som blifvit utan sysselsättning eller marknad i de af kriget berörda områdena. Tydligast afspeglar sig detta i supplikerna till magistraten. Det var fattiga studenter, som behöfde hjälp till studier och som stucko fram dikter till stadens ära; det var målare, kopparstickare och bildhuggare, som ämnade göra något; lindansare, långa och starka karlar, björnvisare och komedianter, som ville hyra lämplig lokal för sina prestationer, det var slutligen landsflyktiga protestanter, döpta judar och folk, som hade anhöriga i "fängelse hos turken", hvilka bådo om en skärf, kort sagdt, ett mycket brokigt sällskap. Naturligtvis saknades äfven nu icke representanter för industri, handel och vetenskap, men deras inflyttande var betingadt af andra orsaker. Nya vanor, åskådningar, kraf och idéer bröto fram, allt påskyndadt genom de hemvändande krigarna och genom täta utländska studieresor af dem, som en gång skulle taga fädernas arf i stats- eller stadstjänst. Det var renässansens ljusa och glada, någon gång bortskämda människa, som nu på allvar höll sitt intåg i Sveriges gamla hufvudstad.

Ungefär samtidigt med denna invasion af folk och idéer pågick raserandet af Stockholms befästningar. Johan III:s murar i öster och väster jämnas med jorden, ett antal torn rifves 1637, bland dem två vid den påbörjade slussbyggnaden. 1672 refs Norreport på Mynttorget och omkring 1700 det yttersta södra tornet.

I stället planerades så småningom yttre befästningar, omfattande malmarna, men de fullföljdes endast delvis.

Samtidigt med befästningarnas rifvande på 1630-talet började gatureglering, som i den gamla staden begynt redan 1626 västantill. Stadsplaner uppgjordes för de snart inkorporerade områdena Norrmalm, Ladugårdslandet och Kungsholmen samt äfven för Södermalm, hvilka alltjämt bebyggdes efter dessa planer till in på följande århundrade, hvarefter ett stillastående inträder. Topografiskt sedt, är nämligen 1830-talets Stockholm hufvudsakligen detsamma som 1730-talets.

Det var tydligt, att den utveckling, som den kommande tiden bar i sitt sköte, icke kunde följas af borgmästare och råd, om de gamla enkla styrelseformerna hade bibehållits. Klagomål från riksrådets sida visade efterblifvenhet i stadsstyrelsen, fordringarna hade betydligt skärpts, ty Stockholm började nu blifva en storstad efter den tidens förhållanden. Den kontroll, som låg i närmare anslutning till centralisationen inom riksstyrelsen, lät icke vänta på sig. De mångahanda frågorna inom särskildt drätselns vida område framkallade ämbetsfördelningen i rådet 1636, hvarigenom början gjordes till de fyra kollegierna, delvis förändrade genom 1672 års förordning, hvarjämte ännu en förvaltande myndighet — bemedlingskommissionen — 1710 uppstod. Allt detta skall jämte andra institutioner vidröras i det följande.

GENOM 1634 ÅRS REGERINGSFORM INRÄTTADES DEN NYA ÖFVERSTÅTHÅLLAREBEFATTNINGEN i Stockholm. Instruktionen för öfverståthållaren återfinnes i § 24: han skulle öfvervaka förhållandena i slottet och i staden och vara stadens och borgerskapets förman med i detalj gående skyldigheter och rättigheter. Vid hans sida verkade en underståthållare, som i hans frånvaro förde ordet i magistraten[1], en sekreterare och en bokhållare — en personal, som senare ökades.

[1] Enligt 1672 års förordning om Stockholms styrelse behöfde öfverståthållaren närvara endast om fredagarna, vid de plena alltså, som behandlade stadens enskilda ärenden.

Regeringsformerna af 1719 och 1720 fastställde i knapphändigare form dessa öfverståthållarens befogenheter. Särskilda instruktioner gåfvos emellanåt vid ny öfverståthållares tillträde samt äfven föreskrifter för öfverståthållaren såsom ordförande i magistraten. Den första allmänna instruktionen utfärdades först 1776, den andra 1791, och denna gällde i 91 år. I hufvudsak fastställdes i dessa på ett ordrikt rätt regeringsformernas bestämmelser.

Den för Stockholm viktigaste bland öfverståthållarens många befogenheter var, att han städse skulle vara riksråd. Först 1716 frångicks denna bestämmelse och i 1720 års regeringsform stadgades, att öfverståthållareämbetet kunde besättas med personer utan råds. Men när båda ämbetena förenades, hade staden alltid en oftast hängifven representant vid konungens rådsbord, en omständighet, hvars stora nytta och fördel upprepade gånger under 1600- och 1700-talen trädde i dagen.

Den gamla titulaturen "borgmästare och råd" fick mot slutet af 1600-talet vika för den nuvarande: magistraten.

Borgmästarna voro alltjämt fyra och förblefvo det hela detta tidsskede ut. Bland dem blef snart preses i justitiekollegium — justitieborgmästaren — den förnämste: i rådhusrätten och vid magistratens plena förde han ordet, i senare fall då ståthållarna voro förhindrade att närvara. Efter honom kom politieborgmästaren i anseende. Båda dessa skulle vara litterata (studerade) och i lagen väl hemmastadda män; de tvenne öfriga, handels- och byggningsborgmästarna behöfde ej vara det.

Rådmännens antal, som mot slutet af föregående tidsskede hade varit tämligen växlande, ökades undan för undan genom kungliga utnämningar ända till nitton. Det k. br. 1648 $^{26}/_{10}$ afsåg att åstadkomma en förändring i dessa hänseenden och fastslog rådmännens antal till fjorton, af hvilka, enligt bestämmelse kort därefter, hälften skulle bestå af litterata personer, hälften af illiterata, hvilka senare företrädesvis skulle hämtas ur köpmanskåren. Af dessa skulle tolf tjänstgöra i rådhusrätten, de öfriga såsom preses i kämnärsrätterna. Antalet skulle nedbringas vid de öfvertaligas afgång eller frånfälle, och först när antalet understeg fjorton kunde ny rådman väljas. Emellertid kvarstod genom den södra kämnärsrättens inrättande 1654 en utöfver de fjorton, så att antalet ordinarie rådmän från 1652 var femton. Genom 1672 års styrelseförordning bestämdes antalet litterata rådmän till nio och illitterata till sex. Till följd af rådhusrättens arbete på divisioner ökades enligt k. br. 1757 $^{11}/_{10}$ rådmännens antal vid 1758 års ingång med fyra, två litterata och två illitterata. Hela antalet rådmän var således vid detta tidsskedes utgång nitton.

Såväl borgmästare som rådmän togo sitt inträde i magistraten med ett lämpligt tal. Under senare hälften af 1600-talet skedde det stundom på latin.

Saknaden af en åldersgräns med pensionering synes särskildt mot slutet af 1600-talet vållat svårigheter. Då hvarje rådsperson numera icke dref borgerlig näring jämsides med sitt ämbete, var han i regeln hänvisad till sin lön, och enär han var oafsättbar, kvarstod han, äfven om han till följd af ålder och sjukdom knappast kunde tjänstgöra. Till följd af flera sådana fall antogos på öfverståthållarens förslag 1667 $^{12}/_{6}$ sex extra ordinarie rådmän. Ytterligare sju e. o. rådmän utnämndes 1669 $^{24}/_{5}$ och sex 1677 $^{6}/_{2}$, men därefter underlättades arbetet genom inrättande af lägre befattningar hos magistraten och rådhusrätten. Förmyndarestyrelsen resolverade 1668 $^{25}/_{4}$, att så länge antalet extra ordinarie rådmän varade, skulle inga val till ordinarie rådmän anställas, ett beslut, som upphäfdes redan 1669 $^{20}/_{7}$.

Borgmästare och rådmän hade redan på 1500-talet befordrats till statstjänst, men fallen voro ganska sällsynta. Först under detta tidsskede blefvo magistratsbefattningarna mera allmänt öfvergångsbefattningar; äfven magistratssekreterarna befordrades, tvärt emot förut, från stads- till kronoämbete.

Magistratens sammansättning var ej af samma enkla natur som förr, utan undergick vid början af detta tidsskede en stor förändring. Tiden hade nu mera större fordringar, något som redan på 1620-talet varslats af riksrådet. Hvad som framtvingade kravet på de illitterata rådmännens uppblandning med de litterate, var dels regeringens fordran på sakkunniga rådmän, dels advokatståndets framträdande.

Under tiden före renässansens genombrott hade parterna mötts själfva eller, där så var nödvändigt, genom ombud, hvilka merendels voro deras goda vänner eller anhöriga. Ofta — särskildt under medeltiden — voro icke sittande rådsledamöter gärna rättegångsombud och parternas hjälpare; ej förrän 1634 $^{10}/_{3}$ förbjöd magistraten sina ledamöter att uppträda i dylika roller. Enskilda personer hade emellertid då redan börjat skaffa sig lefvebröd eller binäring såsom rättegångsombud; bland dessa var väl på 1620-talet en kopparslagare på Norrmalm mest ryktbar. De kallades vanligen med ett gemensamt namn prokuratorer och sågos — ehuru de i 1615 års rättegångsförordning (§ 15) tolererades i hofrätten — icke med blida ögon af magistraten, som mera i detalj kunde skärskåda deras verksamhet. Förslaget till privilegier för Norre förstaden 1624 (§ 5) vittnar om, att man då äfven på högre ort ej var fullt belåten. När slutligen på 1630-talet en del studenter från Uppsala började konkurrera med bl. a. kopparslagaren, hvarvid ett visst väsen uppstod, började man tänka på att ordna förhållandena. Sålunda fingo prokuratorerna 1637 förständigande från magistraten att "auktorisera och enrollera" sig — tydligen med tanke på en skråbildning. Men de undgingo knepigt attentatet mot sin frihet genom att ursäkta sig med, att

de äfven uppvaktade i hofrätten, från hvilken de ansågo ett dylikt initiativ böra utgå.

De förblefvo dock fria och tolerades. I själfva verket blefvo de oumbärliga, ty det försvar, en obändig renässansmänniska kunde tillåta sig, var för målsägaganden liksom för rätten ofta mindre trefligt, helst om svaranden därtill ägde bildning och till följd däraf desto större förmåga att sätta motparten på det hala. Lars Wiwallius är ej ett enastående exempel. Trots att Wulf Grips ombud var den tränade advokaten-boktryckaren Ignatius Meurer, som ofta var stadens ombud i hofrätten och borgerskapets juridiska skriftställare, redde sig Wivallius ej illa; ja, i början af 1640-talet försökte han förvandla en skräddares fordran till sitt tillgodohafvande, ej utan en viss framgång. Man insåg, att skötseln af trassliga och långvariga processer kräfde särskildt kvalificerade personer, och härigenom steg aktningen för advokatståndet.

Visserligen varnade magistraten allmänheten i rättegångsplakatet 1654 $^{12}/_{7}$ för prokuratorer, men redan i plakatet 1661 $^{10}/_{5}$ ställde sig magistraten mera försonlig; dock fordrade man rekommendationer, som af rätten skulle godtagas eller förkastas. Studerade personer, som sålunda gillades såsom sakförare, "stadens ordinarie prokuratorer", uppmuntrades med löfte om framtida anställning hos magistraten. Många prokuratorer valde också med tiden krono- eller stadstjänst, men en och annan — bland de förste Johan Leuchovius — verkade såsom advokat lifvet ut. Slutligen önskade magistraten, att blifvande litterata rådmän helst någon tid efter afslutade studier praktiserade såsom advokater, och i 1672 års förordning om Stockholms styrelse stadgas detta såsom villkor för antagande till notarie vid rådhusrätten. Varningar för prokuratorer, som hade känd benägenhet för att uppreta parterna, uttalades äfven senare, så t. ex. i förordningen om rättegångsprocessen 1695 $^{4}/_{7}$.

I praktiken hade bestämmelsen, att magistratsledamöterna skulle vara borgare i staden, rubbats genom de kungliga utnämningarna redan på 1500-talet, så att numera voro endast de illitterata rådmännen borgare, men dessa tillhörde högst sällan medeltida stockholmssläkter. Ännu under 1500-talet funnos representanter bland rådet och borgerskapets äldste för dylika gamla släkter, men allt eftersom 1600-talet skrider fram, försvinna de. Afkomlingarna söka sig in på andra banor, några reda sig, men många gå under. Sönerna tillbragte, såsom det klagades i riksrådet, tiden alltför mycket med "junkerande" och onyttiga sysselsättningar, hvarigenom deras fäders handelsföretag fingo förfalla. Liksom för den nya rådsgenerationens afkomlingar var det i den tidens mening mera aristokratiska yrken, som lockade dem: krigarebanan eller konungens och rikets tjänst med bisyfte att vinna adelskap. Borgarna sågo ogärna, att någon af rådet förvärf-

vade adlig sköld, men ändamålet vanns vanligen genom barnens adlande för fädernas förtjänster. Vid 1655 års riksdag begärde borgareståndet, att inga adelsmän måtte få innehafva magistratsämbeten, en begäran, som regeringen dock förklarade sig ej kunna villfara och som först 1680 beviljades. I praktiken var det likväl så under detta tidskede, att adliga borgmästare och rådmän tolererades af borgerskapet inom magistraten, men som riksdagsmän passade de icke.

Magistratens åldriga självkompletteringsrätt försvann så småningom alldeles under detta tidskede. Seden att så godt som årligen antaga nya kämnärer, hvilka året därpå blefvo rådmän, upphörde under 1620-talet, och när de vid behov antogos, kunde det dröja några år, innan de fingo säte och stämma i rådet. Emellertid upphörde kämnärerna 1626 att blifva rättafogdar; från och med detta år återkommer ej mer denna medeltida titel i ämbetsboken. I större utsträckning än förut, särskildt efter 1635, då Stockholm efter Norrmalms inkorporering fick två kämnärskammare, fingo rådmän tjänstgöra som kämnärer, och såsom sådana voro de befriade från sittande i rådhusrätten. När så personförhållandena i kämnärsrätterna blefvo ordnade, behöfde magistraten vid val af nya rådmän ej hämta därifrån, ty det kunde hända, att duktigare krafter funnos annorstädes. Magistraten följde alltså den väg, k. m:t anvisat, när behofvet af först kunnigt, sedan sakkunnigt folk föranledde regeringens ingripande och öppnade vägen för de litterata rådspersonerna. Dessa ingripanden blefvo således ej mer af nödvändigheten påkallade, men det oaktadt fortsatte de kungliga utnämningarna såväl af borgmästare som rådmän, hvarför klagomål uppstodo. Försäkringen 1648 $^{26}/_{10}$ om magistratens fria val förblef illusorisk, och ehuru löftet i enlighet med beslutet vid 1672 års riksdag upprepades 1675 $^{3}/_{10}$, föregick Karl XI icke med godt exempel. Justitieborgmästaren utsågs sålunda i regeln af konungen, men enligt k. br. 1693 $^{5}/_{12}$ återfingo städerna sitt fria val såväl beträffande denne som de öfrige borgmästarna, hvilka senare dock icke i regeln försågos med kunglig fullmakt. Den enväldige konungen förbehöll sig dock rättigheten att omedelbart utnämna till borgmästare förtjänt person. Samma förbehåll gjordes med afseende på de illitterata rådmännen enligt k. resolution 1698 $^{22}/_{12}$.

Borgerskapets äldste hade icke något större inflytande på magistratens val, men det hände visserligen, att de tillfrågades. De kommunala anspråken stegrades emellertid alltjämt, och slutligen fastslogs borgerskapets rätt att deltaga i val af magistratspersoner genom k. br. 1693 $^{5}/_{12}$, men formerna voro ännu flytande. När nu äfven de illitterata rådmännen, som framför allt representerade borgarnas intressen i stadsstyrelsen, kunde tillsättas genom kungamaktens ingripande, blef det oro i lägret. Genom den vid 1720 års riksdag utbrutna långvariga fejden mellan magistraten och borgerskapet påskyndades emellertid ordnandet

af borgerskapets rättigheter att deltaga i val till magistratspersoner. Sålunda utverkade borgerskapet vid 1723 års riksdag, att hädanefter skulle k. m:t till borgmästare utnämna en bland tre af magistraten och borgerskapet valda och föreslagna personer, och genom valförordningen 1727 $^{17}/_{10}$ bestämdes närmare borgerskapets rättigheter att deltaga i rådmansvalen. På förslag efter en litterat rådman fick borgerskapet genom elektorer utvälja fem, efter en illitterat rådman fyra, och af dessa uppförde magistraten på det slutliga förslaget trenne, bland hvilka k. m:t utnämnde en. Oaktadt detta hände det, att konungen utan magistratens och borgerskapets hörande utnämnde rådmän, som likväl borgerskapet vägrade att erkänna. Magistratens enskilda valrätt föll emellertid alldeles bort genom k. förklaringen 1766 $^{31}/_{10}$ öfver 1727 års valförordning, hvarigenom det stadgades, att borgerskapets elektorer skulle utvälja allenast trenne, hvilka således af magistraten uppfördes på det slutliga förslaget. Detta valsätt fastställdes ytterligare genom k. br. 1792 $^{4}/_{7}$ och fick grundlags helgd genom 1809 års regeringsform.

Som förut nämnts hade redan Karl IX och Gustaf II Adolf vidtagit förberedelser till en revision af stads- och landslagarna. Detta lagarbete fortsattes sedermera af olika kommissioner från 1640-talet; den drifvande kraften i dessa var som bekant Johan Stiernhöök. Efter hans frånfälle bildades 1686 en ny kommission, som under Gustaf Cronhielms ordförandeskap bragte lagarbetet till afslutning, och vid 1734 års riksdag antogs vår ännu gällande allmänna lag. Till innehållet ansluter den sig noga till den föregående rättsutvecklingen, den har alltid blifvit prisad för sitt svenska kynne, för språkets klara, men kärfva korthet och står därför som ett varaktigt minne öfver stormaktstidens hänförelse för svensk odling och svenskt språk.

Drottning Kristinas förmyndarestyrelse utfärdade 1636 $^{10}/_{3}$ Stockholms sista, allmänna privilegiebref, som skulle gälla tills vidare. Liksom förut gåfvos vid skilda tillfällen smärre förmåner och privilegier, hvilka delvis jämte 1636 års bref fastställdes af drottning Kristina 1646 $^{29}/_{1}$, af Karl X Gustaf 1655 $^{28}/_{6}$, af Karl XI 1673 $^{23}/_{8}$ och 1676 $^{15}/_{4}$; Karl XII synes icke hafva utfärdat någon fastställelse af privilegiebrefven. Därefter konfirmerades privilegierna genom de särskilda regeringsformerna, hvarigenom bl. a. 1636 års privilegiebref fortfarande har laga kraft.

Området för magistratens jurisdiktion blef under detta tidsskede mera naturligt och sammanföll med det begynnande 1800-talets. Af den gamla stadens område kom Gråmunkekolmen — efter 1640-talet Riddarholmen — utan formligt beslut under magistratens domvärjo först på 1600-talet. Genom riksrådets beslut

1635 $^{21}/_{4}$ inkorporerades Norrmalm, som då omfattade ett område, i väster afgränsadt af Klara sjö, hvilken då sköljde trakten, där Vasagatan nu går, i norr af en linje, som gick strax bortom Kungsbacken fram till Träsket och i öster utefter Rännilen, hvilken rann ungefär, där nu Birger Jarls gata stryker fram. Enligt bestämmelser i privilegiebrefvet 1636 $^{10}/_{3}$ fick staden rättighet att inom detta område uppbära tomtören och trettiondepenningar samt förköpsrätt vid försäljning af ofria tomter. Genom de kungliga upplåtelsebrefven 1639 $^{28}/_{2}$ och 1640 $^{5}/_{3}$ kom af Ladugårdslandet den del, som i norr något öfverskred nuvarande Karlavägen och i öster sammanföll med nuvarande Narvavägen, under magistratens jurisdiktion. Tullgränsen kring båda dessa områden gick sedan 1650-talet utefter en linje, som i öster sammanföll med stadsgränsen och i norr gick i nuvarande Valhallavägen samt i nordväst utmed nuvarande Odengatan till Rörstrandsmuren; en af de många tullportarna på denna gränslinje stod där denna gata, eller rättare Karlbergsvägen, korsar Norrtullsgatan (Uppsalavägen). Omkring 1670 flyttades denna port till Stallmästaregården och enligt k. bref s. å. d. $^{27}/_{10}$, som konfirmerades 1682 $^{28}/_{9}$, utflyttades stadens gränser till Djurgårdsgärdesgården, hvarigenom Stockholm fick sina gränser i norr och öster såsom de voro ännu 1866. Genom k. br. 1699 $^{21}/_{1}$ blefvo "Stora och Lilla Rörstrand med därunder liggande ägor tillagda Stockholms stad under magistratens fria disposition". I nordväst blef alltså gränsen under detta tidsskede sådan den var ännu på 1880-talet.

Munkelägret — från 1672 Kungsholmen — kom genom två kungliga donationer till staden: 1644 $^{20}/_{4}$ fick staden holmen öster om staketet, som gick ungefär i den nuvarande S:t Eriksgatans riktning, och 1647 $^{27}/_{3}$ området väster om nämnda staket. En del af holmen i norr låg likväl under landsrätt. Genom det sistnämnda donationsbrefvet kommo äfven Långholmen och Beckholmen under magistratens jurisdiktion.

Blasieholmen har aldrig donerats till staden, som likväl sedan början af 1700-talet utöfvat dispositionsrätt däröfver. Skepps- och Kastellholmarna tillhöra fortfarande kronan. Genom k. br. 1736 $^{8}/_{9}$ lades af Kungliga Djurgården, som genom k. br. 1658 $^{3}/_{6}$ hade upplåtits för allmänheten, Båtsmanstomterna, Blockhusuddens tullplats och Ladugårdsgärdet (med undantag af Djurgårdsbrunn, Kaknäset och Tegelviken) under magistratens domvärjo, liksom senare äfven Valdemarsudde. Det öfriga af södra Djurgården låg under landsrätt. Stadens äganderätt till Södermalm fastslogs genom 1636 års privilegiebref.

Rådhusrätten utgjordes sedan 1552 af magistraten in pleno. Vid vanliga rättegångar behöfde dock ej alla magistratspersonerna vara närvarande, och faktiskt kunde ej alla vara det, till följd af det mot slutet af 1600-talet starkt

ökade arbetet i kollegierna. De tre rådmän, som förordnades till preses i kämnärsrätterna, synas snart nog hafva uteslutande ägnat sig åt sina sysslor, ty 1672 års förordning talar endast om 12 rådmän i rätten. Denna ansågs likväl af gammalt vara domför med minst sju ledamöter, hvilket antal i 1734 års lag ändrades till fem.

På de i stadslagen föreskrifna rättegångsdagarna började sessionen kl. 8 f. m. och slutade vanligen kl. $^{1}/_{2}$ 12, hvarefter man begaf sig hem för att äta middag. Vid behof fortsattes sessionen kl. 2 e. m. och kunde fortgå till kl. 5 eller 6. Protokollet, som fördes af magistratssekreteraren, från 1620 $^{8}/_{5}$ äfven med biträde af en notarie, innehöll till och med år 1661 såväl civila som kriminella mål; med år 1662 skildes målen på två protokollssviter. Ytterligare en protokollssvit tillkom 1721, innehållande ärenden af ekonomisk natur, såväl mål angående ekonomiska mellanhafvanden som stadens egna drätselfrågor. Detta "ekonomie protokoll" fördes på två serier, dels af magistratssekreteraren, dels af notarier, utan att någon viss uppdelning af ärendena förekom.

Rådhusrätten förde icke alla mål till doms; sålunda endast rannsakade rätten på 1600-talet i sjö- och växelmål, hvilka afdömdes af kommerskollegium. Enligt 1734 års lag återfick dock rådhusrätten domsrätt i dylika mål.

Enär arbetsbördan alltjämt ökades, insåg man så småningom olämpligheten af, att rådhusrätten städse arbetade i plenum. Särskildt på grund af den stora ökningen af cessions- och konkursmålen hemställde magistraten till k. m:t 1757 $^{30}/_{9}$ om sin förstärkning med fyra nya rådmän, hvilka icke skulle sitta i kollegierna, för att ständigt kunna, såsom stundom tillfälligtvis skett, arbeta på två divisioner. Förslaget blef tillstyrkt af öfverståthållaren samt 1757 $^{11}/_{10}$ bifallet af k. m:t, men först på dagen ett år därefter började fördelningen tillämpas. Emellertid synes lindringen blott hafva blifvit tillfällig, ty 1768 $^{21}/_{3}$ anmärkte justitiekanslären i skrifvelse till k. m:t, att målen alltjämt ökades och rättegångarna drogo för mycket ut på tiden. Svea hofrätt infordrade därför s. å. förslag till förbättring från magistraten, som i sitt svar 1768 $^{20}/_{5}$ föreslog en uppdelning af arbetsbördan på tre divisioner. Häröfver yttrade sig hofrätten d. $^{6}/_{6}$ och justitiekanslären d. $^{22}/_{10}$, hvarvid en del modifikationer angående divisionernas sammansättning föreslogs. I hufvudsak bifölls magistratens förslag af k. m. 1768 $^{4}/_{11}$.

Enligt bestämmelserna i detta bref skulle rådhusrätten sålunda arbeta på tre divisioner. Den första bestod af justitie- och ämbetsborgmästarna, två litterata rådmän, den ene från byggnadskollegium, den andre ifrån handelskollegium, jämte tre illitterata rådmän, en från justitiekollegium, en från politiekollegium samt en af de 1758 "tillökte" rådmännen. Divisionen blef härigenom domför att upptaga besvär från stadens alla fyra kollegier. Den andra divisionen bestod af politie-

borgmästaren, tre litterata rådmän, en från justitiekollegium, en från politiekollegium samt en af de "tillökte" jämte två illitterata, en från handelskollegium och en från byggnadskollegium. Denna division var sålunda domför i fråga om besvär från alla kollegierna med undantag af politiekollegium. Den tredje divisionen bestod af handelsborgmästaren, två litterata rådmän, den ene från justitiekollegium, den andre från politiekollegium, jämte tre illitterata, en från handelskollegium, en från byggnadskollegium och en af de "tillökte". Divisionen var domför i alla mål utom från handelskollegium.

Divisionerna sammanträdde skiftesvis, en på stora rådhussalen, en på den mindre, äfven kallad konkursrummet — sedan 1850 rådhusrättens andra afdelnings sessionssal — samt en på någotdera af kollegierummen. På stora salen handlades uppbörds- och inteckningsärenden, uppbud, skeppsakters besvärjande och certifikater däröfver, sjöförklaringar, växel- och sjörättssaker, börds- och naborättstvister samt, när tiden medgaf, besvär öfver kollegiernas utslag; på det andra rummet förehades konkurssaker och på det tredje vädjade mål från kämnärsrätterna samt besvär öfver kollegiernas utslag. Mål af samma art behandlades sålunda i samma rum men på växlande divisioner. Förebilden var utan tvifvel sättet för arbetsfördelningen inom hofrätten. Denna divisionsindelning fungerade ännu in i nästa tidsskede.

En underdomstol, som fullt utvecklade sig under detta tidsskede, var kämnärsrätten.

Kämnärerna, hvilka i regeln årligen voro två, voro ursprungligen uppbördsmän, (på latin camerarii), som uppburo böter samt afgifter för användande af vågen och klädeshuset. Så småningom begagnades de till förlikningsmän, och i denna funktion omtalas de i privilegiebrefvet 1529 $^{30}/_{7}$. Det var tydligen mera bagatellartade saker, som hänskötos till dem. Hela proceduren skedde muntligen från stämningen till domen. Kämnärerna tjänstgjorde äfven såsom sedlighetens väktare och gjorde i egenskap häraf nattliga besök i misstänkta hus. Ärenden, som häraf föranleddes, afgjordes i hemlighet, såvida de ej voro förknippade med tjufnads- och andra mål. Enligt Erik XIV:s privilegiebref uteslöts allt hemligt förfarande, hvilket upprepades i följande privilegiebref. Kämnärsrätten kallades i början af 1500-talet för "lille rätten", mot slutet af samma århundrade för "underrätten", hvilken benämning möter oss ännu på 1640-talet.

Stockholms stads kämnersrätt — äfven kallad Stadens kämnärsrätt eller kämnärsrätten för Stockholms stad i motsats till malmarnas — förstärktes 1622 $^{17}/_{6}$ månads- och växelvis med en rådman. Från 1624 $^{12}/_{5}$ tjänstgjorde vid kämnärernas sida i kämnärsstugan — hvilken lokal äfven användes af magistraten vid behof — hvarje månad två af rådmännen, hvilket synes hafva

fortgått till 1641, då kämnärsrätten fick en bestående sammansättning af tre kämnärer. Vårdskrifvaren lär tidigast hafva biträdt vid protokollet, först 1632 $^{7}/_{5}$ tillsattes en notarie. Rättegångsförhandlingar och domar fixerades nu först i skrift, stämningen och bemötandet skedde ännu länge muntligen.

När Norrmalm 1635 upphörde att vara en särskild stad, förordnades, att kämnärerna skulle kvarblifva där i rätten och bilda en underrätt till Stockholms rådhusrätt. Stockholms norra förstads kämnärsrätt, som den kallades, förstärktes 1635 $^{12}/_{5}$ med två rådmän, men vid valborgsmässan 1636 blott med en, ett förfarande, som upprepades till inpå 1650-talet. Denne rådman var likväl ej samma person årligen. En tredje kämnär tillsattes 1645, men befattningen indrogs redan 1650 för att återkomma 17 år senare.

Denna kämnärsrätt delades 1760 till följd af k. m:ts resolution året förut i Stockholms norra förstads västra och Stockholms norra förstads östra kämnärsrätt. Under den förra lågo S:ta Klaras, S:t Olofs och Kungsholmens församlingar, under den senare S:t Jakobs, S:t Johannes och Ladugårdslandets församlingar jämte Blasieholmen. Den senare kämnärsrätten fick ny personal och började sin verksamhet vid nyåret 1760. Båda kämnärsrätterna hade lokaler i det norra stadshuset, (Kastenhof), vid Norrmalmstorg (Gustaf Adolfs torg), å den tomt, där sedermera Hotel Rydberg låg.

Stockholms södra förstads kämnärsrätt bildades 1654 och hade sedermera sina lokaler i det södra stadshuset vid Götgatan.

Personalen i alla dessa kämnärsrätter — äfven kallade kämnärskammare — bestod af en primariekämnär, till en början rådman, senare litterat person, som fick rådmans karaktär samt en andre och från 1667 en tredje kämnär, båda en tid framåt illitterata och valda bland borgerskapets äldste. I norra och södra kämnärsrätterna fanns dessutom tidvis en fjärde kämnär. Vid protokollet tjänstgjorde en notarie, som 1667, då en notarie vid brottmålsprotokollet tillsattes, blef notarie vid civilprotokollet. En andre brottmålsnotariebefattning inrättades 1747. I Stockholms norra förstads östra kämnärsrätt tillkom en dylik först 1763. Notarierna voro litterata personer, hvilka efter aflagd domareed blefvo bisittare i rätten.

Kämnärsrätterna i Stockholm dömde i första instans i civila mål med undantag för växel- och sjörättsaker, mål om flyttning i och ur hus, om arf, testamente och förmynderskap, om börds- och viderboenderätt etc., hvilka af rådhusrätten omedelbart handlades. Lagvadda mål skulle af rådhusrätten upptagas inom 8 dagar, men enligt k. br. 1687 $^{30}/_{6}$ på närmaste sessionsdag. Vad fick endast ske om "sakens kapital" kunde uppskattas till 30 rdrs värde.

I vissa kriminella mål endast rannsakade kämnärsrätterna; de som gingo på lif och ära afdömdes sålunda af rådhusrätten, men genom k. br. 1720 $^{6}/_{7}$ om processens

afkortande i Stockholm fingo kämnärsrätterna tillstånd att själfva föra dem till doms, dock under förutsättning, att rätten i dylika fall bestod af sex personer (tre kämnärer, två notarier och en "lämplig person"). Vid utslagen fordrades äfven kvalificerad majoritet; uppnåddes ej sådan, måste ännu en person adjungeras.

Enligt 1734 års lag bekräftades denna praxis i hufvudsak, dock med förbehåll, att kämnärsrättens dom i mål på lif och ära skulle underställas hofrättens pröfning samt att vid behandlingen af sådana mål minst fem ledamöter skulle tjänstgöra. Detta antal uppnåddes genom att adjungera två af notarierna. I andra mål var rätten domför med de tre kämnärerna.

Förordningar, huru förfarandet skulle ske vid rättegångarna i Stockholm, utfärdades af magistraten 1637 $^{20}/_{6}$, 1654 $^{12}/_{7}$ och 1661 $^{10}/_{5}$. Af gammalt var magistraten berättigad att utfärda dylika stadgar enligt stadslagens konungabalk, kap. 7. En allmän dylik förordning, hvarigenom större likformighet i rättskipningen åsyftades, utfärdades af k. m:t 1695 $^{4}/_{7}$, hvarjämte k. förordningar i berörda hänseende gåfvos 1672 $^{12}/_{12}$ (i förordningen om Stockholms stads styrelse) och 1720 $^{6}/_{7}$. Genom 1734 års lag erhöllo bevisnings- och rättsmedelssystemen en enhetlig och inom sig afslutad reglering.

Undantagna från magistratens jurisdiktion voro i vissa fall några institutioner, såsom riksbanken, ridderskapet och adeln, hvilka ofta hade sitt forum i hofrätten, prästerskapet i en del mål, äfvensom den kungliga familjens hof- och tjänstepersonal, som lydde under gårdsrätten, samt garnisonerna. Genom Karl XI:s hofartiklar 1687 bildades öfre och nedre borgrätterna, hvilka hade sitt säte på Stockholms slott. Under nedre borgrätten lydde såväl i tvistemål som i brottmål vid k. m:ts hof anställda tjänstemän och betjänte, äfvensom andra, såsom de vid k. teatern tjänstgörande ämbetsmän samt betjänte vid Fria konsternas akademi. Den nedre borgrätten handlade äfven hithörande personers boupptecknings-ärenden. Öfre borgrätten upptog de mål, som genom vad eller besvär drogos från nedre borgrätten, samt omedelbart mål om förbrytelser, begångna af eller mot någon vid hofrätten anställd adelsman. Båda dessa domstolar upphäfdes 1844 $^{19}/_{12}$.

Med hallrättens inrättande 1739 kom en del mål att i första instans afdömas af densamma. Till denna rätt, hvari en magistratsperson presiderade, hörde sålunda vissa mål, som berörde ordningen inom fabrikerna, såsom angående arbetets bedrifvande, inteckning af förlag, förhållandet mellan mästare och arbetare, arbetares anställning och afskedande, arbetares oordentlighet och försumlighet vid arbetet, mästares och gesällers godkännande, samt vissa mindre brottmål, såsom arbetares uppstudsighet mot mästare och skuldfordringsmål mellan mästare och arbetare. Besvär öfver hallrättens utslag gingo dels till magi-

straten (ekonomimål), dels till kommerskollegium (skuldfordringsmål samt polisie- och brottmål); dock fick besvärsrätten ej brukas, om summan i ett skuldfordringsmål understeg 50 daler kmt. Kommerskollegiets befattning med dessa mål upphörde genom k. förordningen 1828 $^{17}/_{4}$ och öfverflyttades på hofrätten, hvarefter hallrätten upphäfdes 1846 $^{25}/_{2}$ och målen upptogos af handels- och ekonomiekollegium. Hallrätten hade sina lokaler i södra stadshuset.

Förseelser af postiljoner och postförare samt missbruk af fribrefsrätt föllo ej under magistratens jurisdiktion. De afdömdes af en särskild administrativ domstol, som kallades posträtt, hvari en postförvaltare var ordförande. Vid sin sida hade han två bisittare, som förordnades af magistraten. Posträtten var icke permanent utan sammanträdde, när brott förelåg.

DEN BREDA MÅNGKUNNIGHET, SOM KARAKTÄRISERADE DEN MEDELTIDA borgaren, hade äfven under 1500-talet burit detaljerna i stadsstyrelsen. Stadens många ämbets- och förtroendemän gjorde ena året ett, det andra ett annat, ja, i vissa fall t. ex., när rådmännen öfvervakade stadens byggnadsverksamhet, skedde ofta ett byte hvar tredje dag (1601). När ledningen sålunda växlade, kunde det hända, att resultatet äfventyrades; gränsen till slapphet var nära, och emellanåt öfverskreds den äfven. På nästan alla områden inom stadsstyrelsen kunde anmärkningar göras och gjordes af personer med stegrade fordringar; Karl IX hade börjat, Gustaf II Adolf och Axel Oxenstierna fortsatte. En ordnad plan, en uppdelning af sysslorna var nödvändig att följa, och krafvet härpå arbetade sig oaflåtligt fram.

På 1620-talet företog man sålunda en utvidgning af delegationsprincipen och gjorde 1627 $^{5}/_{5}$ en uppdelning af sysslorna, som därefter handlades på fyra afdelningar, hvarje bestående af en borgmästare och tre rådmän. Den förste borgmästaren skötte ärenden rörande kyrkor och skolor samt rättegångsväsendet: den andre hade byggnadsärenden och stadens räkenskapsväsen om hand, den tredje ärenden rörande tullen, accisen, hospitalet, barn- och tukthuset, den fjärde borgerskapets vakthållning, vård, härbärgering, bryggning, bakning och renhållning. Huru länge denna fördelning, som i praktiken likväl förorsakade en viss villervalla, ägde bestånd, är ovisst; säkert arbetade magistraten äfven 1628 efter densamma.

Några år därefter tillträdde, såsom ofvan nämnts, Klas Fleming sitt nyinrättade öfverståthållareämbete. Han gjorde sig till tolk för de nya krafven, och jämte

honom utfärdade borgmästare och råd kort före 1636 $^{13}/_{5}$ den styrelseförordning för Stockholm, som i stort sedt varade till 1814, men hvars rester först 1880 försvunno. Det var »Embetzdeelningen» inom magistraten, baserad på 1627 års idé men med mera detaljerade verksamhetsområden.

Utformningen af planen skedde delvis under inflytande från 1634 års regeringsform. Reformen var 1635 $^{8}/_{9}$ under diskussion i riksrådet, hvarunder hofkanslären Adler Salvius påpekade, »hvar uthinnan ett godt regemente består, nembligen att staden in analogia beqvemer alle stadzens saker till de 6 collegia, icke så att i staden böre formeras några generalia collegia, uthan att de alle saker och alle consilia formera efter den præscription för de 6 collegia regni innehåller, såsom är 1. om religionen, hvartill hörer kyrckior, scholar, hospitaler och deras ordningar, 2. om stadzens iustitia, 3. om stadzens militia, hvarutinnan den består, huru som borgerne böra vara monteredhe, 4. om stadzens skepp, båtar och fahrkoster och hvadh tijdt resorterar, 5. om stadzens policeij, hvart lende och höre alle stadgar, som staden kan gjöra till maijestetens confirmation, 6. om stadzens intrader och oeconomia.»

Så detaljerad, som Salvius tänkte sig, blef icke den slutliga förordningen. Eftersom borgmästarna voro fyra, nöjde man sig i 1636 års förordning med en arbetsfördelning på fyra grupper, först senare allmänt kallade kollegier. Vid hvarje borgmästares sida sutto tre rådmän. De olika grupperna, som ransakade och dömde i mål, som lågo under deras kompetens, sammanträdde på skilda lokaler, minst en gång i veckan (tisdagar), men då sådana ärenden förevoro, som blott hela rådet kunde besluta i, behandlades dessa i plenum. Vid valborgsmässan höll öfverståthållaren »examen» med borgmästarna, hvilka då fingo redogöra för sin årliga förvaltning. Den återkom först årligen, senare med större mellanrum, och synes mot 1600-talets slut alldeles hafva bortfallit.

Justitiekollegium var det första och förnämsta; det synes redan från början hafva kallats så i motsats till de tre öfriga kollegierna. Kollegiet, hvars ordförande, justitieborgmästaren, ju var preses i rådhusrätten, innan densamma uppdelades på divisioner, öfvervakade att rättegångarna i såväl rådhus- som kämnärsrätt förlöpte utan olaglig tidsutdräkt vårdade stadsarkivet, handhade privilegiernas och förordningarnas efterlefnad, kyrko-, undervisnings-, sjukvårds- och fattigvårdsärenden, politievård, förmynderskap samt beifrade öfverflödsförseelser.

Under detta kollegium lydde äfven förmyndarekammaren, som har gamla anor. Stadslagen föreskref, att fränder till föräldralösa barn skulle årligen göra räkenskap för förvaltningen af deras arfsmedel, men funnes ej fränder, så skulle rådet tillsätta minst två gode män att vårda barnen och deras gods samt vara ansvariga inför rådet. Så småningom uppkom bruket att frändernas redovisning

genomsågs af rådets »inspektorer öfver förmyndarne i staden», och i 1636 års privilegier bekräftades magistratens befogenhet att granska alla dylika räkenskaper med undantag för adelns vidkommande. Emellertid visade erfarenheten, att de hittills varande bestämmelserna om magistratens befogenheter och arbetssätt i dessa ärenden voro otillräckliga och, för att råda bot, utfärdade k. m:t 1667 $^{27}/_{4}$ en förordning, hvarigenom en arf- och förmyndarekammare inrättades och lades under justitiekollegium. Genom förordningen om Stockholms styrelse 1672 $^{12}/_{12}$ kom den under politiekollegium, men återfördes till det förra kollegiet enligt k. br. 1674 $^{4}/_{8}$ och kvarblef till midten af 1800-talet vid detsamma.

I våra dagar väcker det hos lekmännen förvåning, att förmyndarekammaren bl. a. vårdar omyndigas medel, hvilket ju förefaller vara en sysselsättning för banker. Äfven har man gjort försök att skilja denna verksamhet från kammaren och lägga den i bankmännens händer. Men utom det att denna verksamhet hos rådet var en följd af urgammalt bruk, voro de enskilda rådsledamöterna förr i världen Stockholms så godt som enda bankirer. Att rådet likväl under medeltiden ej grundade en bank liksom det skedde t. ex. i Frankfurt am Main, berodde på ett flertal faktorer, främst på dels att den katolska religionen motsatte sig handeln med penningar, dels att religiositeten i norden var af en annan art än i södern, där de judiska bankirerna, som icke hade något hinder i sin religion, föregått med godt exempel. På 1500-talet var det stockholmska rådets initiativkraft redan bruten, och man fann sig därför ända in i det följande århundradet i den privata verksamheten, som alltid mött lånerörelsens fordringar, äfven om denna verksamhet i längden blef väl dyrbar för klienten också hos rådspersoner. Flera af dessa voro ledande eller intressenter i 1600-talens handelskompanier och i den Palmstruchska banken, som grundades 1656. Vid förmyndarekammarens bildande hade denna bank gått ikull; något skäl att förknippa kammarens verksamhet med bankens fanns därför ej, och säkerligen hade aldrig någon tänkt därpå.

Förmyndarekammaren bestod af justitieborgmästaren, tvänne rådmän och två bisittare af borgerskapet, hvilka senare redan under 1670-talet bortföllo. Den öfriga personalen utgjordes af en bokhållare, som fick kamrerares titel 1812 $^{20}/_{3}$, tvänne curatores ad litem och två sterbhusnotarier. Under 1700-talet utöfvade »rikets ständers öfver hospital- och barnhusärenden förordnade deputation» tillsyn öfver verket och, sedan densamma blifvit hörd, utfärdade k. m:t 1764 $^{12}/_{12}$ en instruktion för justitiekollegium med förmyndarekammaren, som i detalj fastställde de särskilda tjänstemännens göromål.

De öfriga tre kollegierna fingo icke sin slutliga utbildning på grundval af 1636 års ämbetsfördelning. På grund af dennas bestämmelser kunde äldre vanor följas och följdes faktiskt delvis; sålunda satt den andre borgmästaren, som handhade

köpenskap och handel, stadens proviantering, taxor m. m., som preses i fraktkammaren (Handelskollegium 1669), den tredje borgmästaren skötte ämbeten och handtverk (Embetskollegium 1645), den fjärde borgmästaren stadens räkenskaps- och byggnadsväsen, fastigheter och jordar, fiskerier, renhållning och brandväsen m. m. (Byggningskollegium 1642). Tiden utvisade, att de tre siste borgmästarna alltmer kommo att gripa in i hvarandras verksamhet; friden hade mången gång, såsom det heter i ett protokoll, »med höstsvalan varit bortflugen». Områdena måste regleras och förhållandena bättre ordnas. Detta skedde genom den k. förordningen om Stockholms styrelse 1672 $^{12}/_{12}$.

Först nu blefvo de öfriga tre kollegierna fullt utbildade såsom vi oftast tänka oss dem. Personalstommen var till antalet densamma som förut, dock ägde de olika kollegierna att vid sig adjungera tolf af borgerskapets äldste, hvarjämte de tre bisittande rådmännen specialiserade sig på vissa inom kollegiet förekommande ärenden.

Under justitiekollegium hörde samma ärenden som förut, med undantag af att 1672 års förordning lade kyrkor, skolor och förmyndarekammaren samt politieväsen under politiekollegium, hvarifrån de 1674 med undantag af politien återfördes till justitiekollegium. Tjänstemän hos kollegiet voro notarien samt en förste och en andre assistent; 1684 tillkom ytterligare en.

Justitiekollegium ålåg äfven revisionen af församlingarnas räkenskaper, hvilken skedde genom en särskild kyrkorevisor, som verkade ännu in på 1830-talet. Denne fick genom k. br. 1739 $^{22}/_{1}$ äfven hand om revisionen af förmyndarekammarens böcker, hvilka förut reviderats af k. kammarrevisionen.

Under det att alla församlingarna under detta tidsskede mer eller mindre frigjorde sig från magistratens eller justitiekollegiets myndighet, fanns det likväl en, som utgjorde ett undantag, nämligen den fransk-lutherska församlingen. Kyrkoherden, skolläraren m. fl. tillsattes af magistraten, aflönades af staden samt uppfördes i stadens matriklar bland dess tjänstemän. Församlingen hade sina lokaler i kvarteret Rådstugan och ägde bestånd 1688—1811, då tjänsterna indrogos vid den stora löneregleringen sistnämnda år.

Politiekollegium, som 1673 installerades i södra stadshuset, hvarifrån det sedermera flyttade till Kungshuset (Svea Hofrätts hus) och efter dettas brand 1802 till rådhuset, handhade politieväsendet med inkvarteringen, borgarebeväpningen och stadsvakten samt brandväsen, sjuk- och fattigvård. Tjänstemännen utgjordes af en notarie, en assistent, en bokhållare, en kassör samt en inspektor öfver Danvikens hospital. Kollegiet uppdelas 1763 på två divisioner, hvilket föranledde ökning af assistenternas antal.

Danvikens hospital skildes enl. k. stadgan 1807 $^{12}/_{8}$ med 1808 års ingång från kollegiet och ställdes under k. direktionen öfver den allmänna fattigvården.

Handelskollegium, som efter 1672 delvis handlade samma ärenden som fraktkammaren, hade utvecklat sig ur denna.

Inrättandet af fraktkammaren är Kristiern Tyranns enda välsignelsebringande företag i Sverige. Såsom en följd af hans handelspolitik tillsattes för första gången tvänne fraktherrar i Stockholm 1521 vid valborgsmässan med tydlig uppgift att vårda sig om borgarnas handel och sjöfart. Gustaf I:s privilegiebref stadgade, att skeppsägande borgares skepp skulle fraktas före främlingars och Erik XIV:s tillade, att skepp endast finge befraktas genom fraktkammarens försorg. Detta upprepades i följande privilegiebref; först k. res. 1697 $^{22}/_{12}$ fann dessa stadganden betänkliga. Fraktherrarna upptogo skepps- och hamnumgälder samt anordnade alla skeppsfrakterna på sin kammare. Till följd af den med verksamheten förknippade uppbörden kommo fraktherrarna äfven att uppbära extra gärder, t. ex. Elfsborgs lösen, och denna verksamhetsgren utvidgades så småningom, oaktadt den fjärde borgmästaren enligt ämbetsfördelningen 1636 skulle hafva räkenskapsväsendet om hand. Med ytterligare utvidgadt verksamhetsfält uppgick fraktkammaren i handelskollegiet och handhade enligt förordningen stadens räkenskapsväsen med utgifter och inkomster samt uppsikten öfver borgarnas köpenskap och handel.

Kollegiets förnämste tjänsteman blef snart stadskamreraren. Denne hade utvecklat sig ur stadskassören, som förut skött böckerna, först ensam och sedan genom bokhållare, men såsom en följd af styrelsereformen 1672 blef bokhållaren Joseph Månsson 1673 $^{3}/_{5}$ stadskamrerare. För öfrigt utgjordes personalen af en notarie och en assistent. Genom notarien reviderade stadskamreraren stadskassörens och uppbördsmännens räkenskaper. Först 1746 $^{22}/_{12}$ inrättades ett särskildt revisionskontor.

För att bättre ordna förhållandena inom kontributionsverket, som sorterade under kollegiet, begärde magistraten 1759 $^{4}/_{4}$ inrättandet af nya kamrerare- och notariebefattningar. Detta beviljades enligt k. br. 1763 $^{21}/_{3}$. Den förra tjänsten tillsattes enligt k. br. 1814 $^{16}/_{11}$ af k. kammarkollegium och öfvergick kort därefter att vara kamrerarebeställning hos öfverståthållareämbetet.

Embetskollegium, eller, som det snart kom att kallas, byggnings- och embetskollegium, var det sista men med tiden måhända det mest omfattande af stadens fyra kollegier. Kollegiet handlade alla ärenden som rörde stadens och enskildas byggnadsverksamhet, fastigheter, gatu- och renhållning, stadens skepp och båtar, skråväsendet med ämbetsmän och handtverkare, apoteken samt barnhuset; detta senare skildes från kollegiet 1808 och ställdes under k. direktionen öfver allmänna fattigvården. Kollegiets tjänstemän utgjordes af en notarie, en förste assistent och efter 1738 en andre assistent. Till följd af sin befattning med byggnadsverksamheten hade kollegiet äfven i denna gren sakkunniga tjänstemän. En stadsingeniör

hade tillsatts 1636, den förste stadsarkitekten utnämndes 1661 (Nicodemus Tessin d. ä.), vice stadsarkitekt 1762, samt konduktör (1750-talet) och vice stadsingeniör 1780 $^{29}/_{5}$—1811 $^{27}/_{9}$, då sysslan indrogs i samband med den stora löneregleringen för att senare återkomma.

Förändringen i kollegiernas befogenhet inträdde så småningom under detta tidsskede, främst genom borgerskapets makttillväxt på magistratens bekostnad. Styrelseförordningen af 1672 blef därför föråldrad och i bref till öfverståthållaren 1741 $^{3}/_{10}$ anbefallde k. m:t en revision af förordningen. Öfverståthållaren anmodade nu s. å. den $^{30}/_{12}$ magistraten att utarbeta ett förslag till en ny förordning genom en kommitté, som magistraten tillsatte 1742 $^{10}/_{2}$. Den bestod af borgmästaren Elias Torpadius, rådmännen E. Ström, S. Törner, J. B. Schening och A. Berg samt såsom sekreterare notarien H. Helleday. Kommittén, som hade sin första session 1742 $^{27}/_{2}$, afbröt med sitt tionde sammanträde 1745 $^{28}/_{3}$ af obekanta orsaker sitt värf.

Såsom det framgår af det föregående voro numera ej endast de lägsta af stadens befattningsinnehafvare fast anställda. Äfven personer, som kunde befordras till magistratsledamöter voro det. Denna stora revolution i stadens tjänstemannakår skedde så småningom. Ärendenas mångfald skapade behof dels af specialister, dels af andra, som voro till för hjälpens skull, ty detaljernas öfvervakande kunde ej längre ombesörjas af de enskilda rådsmedlemmarna i samma stora utsträckning som förut. Det är våra dagars befattningar, som grundläggas, och delvis införas äfven ännu brukliga titlar. Det var förtroendemännens efterträdare, tjänstemännen, eller som det då hette, »stadsens hederligaste betjänte».

Det började med byggnadsskrifvaren 1620. Därefter följde undan för undan nya skrifvare- och notariebefattningar under de närmaste årtiondena. Befattningsinnehafvarna växlade icke om utan återkommo i sin tjänst vid den årliga ämbetssättningen vid valborgsmässan. Därefter följde på 1640-talet preses i kämnärsrätterna, och på 1660-talet upphörde all personväxling såväl i kollegier som kämnärsrätt. Sista bekanta protokoll öfver ämbetssättningen härrör från 1677. Först enligt riksdagens resolution 1723 upphörde all ämbetsväxling i Sveriges städer.

Men oberoende häraf kvarstod magistratsledamöternas växling i förtroendeuppdrag för viss tid, särskildt på sådana platser, till hvilka magistraten ägde att insätta sina ledamöter genom val inom sig.

Borgerskapet erhöll under detta tidsskede en alltjämt stigande betydelse och utvidgad makt. Politiskt voro borgarna grupperade i handels- och ämbetssocieteterna, de senare omfattande handtverkarna. De utvalde af borgerskapet, som nu började kallas »de äldste», voro intill 1768 48 stycken, men ökades

nämnda år med två ledamöter från fabrikssocieteten, hvilken genom k. br. 1763 $^{24}/_{4}$ fått sig ålagda samma plikter och utskylder, som hvilade på borgerskapet och i gengäld erhållit motsvarande rättigheter. Såväl de äldste, som särskilda taxeringsmän af borgerskapet utvaldes alltjämt af magistraten, hvilket bekräftades af k. br. 1772 $^{5}/_{1}$.

Den största vinsten under 1600-talet vann borgerskapet genom 1672 års förordning, som bl. a. stadgade, att tolf af borgerskapets äldste skulle i viktiga ärenden adjungeras de fyra kollegierna. Härigenom fingo de 48 äldste tillfälle att deltaga i stadsstyrelsen. Det nästa steget skedde i september 1710, då grunden på öfverståthållaren Burenschölds initiativ lades till bemedlingskommissionen, hvarigenom borgerskapet fick sin egen förvaltande myndighet. Den bestod af ett utskott af de 48 äldste, förmodligen redan nu af tretton personer, som ägde att upptaga besvär i taxeringsfrågor, vare sig klaganden var burskapsägande eller ej. Denna utvidgning af borgerskapets gamla rätt att vid magistratens sida deltaga i taxeringsfrågor synes hafva upphört redan tio år därefter, ty efter påtryckningar från borgerskapets sida fick bemedlingskommissionen genom magistratens beslut 1720 $^{10}/_{6}$ tillstånd att verkställa debiteringen och uppbörden af de utskylder till staden, hvilka borgerskapet såsom särskild klass hade att erlägga, samt att förvalta, använda och redovisa för dessa medel enligt af de äldste meddelade föreskrifter. Härigenom fingo de äldste en ännu större betydelse för staden i finansiellt afseende, hvilket i framtiden, såsom vi snart skola se, blef händelsedigert nog för magistraten, ty oftast var kommissionens kassa full, när stadens, d. v. s. dess af handelskollegium förvaltade kassa var tom eller starkt anlitad; sålunda skedde både rådhusets reparation 1754—55 och börsens uppförande på 1700-talet på kommissionens bekostnad. Vissa årliga utgifter till stadens fromma ålågo äfven kommissionen, som verkade oförändrad till 1865, då efter öfverenskommelse mellan stadsfullmäktige och borgerskapets äldste de senare och kommissionen på vissa villkor afstodo från sina kommunala rättigheter.

Samma sträfvan efter utvidgadt inflytande, som borgerskapet genom sina äldste eller deras elektorer med god framgång på magistratens bekostnad ådagalagt på det kommunala lifvets område, framträdde äfven på det politiska. Här hade borgerskapet, som förut nämnts, kommit i svår delo med magistraten, en situation, som äfven återverkade på det kommunala samarbetet.

Ehuru riksdagskallelserna meddelade städerna tillstånd att sända blott en borgmästare och en rådman till riksdagarna, lät dock Stockholm i regeln representera sig af tre à fyra personer, så att utom de tvänne nämnda tillkommit stadssekreteraren och en af de äldste. Alla valdes af magistraten och det första undantaget härifrån bildade valen till 1719 års riksdag, till hvilken borgerskapet utsåg fyra

af åtta representanter. Följande år genomdrefvo borgarna, att de af magistraten valda icke blefvo erkända vid riksdagen, med mindre de gillats af borgerskapet. Därjämte försökte de att öka antalet riksdagsmän, 1727 t. ex. till tio stycken. Vid de följande riksdagarna upprepades slitningarna: borgerskapets elektorer valde icke alltid de magistratspersoner, som magistraten själf utsett, och för att råda bot utfärdades 1731 $^{23}/_{8}$ en k. förordning angående riksdagsfullmäktiges val i städerna. Borgerskapets fria valrätt blef nu erkänd, men å andra sidan hölls noga på magistratens rätt och anseende. Den senare fick välja fyra, det förra sex ombud

Förordningen var emellertid mycket bristfällig och blef därigenom grundvalen lagd för allt följande bråk, som upprepade k. förklaringar sökte att bilägga. Borgerskapet hade dock fått vind i seglen och slutligen kom det 1741 därhän, att magistraten miste sin gamla rättighet att utfärda riksdagsfullmakt, hvilket därefter skedde genom borgerskapets äldsta eller dess elektorer. Dessa elektorer utsågos af borgerskapets för det politiska lifvet skapade s. k. klasser, hvilka på grund af skattecensus bildats af olika antal ämbeten och societeter.

Genom striden om den s. k. principalatsfrågan 1742—43 växte likväl magistratens politiska makt öfver borgerskapet och den utsträcktes ytterligare 1752. Med mössornas seger 1765 gjorde sig åter mera demokratiska tendenser gällande; sålunda återfick borgerskapet genom k. br. 1766 $^{6}/_{8}$ en del af sina kringskurna politiska friheter.

På grund af en framställning af kram- och minuthandlaresocieteterna yrkade borgerskapet 1772, att tvänne af magistratens fyra riksdagsombud måtte ersättas med två från dessa societeter. Men knappt hade magistraten gifvit vika, förrän revolutionen kom den 19 aug. 1772, förändrade ställningen och gjorde en ända på frihetstidens tvistande och maktlystna partier.

Under de politiska tvistigheterna mellan magistraten och borgerskapet, uppkom på 1740-talet de första försöken till valmöten. De ägde i största hemlighet rum på kaffehus och källare, men när magistraten fick kunskap om dem, blefvo de utan vidare förbjudna såsom skadliga och opassande. I längden gick det likväl icke att förkväfva dem.

Till kommunens fromma samarbetade ledamöter af magistraten och borgerskapet i åtskilliga inrättningar, bland hvilka må nämnas inkvarteringskommissionen och brandvaktskasseadministrationen. I hvardera sutto tvänne magistratsledamöter liksom i k. politie- och brandkommissionen. Denna är så till vida märklig, som det genom densammas sammansättning var första gången som andra befolkningselement än borgare och husägare vid magistratens sida kommo att ingripa i skötseln af stadens angelägenheter. Kommissionen bestod af (utom

de nämnda) grefve N. Tessin, tre riksråd, justitiekanslären, en generalmajor, ett kansliråd, en vice president, fyra kollegieråd och en asessor. Kommissionen, som ej sågs med blida ögon af borgerskapet, verkade från 1724 till omkring 1735.

Frånsedt detta undantag hade den icke borgerliga befolkningen — med undantag af husägarna — intet inflytande på stadsstyrelsen. På grund af sin utomstående ställning betalade den icke skatt till staden; först under 1700-talet började det ske och skedde under detta och följande århundrade efter olika grunder.

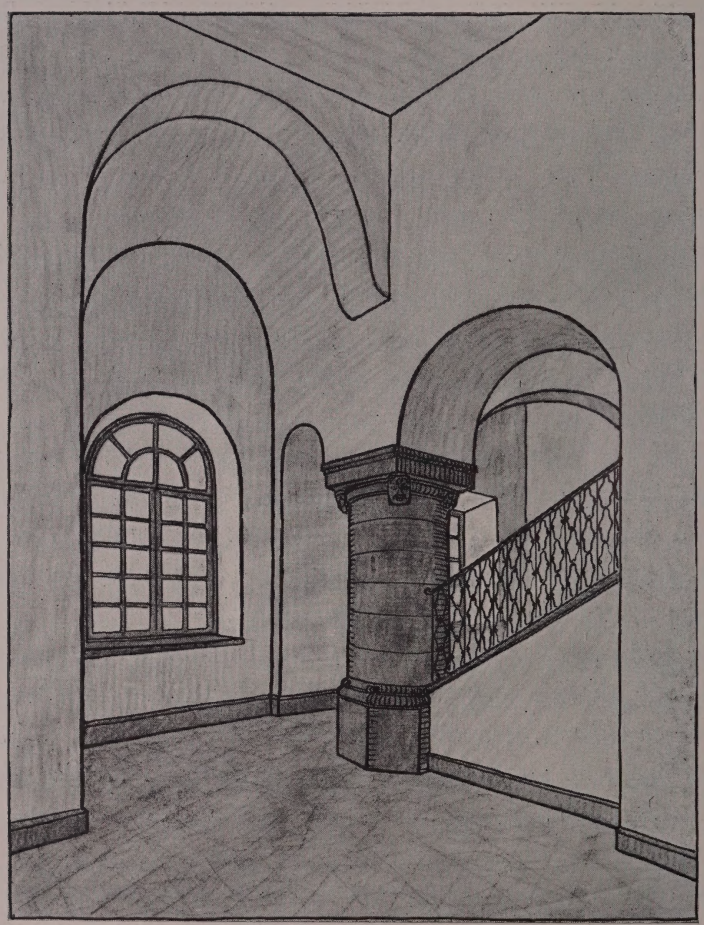

TIDSSKEDET 1814–1915

MED ADERTONHUNDRATALET KOM DEN MODERNA TIDEN, påskyndad af ett flertal impulser från utlandets föregångare på många af kulturlifvets områden. Det föråldrade i sammansättningen af kommunernas styrelser blef snart uppenbart; redan 1809 hade adeln utan framgång yrkat, att hvarje medborgare skulle kunna förvärfva kommunala rättigheter mot utgörande af motsvarande skyldigheter. Infallsporten i magistratens och borgerskapets gamla rättigheter att ensamma sköta de kommunala angelägenheterna öppnades genom åtskilliga kommissioner samt i synnerhet genom sockenstämmornas bildande på 1840-talet, hvilka senare utgöra den första början till kommunalförvaltningens läggande i alla medborgares händer. När luckan sålunda en gång blifvit till, vidgades den undan för undan genom åtskilliga förändringar i de medborgerliga rättigheterna och skyldigheterna. Den forna borgerlighetens allenarätt till kommunalstyrelsen blef väsentligt rubbad, och såsom en följd af allt det nya, som arbetat sig fram, kan riksdagens begäran 1858 om nya kommunalstyrelsers inrättande i riket anses. Denna riksdagsskrifvelse resulterade i stiftandet af kommunallagarna 1862, hvarigenom stadsfullmäktigeinstitutionen inrättades.

Magistraten hade emellertid då för länge sedan upphört att förvalta stadens drätsel. Den myndighet, som öfvertagit omsorgerna härför, var drätselkommissionen, om hvilkens inrättande borgerskapet på direktören N. Schwans tillskyndan och med bifall af öfverståthållaren grefve Mörner framställde förslag vid magistratens stora löneregleringen 1811. Detta år ökades nämligen magistratens löner med omkring 50 %, och som ersättning för de beviljade utgifterna önskade borgerskapet och bemedlingskommissionen en utvidgning af sina kommunala rättigheter. Den önskade utvidgningen — Stockholms stads drätselkommission — kom genom k. br. 1813 $^{10}/_{8}$ äfven till stånd, hvarefter k. m:t s. å. den $^{7}/_{12}$ utfärdade

instruktionen för densamma. Enligt denna handlade den alla de ärenden rörande stadens drätsel, som sedermera vid drätselnämndens tillkomst 1864 hufvudsakligen öfverflyttades på dess första afdelning.

Ett visst inflytande på ärendenas gång hade likväl magistraten i drätselkommissionen därigenom, att denna bl. a. skulle bestå af fyra af öfverståthållaren utsedda magistratsledamöter. Genom k. br. 1840 $^{10}/_{10}$ ändrades detta därhän, att magistraten själf inom sig utsåg de fyra magistratspersonerna i drätselkommissionen, men genom k. förordningen om kommunalstyrelsen i Stockholm 1862 $^{23}/_{5}$ föll denna bestämmelse alldeles bort, och det är således numer de personliga egenskaperna hos magistratspersonerna, som förskaffa dem en plats i stadsfullmäktige och vanligen i drätselnämnden. Äfven i revisionen af drätselkommissionens förvaltning ägde magistraten att insätta två ledamöter.

Har magistraten numera intet att skaffa med stadens drätsel, så ombesörjer magistraten icke desto mindre flera viktiga detaljer i rikets och stadens tjänst. Den förrättar sålunda val till stadsfullmäktige och riksdagens andra kammare för Stockholm och äger att i byggnads- och hälsovårdsnämnderna för fyra år i sänder utvälja en representant inom sig liksom i k. direktionen öfver Stockholms undervisningsverk en ledamot för tre år. Magistraten utfärdar förordnande för notarii publici, för stadsmäklare och skeppsklarerare, hvilka handels- och sjöfartsnämnden antagit. Val till bl. a. direktionen af sjömanshuset sker inför magistraten, som utser en styrelsesuppleant för husets förvaltning. Vidare äger magistraten att yttra sig öfver detaljhandeln med brännvin och öfver hamntaxeförslag samt rätt att i vissa fall utlysa bolagsstämmor. Enligt lagen 1908 $^{6}/_{11}$ om äktenskaps ingående sker borgerlig vigsel i städerna sedan 1909 års ingång inför magistraten eller lagfaren ledamot däraf.

Magistraten förvaltar äfven ett antal stipendie-, pensions- och understödsfonder. Dessa äro: den Helmfeltska stipendieinrättningen (inrättad 1683 $^{3}/_{11}$, kapital 49,267 kr.), Flodinska stipendiefonden (1800 $^{17}/_{6}$; 177,000 kr.), Ahllöfska stipendiefonden (1740 $^{9}/_{10}$; 350,000 dlr kmt, nu 6,000 kr.), Ahlströmska testamentsfonden (1790 $^{2}/_{3}$; 27,000 kr.), Fagerbergska pensionsinrättningen (1830 $^{30}/_{9}$; 223,421 kr.), Frånbergska testamentsfonden (1895 $^{7}/_{1}$; 33,500 kr.), Schützercrantz' pensionsfond (1900 $^{5}/_{3}$; 50,000 kr.) samt den Falckska donationsfonden (1908 $^{10}/_{4}$; 50,000 kr.).

Magistraten bestod vid början af detta tidsskede ännu af litterata och illitterata personer, af hvilka de senare så småningom fingo vika för de förra.

De fyra borgmästarna blefvo genom politiekollegii indragning 1821 endast tre. Enligt k. br. 1849 $^{21}/_{12}$ skulle dåvarande yngste borgmästaren tillträda andre borg-

mästarens ämbete, därest denne först afginge, och skulle vid någondera af de dåvarande två yngre borgmästarnas afgång i stället för ett borgmästareämbete, som komme att indragas, inrättas en lagfaren rådmansbeställning. Detta skedde efter handelsborgmästaren J. A. Björks frånfälle 1856, då borgmästaren J. F. Eklund inträdde såsom ordförande i rådhusrättens andra afdelning och i handels- och ekonomiekollegium, hvarefter en ny rådman tillsattes. Af de båda kvarvarande borgmästarebefattningarna indrogs handelskollegieborgmästarens 1880 (enl. k. br. 1875 $^{12}/_{2}$) och ersattes likaledes med en rådman; samtidigt påbjöds, att benämningen justitieborgmästare skulle utbytas mot borgmästare, hvilket skedde vid justitieborgmästaren Eklunds frånfälle 1882.

De litterata rådmännen voro vid tidsskedets början elfva; de ökades 1856 enligt k. br. 1849 $^{21}/_{12}$ med en, samt enligt k. br. 1875 $^{12}/_{2}$ med ännu en. Genom de k. br. 1902 $^{21}/_{6}$ och 1912 $^{13}/_{9}$ skedde ytterligare en ökning, den förra gången med fyra, den senare med tre. Rådmännens antal är således för närvarande tjugu.

De åtta illitterata rådmansbeställningarna försvunno under 1800-talet. Genom k. br. 1815 $^{17}/_{10}$ förklarades tre skola stå obesatta; detsamma skedde med ännu tre genom k. br. 1845 $^{12}/_{12}$ och genom k. br. 1875 $^{12}/_{2}$ indrogos de två sista.

Enligt k. k. 1889 $^{8}/_{11}$ mottager magistraten ansökningar till ledig borgmästare-, rådmans- och magistratssekreteraretjänst, pröfvar de ansökandes behörighet och den ordning, i hvilken de enligt magistratens åsikt äro förtjänta att komma i åtanke till den sökta befattningens erhållande, samt har att, om ej minst fyra sökande anmält sig, fylla detta antal genom att uppställa annan eller andra behöriga personer att jämte de sökande komma under omröstning vid det val, som därför jämlikt § 31 i regeringsformen äger rum inför magistraten. Genom detta val uppsättas på förslag tre personer, af hvilka konungen sedermera utnämner en.

Området för magistratens jurisdiktion har under detta tidsskede undergått stora förändringar och blifvit högst väsentligt utvidgadt. Genom k. br. 1866 $^{10}/_{8}$ införlifvades med 1868 års ingång hela k. Djurgården, och genom k. br. 1870 $^{28}/_{3}$ förklarades de i norr invid Djurgården belägna egendomarna Öfre Frescati och Bergshammars hage vara jämte Djurgården med staden förenade. Djurgården hade redan förut i ecklesiastikt hänseende tillhört Hedvig Eleonora församling i Stockholm. Genom k. br. 1885 $^{17}/_{7}$ öfverflyttades från 1886 års ingång den på Kungsholmslandet belägna egendomen Mariedal (Piludden nr 1) och genom k. br. 1890 $^{29}/_{8}$ fr. o. m. 1891 två områden af lägenheten Saltsjökvarn nr 1. Den största förändringen skedde genom k. br. 1912 $^{22}/_{3}$, hvarigenom hela Brännkyrka församling med 1913 års ingång införlifvades med staden. Från och med år 1916

skall äfven Bromma församling utgöra en del af Stockholms stad. Dessutom hafva smärre gränsregleringar skett; sålunda kommo enl. k. br. 1892 $^{30}/_{9}$ från följande års ingång de markområden att införlifvas med staden, som denna jämlikt k. br. 1888 $^{25}/_{5}$ tillbytt sig af Karlbergs kungsgård, och 1893 $^{20}/_{3}$ skedde ett utbyte mellan Katarina församling och lägenheten Klippan i Nacka socken, hvarigenom ett mindre område förlades från Nacka till staden. Dessutom skedde en reglering af hamnområdet genom k. br. 1878 $^{27}/_{9}$, hvarigenom Karlbergssjön samt Karlbergs och Ålkistans kanaler inräknades i hamnområdet, som i öfrigt dels genom detta bref, dels genom k. br. 1881 $^{15}/_{7}$ blef åt saltsjösidan något utvidgadt.

Till följd af de många kommunala omorganiseringarna och centralisationen under 1800-talet upphörde magistratens gamla arbetsuppdelning på fyra kollegier alldeles under detta århundrade. Politiekollegium, hvars verksamhetsfält betydligt minskats genom polisens organisation 1776 och därefter följande förändringar, indrogs eller, om man så vill, sammanslogs enl. k. br. 1821 $^{19}/_{6}$ med byggnads- och ämbetskollegium under benämningen politie-, ämbets- och byggningskollegium. Detta utvidgade kollegium handlade alla ärenden, hvilka enligt fabriks- och handtverksordningen tillhörde magistraten, äfvensom de, hvilka förut upptagits af hallrätten i Stockholm, samt frågor rörande gatuläggningen, brandväsendet och minuthandeln med brännvin, utöfvade uppsikt öfver stadens indelning, tomtreglering och bebyggande, verkställde husesyner och besiktningar å kronans hus samt värdering af konkursmassors och utmätta fastigheter, utfärdade taxor m. m.

Med detta kollegium sammanslogs enligt k. br. 1849 $^{21}/_{12}$ handelskollegium under den gemensamma benämningen handels- och ekonomiekollegium, som, utom nyssnämnda ärenden, öfvertog handelskollegii angelägenheter, bland hvilka må nämnas skötseln af kronouppbördsverket samt handläggningen af frågor om burskaps- och handelsrättigheter, hvilka vid kollegiets upphörande vid 1880 års utgång (k. br. 1880 $^{15}/_{10}$), öfverflyttades på öfverståthållareämbetet.

Under det att enligt 1764 års instruktion justitiekollegium och förmyndarekammaren utgjorde ett enda verk med delvis dömande och delvis förvaltande myndighet, skedde genom k. k. 1845 $^{12}/_{12}$ och k. br. 1849 $^{21}/_{12}$ en uppdelning af verkets uppgifter, i det att dess dömande verksamhet öfverflyttades på rådhusrättens första afdelning. I sammanhang härmed föreskrefs, att 1764 års instruktion skulle träda ur kraft utom i fråga om "justitiekollegii och förmyndarekammarens bestyr och åligganden såsom förvaltande och administrerande myndighet eller såsom blott förmyndarekammare". Härigenom blef justitiekollegium och förmyndarekammaren, hvars namn snart nog blef endast "för-

myndarekammaren", ett rent förvaltande verk, dock i intimaste samband med rådhusrättens första afdelning. En ny instruktion för kammaren utfärdades 1856 $^{9}/_{4}$; den ändrades i vissa delar genom k. k. 1860 $^{20}/_{1}$ samt k. br. 1864 $^{22}/_{7}$ och k. br. 1876 $^{29}/_{9}$, hvarefter en ny instruktion utfärdades sistnämnda dag. Den förblef gällande till 1908 $^{1}/_{1}$, då den nuvarande, som gafs 1907 $^{21}/_{6}$, trädde i kraft. Arbetsordningar hafva af öfverståthållaren och magistraten utfärdats 1856 $^{19}/_{12}$ och 1907 $^{1}/_{11}$.

Såväl underrätten — kämnärsrätten — som rådhusrätten undergingo vid midten af 1800-talet stora förändringar.[1] På grund af vissa fastighetsförvärf, som kunde underlätta en centralisation af arrestant- och fångvården, uppkom inom drätselkommissionen 1837 ett förslag till ombildning af kämnärsrätternas organisation. Såsom en följd däraf sammanslogos genom k. br. 1838 $^{2}/_{2}$ stadens fyra kämnärsrätter till en enda, Stockholms kämnärsrätt. Enligt öfverståthållareämbetets 1840 $^{29}/_{2}$ för densamma utfärdade arbetsordning begynte den d. $^{30}/_{3}$ s. å. att arbeta på fyra afdelningar. De hade samma sammansättning som de gamla kämnärsrätterna, men voro oberoende af den territoriella domvärjoindelningen, ty målen lottades med få undantag bland de olika afdelningarna. Rätten fick 1840 sin lokal i rådhuset.

Emellertid upphörde kämnärsrätten genom k. förordningen 1849 $^{18}/_{4}$ med följande års ingång, hvarefter alla mål, som dittills handlagts af densamma, omedelbart upptogos af rådhusrätten.

Rådhusrätten arbetade såsom förut på tre divisioner. Genom k. br. 1831 $^{7}/_{5}$ inrättades en särskild afdelning för tullmål, hvilken alltjämt äger bestånd, ehuru till sin sammansättning delvis förändrad. Genom k. f. 1849 $^{18}/_{4}$, som upphäfde kämnärsrätterna, upphörde äfven rådhusrättens arbete på växlande divisioner, hvarefter enligt k. br. 1849 $^{21}/_{12}$ i deras ställe inrättades med 1850 års ingång sex rättegångsafdelningar, hvilka inrymdes i rådhuset. Såsom en följd häraf förklarades domstolen domför, därest tre sutto i rätten. Första afdelningen skulle bestå af en borgmästare och två lagfarna rådmän, magistratssekreteraren och en stadsnotarie, den andra af en borgmästare samt två lagfarna och två icke lagfarna rådmän jämte en stadsnotarie, samt tredje, fjärde, femte och sjätte afdelningarna, de s. k. rättegångsafdelningarna, hvar och en af två lagfarna rådmän jämte en civilnotarie och två brottmålsnotarier.

Mellan afdelningarna fördelades göromålen så, att den första afdelningen skulle handlägga lagfarts- och inteckningsärenden, växelmål, sjöförklaringar, frågor om

[1] Kämnärsrätten blef poträtt enligt k. br. 1817 $^{11}/_{11}$, men i denna egenskap upphörde kämnärsrätten att döma enligt k. br. 1836 $^{9}/_{11}$.

rätt till börd och lösen af fast egendom, boupptecknings, arfs-, testaments- och förmynderskapsärenden samt en del konkurssaker m. m., den andra afdelningen konkursärenden med undantag af dem, som upptogos af den första afdelningen, tvister angående besvär och last, som granne af annan bör tåla, samt syner och värderingar, och de fyra öfriga afdelningarna efter lottning sins emellan alla andra mål och ärenden.

Såsom en följd af kommunalstyrelsens omdaning på 1860-talet uppstod behof jämväl af rådhusrättens omdaning. Genom k. br. 1875 $^{19}/_{2}$ afskaffades, såsom ofvan nämnts, den ena borgmästarebefattningen och de två illitterata rådmanstjänsterna, hvarjämte civilnotarie- och brottmålsnotarietjänsterna utbyttes mot två stadsnotarietjänster på hvar och en af de fyra rättegångsafdelningarna. Genom k. br. 1890 $^{2}/_{5}$ tillkom en stadsnotarie på första afdelningen jämte ett par tjänstemän som icke voro domare.

Enligt därtill genom k. br. 1891 $^{11}/_{12}$ erhållet bemyndigande utfärdade öfverståthållareämbetet och magistraten ny arbetsordning för rådhusrätten 1892 $^{5}/_{2}$. Denna arbetsordning, enligt hvilken fördelningen af målen förblef i hufvudsak oförändrad, gällde till utgången af år 1902.[1]

Till följd af det växande arbetet inom rådhusrätten och då antalet befattningar det oaktadt ej ökats utan tvärt om minskats genom 1875 års organisation, hade bruket uppkommit, att extra ordinarie tjänstemän, som förvärfvat domarekompetens, anlitades såsom domare utan att vara på särskild tjänst förordnade. I 1892 års arbetsordning hette det: "Extra tjänstemän må af magistraten kunna i mån af behof förordnas att såsom domare biträda rådstufvurätten". Så småningom kom allt större del af arbetsbördan att hvila på dessa extra tjänstemän, så att i ett betydande antal mål — däraf slutligen alla brottmålen — rätten bestod af allenast två ordinarie domare, under det att den tredje var en extra tjänsteman utan särskildt förordnande. Mot detta system, hvars laglighet nog kunde ifrågasättas, men som tillförde de extra tjänstemännen god öfning i domarevärf, förspordes allt starkare opposition, särskilt från de extra, hvilka ej utan fog förmenade, att deras befordran till ordinarie befattning därigenom öfver höfvan fördröjdes.

Efter initiativ från magistraten skedde genom k. br. 1902 $^{21}/_{6}$ en genomgripande omorganisation af rådhusrätten. Det bestämdes nämligen, att extra ordinarie tjänstemän icke vidare finge användas såsom domare annat än efter förordnande på ordinarie tjänst. Härjämte inrättades fyra nya rådmanstjänster,

[1] Om afdelningarnas sammansättning och arbete, se utförlig redogörelse af Ferlin, Stockholms stad etc. Sthlm 1858 s. 1346—1352, samt af Hj. von Sydow, Stockholms rättskipning, i Stockholm, Sveriges hufvudstad... Utg. af E. W. Dahlgren, Sthlm 1897, I, s. 246—252.

hvarjämte föreskrefs, att alla mål och ärenden, som skulle afgöras efter sjölag, skulle öfverlämnas till en och samma afdelning. Det blef andra afdelningen, hvilken förut behandlade hufvudsakligen konkurssakerna, som nu erhöll jämväl sjömålen. Första afdelningens verksamhetsområde bibehölls oförändradt, och lottningen mellan de fyra rättegångsafdelningarna tillgick på samma sätt som förut.

Det dröjde emellertid ej länge, innan behof af ökade arbetskrafter gjorde sig gällande. Enligt k. br. 1909 $^{1}/_{5}$ inrättades en ny rättegångsafdelning, den sjunde, dock tills vidare på extra stat. Afdelningen fick lokaler i det södra stadshuset, dit i början af 1890-talet tredje afdelningen och sedermera äfven sjätte afdelningen till följd af rådhusets otillräcklighet nödgats flytta.

Om ock genom 1902 års organisation extra domareskapet upphört, var i alla fall organisationen baserad på biträde af extra ordinarie tjänstemän såsom protokollsförare. Den uppfattningen gjorde sig emellertid mer och mer gällande, att verkets ordinarie arbetskrafter borde, om så påfordrades, kunna själfva besörja allt arbete. Till denna uppfattning bidrog äfven den omständigheten, att tillgången på extra tjänstemän i betydande grad minskats. Kom så härtill den förestående inkorporeringen af angränsande landtkommuner, hvarigenom ökadt arbete skulle tillföras rådhusrätten.

Efter åtskilligt förarbete af magistraten och stadsfullmäktige fastställdes genom k. br. 1912 $^{13}/_{9}$ nu gällande stadga för Stockholms magistrat och rådhusrätt, hvilken trädde i kraft den $^{1}/_{10}$ samma år. För dess viktigaste innehåll skall här i korthet redogöras.

Magistraten, hvari öfverståthållaren såsom förut äger föra ordet samt deltaga i öfverläggningar och beslut, består af en borgmästare och tjugu rådmän. Rådhusrätten består af borgmästaren och rådmännen jämte en magistratssekreterare, nitton civilassessorer, af hvilka två jämväl tjänstgöra såsom protokollsförare i förmyndarekammaren, samt åtta kriminalassessorer. Vid rådhusrätten äro dessutom anställda en aktuarie,[1] en registrator[2] och en inskrifningsnotarie (för fastighetsböckerna), hvarjämte magistraten äger att förordna en för arkivgöromål särskildt utbildad penson att såsom amanuens biträda vid arkivsamlingarnas ordnande och vård.

Rådhusrätten arbetar dels samfälldt, då den består af borgmästaren och rådmännen, och dels på sju afdelningar, hvilka äro sammansatta: den första af borg-

[1] Aktuariebefattningen inrättades 1636. Denna tjänsteman vårdade äfven stadsarkivet, men genom k. br. 1875 $^{12}/_{2}$ öfvertogs arkivvården af en nytillsatt stadsarkivarie. Genom hemställan 1889 från drätselnämnden beslöt magistraten s. å. med k. m:ts tillstånd, att dennes befattning tills vidare icke skulle tillsättas utan skötas på förordnande, hvilket skedde till 1912 $^{1}/_{10}$, då arkivet — numera kalladt rådhusarkivet — åter lades under aktuarien.

[2] Registratorn var före 1720 en tjänsteman, som aflönades af magistratssekreteraren.

mästaren, två rådmän, magistratssekreteraren och fem civilassessorer, andra och tredje hvardera af tre rådmän och tre civilassessorer samt fjärde, femte, sjätte och sjunde hvar och en af tre rådmän samt två civil- och två kriminalassessorer.

Tillförordnad rådman är ej ledamot af samfällda rådhusrätten eller magistraten men äger dock förrätta borgerlig vigsel.

Samfällda rådhusrätten behandlar åtal, som tillhöra rådhusrättens pröfning, emot dess tjänstemän för tjänstefel samt förrättar en del göromål, som ligga vid sidan om den egentliga rättskipningen.

En ny specialafdelning har tillkommit, den tredje, som behandlar mål och ärenden, hvilka skola bedömas efter vissa specialförfattningar, såsom: tryckfrihetsförordningen, växel- och checklagarna, lagar om den s. k. immateriella äganderätten, lagar om nyttjanderätt till fast egendom och om expropriation samt åtskilliga andra. Därjämte höra hit alla civila mål, hvari staten eller Stockholms stad är part och hvilka ej enligt särskild bestämmelse tillhöra annan afdelning.

Andra afdelningen har bibehållit sitt verksamhetsområde hufvudsakligen oförändradt. Likaså första afdelningen, som dock mistat växelmålen och i stället på en af sina rotlar behandlar en del familjerättsmål, som förut tillhörde rättegångsafdelningarna. För denna rotel har benämningen "familjerättsafdelningen" vunnit burskap.

Mål och ärenden, som ej tillkomma någon af specialafdelningarna, fördelas mellan fjärde, femte, sjätte och sjunde afdelningarna. Fördelningen sker emellertid efter helt andra grunder än förut. Lottningen är nämligen afskaffad, och delningen sker efter begynnelsebokstafven i tillnamnet eller annan motsvarande benämning å svarandepart eller tilltalad eller, vid ansökningsärende, å sökande, allt enligt de närmare bestämmelser, som af samfällda rådhusrätten meddelas.

Enligt bemyndigande i 1912 års kungl. stadga hafva öfverståthållareämbetet och magistraten den 27 september nämnda år fastställt arbetsordning för magistraten och rådhusrätten, hvarjämte samfällda rådhusrätten samma dag utfärdat kungörelse, innefattande detaljerade bestämmelser rörande målens fördelning mellan afdelningar och rotlar.

DE ÄLDRE RÅDHUSBYGGNADERNAS HISTORIA

AF NILS ÖSTMAN

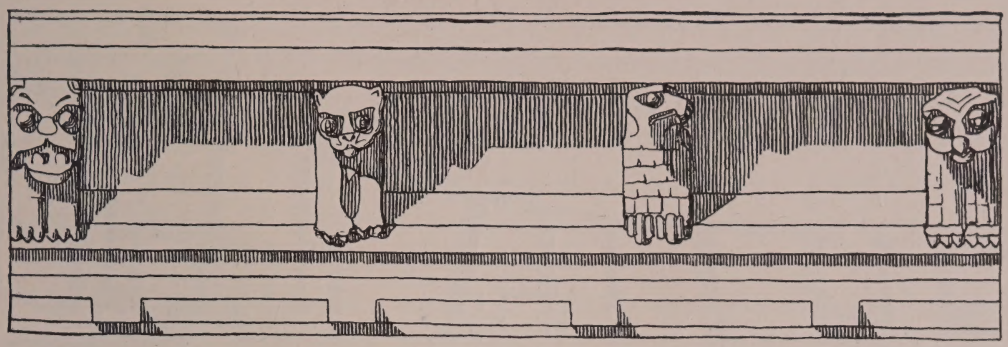

1. RÅDHUSKOMPLEXET VID STORTORGET

1200-TALET—1732

DET CENTRALA I DE MEDELTIDA STÄDERNA VAR TORGET. Kring eller i närheten af detta grupperade man stadskyrkan och rådhuset; den förra var vanligen inom det nordgermanska kulturområdet sedan 1100- och 1200-talen helgad åt jungfru Maria eller Sankt Nicolaus af Myra, de sjöfarandes skyddspatron. En Nicolaikyrka vid torget hade sålunda t. ex. Stralsund, Kiel och Greifswald. Förläggandet af kyrkan och rådhuset var växlande och berodde af ett flertal topografiska omständigheter; bland annat på dessa byggnaders läge i de städer, hvilkas borgare haft inflytande på en yngre stads uppkomst.

I Stockholm, som ju tillkom under ett starkt lübskt inflytande, blef i detta hänseende förhållandet i Lübeck mönstergifvande. Stortorg, rådhuskvarter och stadskyrka intogo sålunda samma plats som motsvarande lokaliteter i Lübeck, under det att de öfriga delarna af staden planlades efter något modernare fordringar.

I jämförelse med förhållandena i andra städer fick kyrkan en förmånlig plats vid den gröna sluttningen mot Norrström, som så småningom blef stadens norra kyrkogård. Den södra kyrkogården, som jämte kyrkan själf var den äldsta begrafningsplatsen, låg mellan kyrkan och det kvarter vid Stora torget, hvari rådhuset var beläget.

Bland litteraturen om Stockholms gamla rådhus äro följande uppsatser de viktigaste: F. U. Wrangel, Anteckningar om Stockholms äldsta rådhus, tryckt senast i hans Stockholmiana 1—4, Sthlm 1912, s. 397—436; Frans de Brun, Ägarelängderna för kvarteret Rådstugan under 1400- och 1500-talen, i S:t Eriks årsbok 1914, s. 8—18, samt G. Hellström, Kåken och brunnen på Stortorget, i Tidskrift för Stockholms stads tjänstemäns förening 5:te årg. (1915), nr 1. I det följande har hufvudsakligen grefve Wrangels framställning följts, hvarjämte af de nämnda författarna anförda viktigare urkundsställen kontrollerats, hvilket ofta ledt förf. till nya resultat.

Plan öfver rådhuskvarteret 1728.

På Stortorget funnos en brunn och en "kåk", den senare mera åt väster framför Kåkbrinken, som däraf fått sitt namn. Kåken, som så att säga hörde samman med rådhuset, var en spöpåle, utrustad med halsjärn och fotstockar för att hindra delinkventen att rymma under bestraffningen, eller kvarhålla honom där under en viss tid, androm till varnagel. Här skedde äfven afrättningar. Kåken stod kvar hela medeltiden igenom, men flyttades, ovisst när, till Järntorget. Då Johan III umgicks med planerna på sin stora Trefaldighetskyrka norr om detta torg, önskade han få bort kåken, hvilket skedde enligt k. br. 1589 $^{28}/_{1}$, hvari äfven påbjöds, att en kåk i stället skulle uppresas på hvartdera malmtorget. Emellertid uppfördes en ny kåk 1602 $^{12}/_{5}$ på Stortorget; uppe på stolpen ställdes en figur af "koppar"[1], för hvilken Markus kopparslagare 1603 $^{17}/_{4}$ fick 26 daler. Huruvida en dylik figur redan under medeltiden funnits på torget, såsom förhållandet var t. ex. i tyska

[1] Härmed är ej sagdt, att statyn var enbart af denna metall. Både brons och mässing kallades ju förr koppar. Jämför det franska cuivre.

städer och i Skenninge, är ganska ovisst. "Kopparkarlen", som räkenskapsboken rubricerar honom, kallades af folkhumorn för Kopparmatte. Han omgöts i mässing 1649 af styckgjutaren Gerhard Meyer efter modell af bildhuggarna mäster Jost och mäster Mårten, samtidigt med att "justitien" (kåken med tillhörande anordningar) ombyggdes. Alltsammans kvarstod till 1773, då kåken enligt k. br. s. å. d. $^{13}/_{9}$ flyttades till Packaretorget (nu Norrmalmstorg), där den jämte Kopparmatte uppställdes vid torgets östra sida. Därifrån flyttades kåken och bilden till Träsktorget (sedermera Roslagstorg, nu del af Birgerjarlsgatan) enligt k. br. 1810 $^{18}/_{6}$. Sedan statyn 1833 $^{11}/_{5}$ nedblåst, förvarades den i stadens materialförråd, men öfverlämnades 1851 af drätselkommissionen till Vitterhets-, historie- och antikvitetsakademien, hvarifrån den fördes till Historiska museet.[1] Den har nu återfordrats och blifvit uppställd i det nya rådhuset. Kåken på Träsktorget förintades 1859.

Från Stortorget ledde genom det sedermera s. k. rådhuskvarteret till den södra kyrkogården ett obekant antal gränder. Mellan den östligaste af dessa och Källargränden reste sig det äldsta rådhuset. Det byggdes under oroliga tider och murarna gjordes därför fästningslikt tjocka. (Huset n:r 1 på plankartan).

Vi veta ingenting säkert om dess utseende eller inredning, men förmodligen var det ej mer än två våningar högt. En "rådstufva", d. v. s. rådhussal, bör från början hafva funnits jämte vin- och ölkällare åt Källargränden. Sannolikt fanns redan tidigt en utbyggnad, som sedermera kallades "burspråket", och från hvilket fogden eller borgmästarna föreläste beslut som skulle kungöras för borgerskapet, för hvilket det gifvetvis icke fanns plats i den anspråkslösa rådhussalen. Tillsynen i rådhuset hade "stadens sven", som omtalas redan i bjärköarätten; han skötte väl en vaktmästares göromål och skulle hålla Stortorget rent.

Detta rådhus afbrann 1330 $^{13}/_{5}$ jämte slottet, kyrkan och större delen af staden. Det är sannolikt, att man i samband med ombyggnadsarbeten efter branden inköpte huset eller husen i väster (n:r 2 på plankartan), hvarvid den smala gränden öfverbyggdes och förvandlades till den senare bekanta "rådstugugången", som ledde till den nya rådhussalen. Denna var belägen på nedre botten i det nyförvärfvade området, af obekant anledning icke mot Stortorget utan mot kyrkogården. Ett af bevisen härför ger oss den samtida berättelsen om Käpplingemordet 1389 (natten mellan 16 och 17 juni), hvari det berättas, att den gamle rådhusvaktmästaren tidigt på morgonen ett par dagar före mordet från kyrkogården hörde borgmästare och råd tala i rådhussalen. På en gård mellan de båda rådhusen pinades de tillfångatagna rådsledamöterna längre fram på samma dag.

Denna rådhussal kallades senare Gamla rådstufvan och begagnades till fångrum under 1400—1700-talen. Redan före 1432 fanns nämligen en annan, alltså den

[1] En bronserad gipsafgjutning af statyn prydde Stortorget i »Gamla Stockholm» på utställningen 1897.

Arfstaflan i Förmyndarekammaren. Oljemålning af Urban målare 1536.

redje i ordningen, som var belägen en trappa upp i det under 1300-talet inköpta huset och hade sex fönster åt Stortorget.

Förmodligen i samband med byggnadsarbeten efter 1407 års brand tillkom denna nya sal. Detta antagande stödes af, att vi aldrig efter 1419 eller 1458 års eldsvådor se benämningen nya rådstufvan i jordeboken, som börjar 1420. Den nya bör därför gärna hafva funnits här före 1419 års brand. Visserligen möter oss icke uttrycket "gamla rådstufvan" förrän 1497, men å andra sidan gränsade det hus, som då säges ligga vid rådhuset, före 1432 intill detsamma. Det finns således starka sannolikhetsskäl för att rådhussalen en trappa upp tillkom kort efter 1407 års stora eldsvåda.

J. E. REHN: KVARTERET RÅDSTUGAN UNDER STORKYRKANS OMBYGGNAD PÅ 1740-TALET.
LAVERING I NATIONALMUSEUM.

I denna sal höllo borgmästare och råd sina plena ända till 1732. Minnen funnos alltså här från rådplägningar med Engelbrekt, Karl Knutsson, Sturarna och Sveriges konungar från Gustaf I.

Detta komplex af det äldsta rådhuset i kvarterets sydöstra hörn och huset närmast detta i väster mellan kyrkogården och Stortorget försågs, ovisst när, med en gemensam fasad åt torget. I det äldsta rådhuset synas sedan 1300-talet skottherrarna (uppbördsmännen) och kämnärerna haft sina lokaler; här voro äfven fängelserum och storkällaren inrymda. Det gemensamma taket var täckt med näfver, öfver hvilket jord lagts. 1470 gjordes en ny port till den långa hvälfda rådstugugången; förmodligen kunde den gamla icke göra tjänst längre efter skadegörelsen fyra år förut, då Erik Axelsson Totts folk tvingade sig in till rådhussalens dörr och önskade dräpa ärkebiskop Jöns Bengtsson,som befann sig i salen på riksrådssammanträde. 1472 insattes glasfönster i rådstugan, och därefter talas sparsamt endast om reparationer ända intill Johan III:s dagar.

Denne konung, som en gång skref: att bygga är vår högsta lust, var naturligtvis ej alls nöjd med rådhusets enkla utseende. 1573 började han i sina bref anbefalla en reparation af rådhuset, men först några år senare kom arbetet i gång. Rådhuset reparerades nu under slutet af 1570-talet in- och utvändigt och ommålades, en "spets" uppsattes på hvarje gafvel, hvarjämte knoppen och flögeln på spetsen åt torget förgylldes. 1575 uppfördes ett skur (portlider) framför rådhusgången af holländaren Henrik de Winter. Möjligen förlänades den gamla byggnaden genom hela detta reparationsarbete en fläkt af holländsk renässansprägel.

I början af 1600-talet pågingo i samband med kåkens uppresande och brunnens reparation ytterligare omändringsarbeten, hvarvid den stora gafveln utsirades med vers. Till höger om rådhusgången uppfördes 1623 en utbyggnad för stadsvakten.

Ännu så länge trifdes man i de gamla lokalerna. Men med renässansideernas genombrott vid midten af 1600-talet började man märka, att allt var trångt och olustigt. Reparationer och moderniseringar hjälpte ej mycket, och kort efter magistratens arbetsuppdelning på fyra kollegier kom nybyggnadsfrågan upp 1640 för första gången, då öfverståthållaren Klas Fleming föreslog, att magistraten i och för uppförandet af ett nytt rådhus skulle inköpa gamla riddarhusets tomt mellan Tyska kyrkan och Järntorget. Detta blef dock ej af, utan magistraten afhjälpte de närmaste behofven genom att låta justitiekollegium intaga magistratssalen, handelskollegium fraktkammarens lokaler och byggnadskollegium byggningsskrifvarens rum med angränsande utrymme. Hvar ämbetskollegium inrymdes, är ännu ej utrönt. Men denna trångboddhet blef plågsam i längden. För andra gången kom rådhusbyggnadsfrågan upp 1667 i samband med förmyndarekammarens

organisering, men kväfdes då af andra byggnadsfrågor för att åter komma på tal 1674, sedan under detta och föregående år 1672 års styrelsereform för Stockholm genomförts. Man valde emellertid utvägen att utvidga det gamla rådhuset och inköpte det bredvid liggande Braheska huset, under medeltiden kalladt "huset med stora porten" eller "kanslärshuset" efter Karl Knutssons kanslär, juris utriusque doctor Klaus Ryting. (Huset nr 3 på plankartan). Efter honom märkas såsom ägare till huset Sten Sture d. ä., Gustaf I, dennes systerson Per Brahe d. ä.,[1] Abraham Brahe och J. G. Stenbock. Af den sistnämnde, som var sin egen och änkedrottningens stora finansman, köpte staden tre fjärdedelar; en fjärdedel hade nämligen drabbats af fjärdepartsräfsten och indragits till kronan, som emellertid, enligt hvad borgmästaren Thegner 1678 $^{3}/_{11}$ meddelade magistraten, efterskänkte och förärade staden densamma. Genom detta fastighetsförvärf vunnos nya lokaler för stadsvakten, stadsfiskalerna, aktuarien och arkivet samt en trappa upp för justitie-, handels- och politiekollegierna, stadskamreraren och stadskassören. Efter flyttningen 1732 togos några af de sistnämndas rum i anspråk för kämnärsrätten.

Ungefär samtidigt med förvärfvandet af nyssnämnda fastighet inköpte staden det Oxenstiernska huset i hörnet af kyrkogården och Källargränden. (Huset nr 9 på plankartan). Denna tomts öden äro okända intill slutet af 1500-talet; förmodligen ägdes den under medeltiden af en andlig stiftelse eller ett gille. På 1580-talet ägdes den af Bengt Gabrielsson Oxenstierna, hvilkens son, riksskattmästaren Gabriel Bengtsson, på 1620-talet lät uppföra ifrågavarande hus i holländsk renässansstil. Efter inköpet installerades här uppbördskontoret på nedre bottnen, kämnärsrätten jämte arkiv; i tr. upp i våningen 2 tr. upp bodde franska kyrkoherden, och 3 tr. upp var den franska kyrkosalen inrymd; den höjde sig in i nästa våning, som tillkom 1727 eller 1728. Bredvid funnos boställsrum för franska skolmästaren. Ytterligare en tr. upp låg franska skolan jämte rum för franska klockaren. Till dessa den fransk-lutherska församlingens lokaler ledde ett särskildt trapphus från kyrkogården.

En ytterligare utvidgning skedde 1724, då det likaledes i holländsk renässansstil uppförda Kanngjutarehuset — äfven kalladt Tenngjutarehuset och utan tvifvel en af de vackraste byggnaderna vid Stortorget — inköptes från en fru Maria Kant. (Huset nr 4 på plankartan). Tomten ägdes under medeltiden mest af guldsmeder och på 1600-talet af medlemmar af den kanngjutaresläkt, till hvilken Jören Jesche, rådman i Norre förstaden, hörde, och hvaraf namnet gifvits. Vid magistratens och rådhusrättens flyttning 1732 var huset till större delen oanvändt; jämte arrestrum var här borgerskapets kontor inrymt.

[1] Det var på hans tid, som den offentliga disputationen mellan prästerskapet i Stockholm och de katolska lärarna vid Johan III:s högskola på Gråmunkeholmen 1577 $^{14}/_{1}$ ägde rum i detta hus.

De öfriga husen i kvarteret Rådstugan[1] inköptes 1755 af borgerskapets bemedlingskommission, som, sedan komplexet rifvits 1768, började efter ritningar och planer af arkitekten C. J. Cronstedt uppföra Börshuset, hvilket 1773—76 fullbordades efter af arkitekten Erik Palmstedt förenklade ritningar.

[1] Dessa tillhörde handelsmannen H. V. Grubb och äro på plankartan betecknade med nr 5—8.

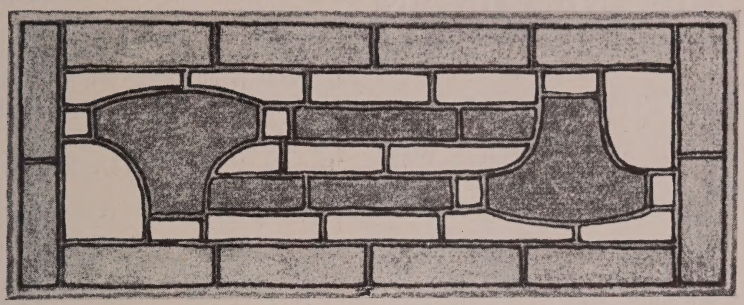

RUMMEN I RÅDHUSKOMPLEXET VID STORTORGET DEN 31 MARS 1732[1]

FÖRSTA PLANEN OFVAN JORDEN

a. TENNGJUTAREHUSET

1 Ett hvälfdt rum uti det så kallade Tenngiutarehuset, som nu brukas till borgareståndetz contoir.
2 Ett litet hvälfdt rum gent emot förenähmde, som intet är intagit.
3 En hvälfder farstugu-gång med farstuga och trappa till öfvervåningarne.
4 En gammal aldeles förfallen bielcke-källare åfvan jorden.
5 Ett litet förfallet afträdesrum.

b. KANSLÄRSHUSET

6 Brandvachts corps de guarde.
7 Ett hvälfdt ved-rum, tillhörig brandvachts conthoiret.
8 Stads ciämners vachtmästarens rum.
9 Ett rum midt emoth brandvachts corps de guarde, som capitein von Berco åstundar till brandvacht officerarne.
10 Stads capiteinens rum.
11 Stadz vachts monderings cammar.
12 Stadz ciämners rättens vachtmästares kiök.

c. RÅDHUSEN NR II OCH III

13 Arrestante corps de guarde.
14 Stadz vachts corps de guarde.
15 Gång, hvälfder, till Arrestante gården.
16 Arrestante gården.
17 Arreste-rum, kalladt Siske-buhren.
18 Arreste-rum, kalladt Loppan.
19 Arreste-rum, kalladt Hvita märren.
20 Arreste-rum, kalladt Hvita hästen.
21 Arreste-rum, kalladt Gambla rådstugan.
22 En liten gång och trappa under till Tiufkällaren.
23 Arreste-rum så kalladt Skott-cammaren med dess hvälfde gång till Arrestante gården.
24 Arreste-rum, kalladt Nya kiölden.

d. RÅDHUSET NR I

25 Stadz kiällaremästarens kiök.
26 En liten cammare i utbygnaden emoth torget. Kiällaremästarens.
27 Kiällare-mästarens större rum i uthbygnaden.
28 Kiällare-mästarens farstuga med trappa.
29 Stora kiällarestugan. Trappa.

e. OXENSTIERNSKA HUSET

30, 31 Kiällaremästarens 2:ne rum.
32, 33 Uppbörds commissariernes för detta innehafda conthoirer.
34, 35 Tvenne kiällare.

f. KANSLÄRSHUSET

36 För detta varande stadz fiskalernas rum.
37 För detta varande rådstugu actuariens conthoir.
38 Stora hvälfda archivum.
39 Ett gammalt rum ledigt, med bielcketak.
40 Ciämners vachtmästarens farstuga.
41 Ett litet rum för samma vachtmästare.

ANDRA PLANEN

a. TENNGJUTAREHUSET

1 En sahl åt torget i Tenngjutare huset ointagen.
2 Ett ledigt conthoir der bredevid.
3 Ett litet förfallit rum.
4 Farstugorna med trappan.
5 Ett gammalt kiök med en igenmuhrad kiökspis.

[1] Denna förteckning är uppgjord efter en dylik, som grefve F. U. Wrangel publicerat, senast i Stockholmiana 1—4. s. 422 ff, Sthlm 1912. De littererade underrubrikerna äro tillagda af förf.

Första Planen ofvan Jorden.

Bottenvåningen.

Andra Planen.

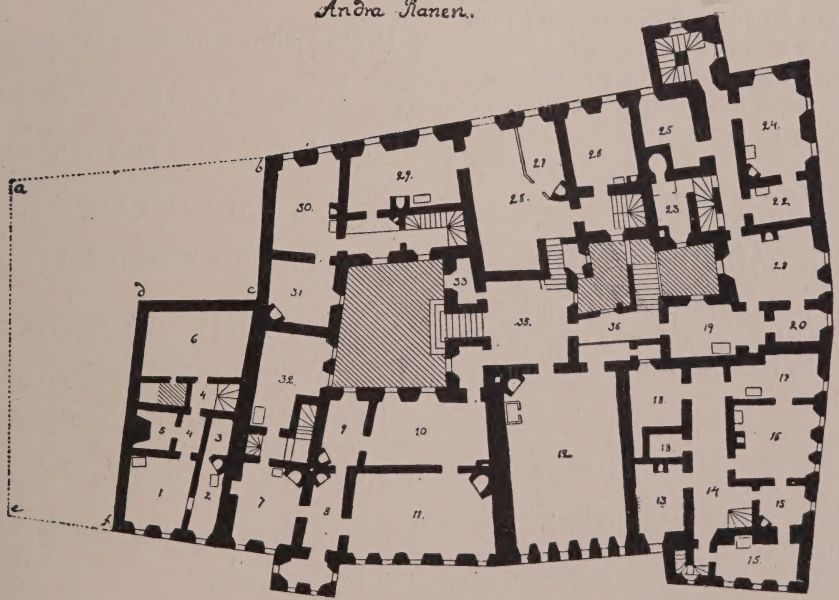

Våningen en trappa upp.

6 Ett stort rum, som hafver nedrutit tak och gålf, samt bräckeliga väggar.

b. KANSLÄRSHUSET

7 För detta varande stadz cammererarens rum, som blifver ciämnersrättens archivum.
8 En dehl af för detta varande handelscollegii sahl, som blifver nya ciämners rätts audience rum.
9 För detta varande stadz casseurens rum, tilldehlas nya ciämners rätten.
10 För detta varande farstuga, nu inrättad till ciämners rättens förmak.
11 Politie collegii sahl, som tillika med en dehl af för detta varande handels collegii sahl, är uthvidgad och inrättad till ciämners rätts sahl.

c. RÅDHUSET NR III

12 Gambla råd hus sahlen.

d. RÅDHUSET NR I

13—18 Kiällaremästarens rum.

e. OXENSTIERNSKA HUSET

19 Gambla ciämners rättens förmak.
20 Gambla ciämners rättens audience rum.
21 Gambla ciämners rättens sahl.
22 Gambla ciämners rättens archivum.
23 Ett gammalt kiök, som brukas till brygghus af fransyska prästen.
24
25 Arresterum.

f. RÅDHUSET NR II

26 För detta varande rådstugu cancelliet, hvilket nu upbörds commissarierna intagit.
27 För detta rådstugu notariens conthoir.
28 Farstuga.

g. KANSLÄRSHUSET

29 För detta varande justitie collegii sahl.
30, 31 Tillhörigt justitie collegio.
32 Brandvachts bokhållarens conthoir.
33 Ett litet tillförende rådstuguvachten tillhörigt rum.

h. UTRYMMET MELLAN RÅDHUSEN II OCH III

34 En liten farstuga till nya ciämners rätts förmaket.
35 Farstuga till gambla rådhus sahlen.
36 Farstuga till ciämners rättens gambla förmak.
37 Ett litet afträdes rum.

TREDJE PLANEN

a. TENNGJUTAREHUSET

1 En stor sal i Tenngiutare huset, afskrankat med 2:ne bräde conthoirer, hvilket nu brukas till arreste rum.
2 Ett gammalt förfallet rum i Tengiutare huset.

b. KANSLÄRSHUSET

3—6 Lediga rum.

c. RÅDHUSET NR II

7 För detta varande bygnings collegii sahl.
8 För detta varande ingenieurens skrifvare conthoir.
9 Ingenieurens egit conthoir.
10 Gamble bygnings collegii förmak.

d. OXENSTIERNSKA HUSET

11—18 Tillhörige fransyske kyrkoherden.

e. RÅDHUSET NR I

19—22 Innehafves af stadz kiällare mästaren.

f. RÅDHUSET NR III

23—25 Innehafves af stadz klällare mästaren.

FIERDE PLANEN

a. TENNGJUTAREHUSET

1 En stor sahl, afplankad med bräder i Tengiutare huset.
2 Ett förfallet rum derstädes.

b. OXENSTIERNSKA HUSET

3 Fransyska kyrkan.
4 Sachristia.
5—9 Tillhörige fransyske scholæ-mästaren.

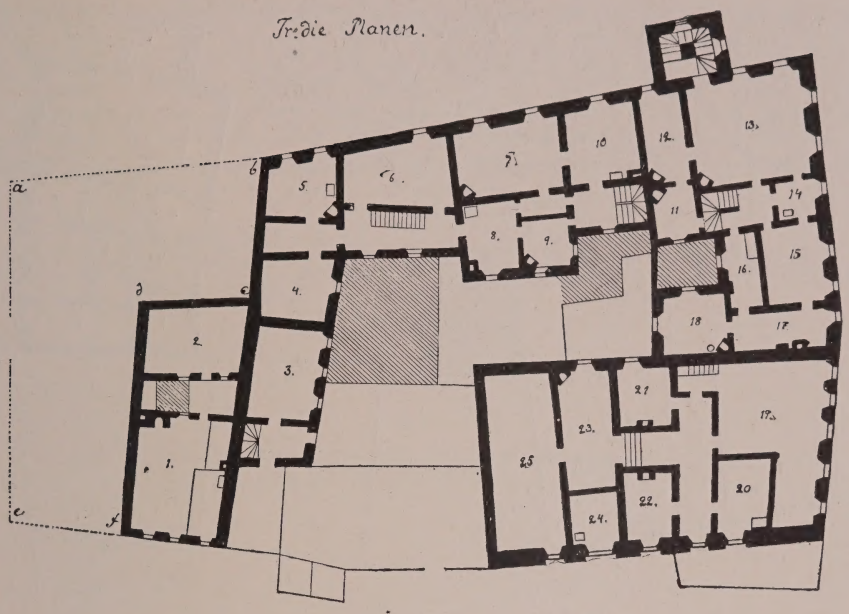

Våningen två trappor upp.

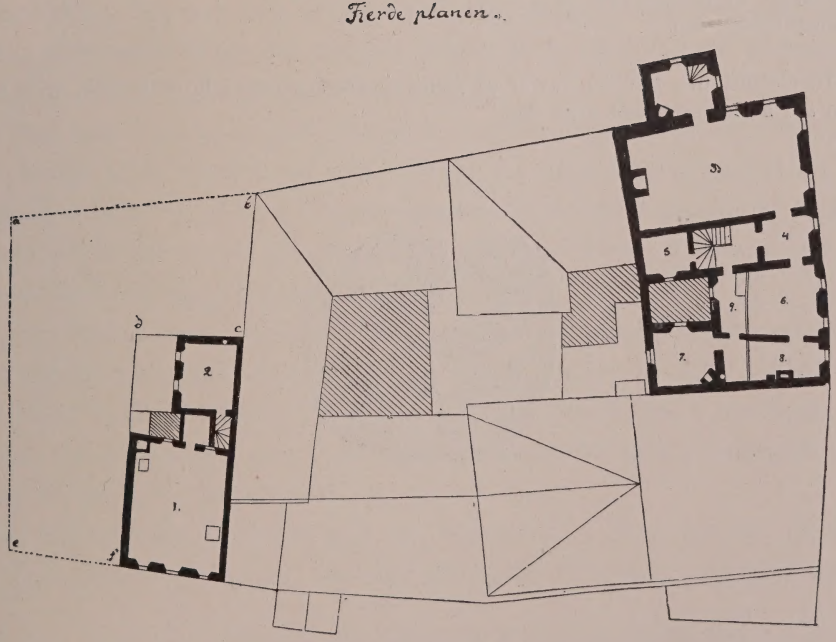

Våningen tre trappor upp.

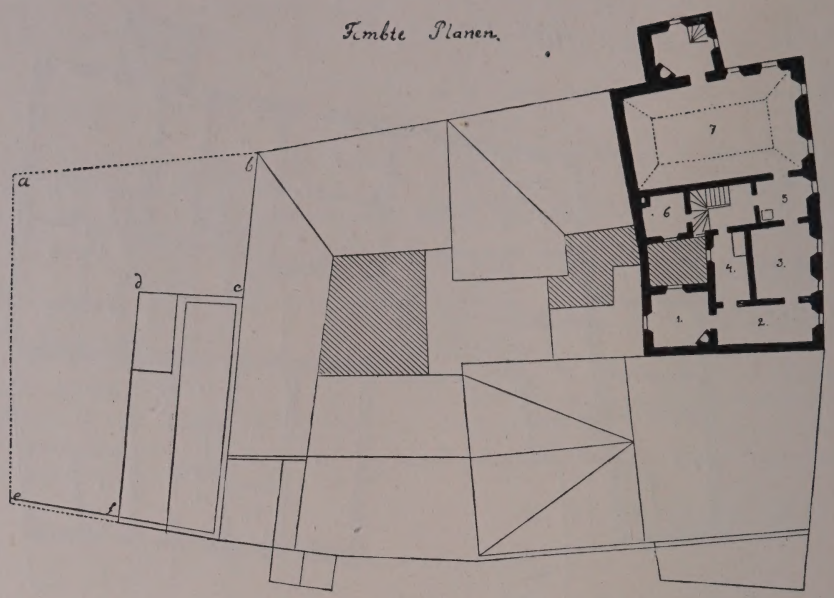

Våningen fyra trappor upp.

FEMTE PLANEN

OXENSTIERNSKA HUSET

1, 2 Fransyske klåckarens rum.
3 Fransyske scholen.
4 Klåckarens kiök.
5, 6 Tillhörige scholæ-mästaren.
7 Är den del af kyrckian, som går upp igenom öfversta våningen.

H:le Handelsmannen Grubbs hus är på planerna anmärcht med lit[teri]s a, b, c, d, e, f. Alla gårdsrum äro antecknade med brun färg.[1]

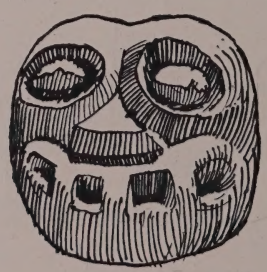

[1] På afbildningarna streckade.

2. RÅDHUSET VID RIDDARHUSTORGET

1732—1915

BONDESKA PALATSET

DET VAR FYRA OMSTÄNDIGHETER, SOM SAMVERKADE, NÄR magistraten på 1660-talet började att tänka på att skaffa Stockholm ett nytt rådhus. Dels började komplexet vid Stortorget blifva för trångt, dels kräfde det liksom alla åldriga hus en oaflåtlig tillsyn och reparation, dels hade de estetiska krafven så kraftigt klappat på dörren, att såväl k. m:t som magistraten önskade Stockholm ett värdigt rådhus, dels slutligen blef den framstående stadsarkitekten Nicodemus Tessin d. ä. utnämnd till rådman 1667 — just som rådhusbyggnadsfrågan blef aktuell.

Först var man betänkt på att inköpa de angränsande husen vid rådhuset och på komplexets plats uppföra ett nytt rådhus. En ritning till ett dylikt var färdig 1667 och s. å. den $^{25}/_{2}$ skref kammarkollegium till tvänne angränsande fastighetsägare med anmodan att till staden försälja sina hus. Dessa förhandlingar ledde icke omedelbart till något resultat.

Det var Tessin, som i egenskap af stadsarkitekt uppgjorde det nyssnämnda förslaget till ett nytt rådhus på det gamla rådhuskomplexets plats. I behåll finnas af hans hand såväl ett sådant förslag som förslag till rådhus i kvarteren söder och väster om Stortorget, som i detta senare samband tänkts utvidgadt genom slopandet af kvarteret Rådstugan.[1]

Af det förstnämnda förslaget med en nybyggnad i detta kvarter finnas tre, kanske fyra varianter i behåll. De visa ett tydligt intryck af samtida romerska

[1] Dessa Tessins förslag äro publicerade och behandlade af professor Osvald Sirén i Gamla Stockholmshus af Nicodemus Tessin d. ä. och några samtida byggnader. Del. 2.

förebilder och hvilketdera än hade utförts, hade staden fått en vacker tillökning till sina monumentalbyggnader.[1]

Stadens ekonomi tillät dock ännu icke byggandet af ett nytt rådhus, hvilket delvis berodde på, att andra stora byggnadsfrågor hade framskjutits vid sidan om denna eller rent af förknippats därmed. Sedan magistraten 1661 $^{10}/_{5}$ beslutat, att på östra delen af det långsträckta Järntorget uppföra ett börshus, som skulle rymma bank- och packhuslokaler samt frakt- och tolagskammare, skedde för den skull 1663 och 1664 grundläggningsarbeten, men sistnämnda år afstannade det hela genom åtskilliga omständigheter, främst genom de kombinationsplaner, som 1664 började taga form i det södra stadshuset och hvarigenom stadens packhusbekymmer troddes vinna lindring. Arbetet med stadshuset skred framåt, då 1667 $^{11}/_{3}$ tvänne k. bref anlände till magistraten — just som man en tid varit sysselsatt att undersöka möjligheterna för uppförandet af ett nytt rådhus. Det ena brefvet befallde, utan omedelbar påföljd, att börsbygget på Järntorget skulle fortsättas, det andra medgaf magistraten stora friheter och förmåner i södra stadshuset, som nu på grund af utvidgade kombinationsplaner raskt påskyndades till 1674, då det plötsligt afstannade. Orsaken var, att rådhusbyggnadsfrågan ånyo börjat diskuteras, såsom ofvan nämnts (s. 72), i samband med att bankofullmäktige, som s. å. den $^{10}/_{3}$ anmält, att banken hade för trångt och behöfde större lokaler, i skrifvelse d. $^{27}/_{3}$ till magistraten upptagit tanken på ett nytt bankhus på börsbyggets plats på Järntorget. En lång tystnad följde nu från magistratens sida. Öfverståthållaren Rålamb och magistraten hade nämligen olika meningar och att enas syntes mycket svårt. Den förre hade framlagt ett nytt kombinationsförslag: med bankhuset önskade han förena ett rådhus jämte börs på den stora Drakenhielmska tomten vid Skeppsbron, där tullhuset nu står. Magistraten åter — oftast företrädd af justitieborgmästaren och bankofullmäktigen Olof Thegner — önskade ett bankhus på Järntorget utan kombinationer, och för dess tungt vägande skäl gaf öfverståthållaren vika 1675 $^{3}/_{11}$ och bankhuset började uppföras 1676. Samtidigt återupptogs bygget på södra stadshuset, men utvidgnings- och kombinationsplanerna afknappades äfven här. Linjerna för byggnadspolitiken hade sålunda klarlagts — till nackdel ej minst för rådhusbyggnadsplanerna, hvilka alldeles gingo om intet.

I stället nöjde man sig med att 1678 inköpa det Stenbockska huset väster om rådhuset och kort därefter, om ej samtidigt, det Oxenstiernska huset i norr vid kyrkogården (se sid. 72). Belåtenheten blef endast öfvergående, ty hela komplexet förblef bofälligt; i början af 1700-talet klagades bland annat öfver, att taken ej höllo tätt. 1724 inköptes det vackra Kantska huset och fyra år efteråt fick dåvarande stadsarkitekten J. E. Carlberg i uppdrag att utarbeta ett förslag

[1] Sirén, a. a. II, pl. 78, s. 100—103.

till en reparation af rådhuskomplexet, men likväl med bibehållande af dess yttre enkla arkitektoniska gestaltning. Härmed afsågs att hufvudsakligen erhålla förbättringar och regleringar i det inre[1]. Emellertid ledde hans ritningar icke till något resultat, och förmodligen på eget initiativ — han var nämligen en orädd och i sitt fack synnerligen duktig man — framlade han året därpå nya ritningar, hvari den gamla idén att på komplexets plats uppföra ett nytt rådhus åter fann sitt uttryck.[2] Det stora trevåningshuset i klassicistisk stil tilltalade alla, och magistraten öppnade i mars 1730 underhandlingar med handelsmannen Hans Vilhelm Grubb, i hvars hand återstoden af kvarteret Rådstugan genom arf eller köp hade hamnat, i afsikt att inköpa den behöfliga marken för det nya rådhuset. Men man kunde ej komma öfverens — Grubb ville ha 120,000 dlr kmt för området — och slutligen började magistraten vid plenum d. 17 april att diskutera användandet af expropriation, då rådmannen Elias Torpadius plötsligen upplyste, att han hade hört, att grefvinnan Maria Gustava Gyllenstierna var hågad att sälja sitt hus vid Riddarhustorget för 300,000 dlr kmt.[3] Enär inköpen af de återstående tomterna i kv. Rådstugan tydligen blefve en mycket dyrbar affär, hvartill kom kostnaden för hela kvarterets rifning och den nya rådhusbyggnadens uppförande — 243,244 dlr kmt — samt hyran för lokaler under byggnadstiden, ansåg Torpadius, att inköpet af grefvinnans hus blefve en god affär för staden. Underståthållaren A. von Drake, som presiderade under öfverståthållarens sjukdom, fann jämte magistraten förslaget godt, och Torpadius fick i uppdrag att underhandla.[4]

Det hela aflöpte nu till stadens förmån på några få dagar. Den 20 april meddelade Torpadius, att grefvinnan Gyllenstierna förklarat sig bl. a. villig att själf underteckna köpekontraktet, och att hon sänkt priset till 240,000 dlr kmt, "som skulle hållas tyst". Magistraten gaf nu Torpadius fullmakt att afsluta köpet för 220,000 dlr kmt under vissa villkor.

Följande dagen afslöts affären. Grefvinnan skulle mottaga 160,000 dlr kmt efter lagfarten; 60,000 dlr kmt skulle innestå i två års tid mot 6 % ränta, magistraten

[1] Sirén, a. a. I: 130.

[2] Afbildade hos Sirén, a. a. I, pl. 75 och 76. Prof. Sirén behandlar nybyggnadsfrågan s. 129—131.

[3] Grefve Karl Bonde till Björnö († 1699), son till Bondeska palatsets byggherre, friherre Gustaf Bonde, var andra gången gift med Maria Gustava Gyllenstierna af Eriksberg. Hon dog i nov. 1737 och är bekant som vitter författarinna. I enlighet med det gamla, ännu kvardröjande bruket titulerades hon med sitt flicknamn.

[4] Sirén, a. a. II, 212 har antagit, att man redan 1718 tänkt inköpa palatset af den anledningen, att så många kartor finnas öfver trakten från nämnda år. De Carlbergska nybyggnadsförslagen 1728—29 i kv. Rådstugan förefalla i så fall tämligen onödiga, ty utan tvifvel hade den intecknade fastigheten lätt sålts af den skuldsatta familjen. Förekomsten af kartorna har dock en annan förklaring, nämligen tillkomsten 1718 af det lilla mynthuset; se härom Utredningar rörande stadens mark och tomter i Stockholm verkställda genom riksarkivet II, 103 ff.

dock obetaget att dessförinnan utbetala beloppet. Vidare önskade hon erhålla en "äreskänk" på 6,000 dlr kmt. Arfvingarna hade underrättats och samtyckte till försäljningen. Dock, om konungen icke godkände köpet, skulle affären betraktas såsom aldrig afsluten. Sedan några andra med affären förknippade smärre villkor diskuterats, förklarade sig underståthållaren och magistraten belåtna, och redan samma eftermiddag utreste den förre jämte några af magistratens ledamöter till konungen på Karlberg för att underrätta honom om aftalet, hvarjämte borgerskapets äldste fingo meddelande om köpet. Den 27 april afgick magistratens underdåniga skrifvelse till konungen med anhållan om fastställande af köpet, och samma dag resolverade konungen enligt magistratens önskan.[1]

Men nu började nyheten att sippra ut och de, som i främsta rummet började undersöka saken, voro grefvinnans fordringsägare, hvilka försökte hindra den pågående lagfarten, tills det blifvit bestämdt, att försäljningssumman vid utbetalningen komme i taka händer. Första uppbudet d. 4 maj aflöpte normalt, men fem dagar därefter protesterade amiralen J. F. Örnfelt, som hade en fordran på 12,744 dlr smt[2]. Vid det andra uppbudet d. 25 maj väcktes protest af kapten V. von Knorring och riksbanken genom sin fiskal J. M. Bellman. Slutligen vid det tredje uppbudet d. 8 juni protesterade grefvinnan Elsa Sparre och notarius publicus Salomon Ratke samt d. 10 handelsmannen Johan Falck. Emellertid hade magistraten dagen förut beslutat, att hela köpeskillingen skulle insättas i riksbanken på slottskansliets konto för grefvinnans kreditorers räkning. Beloppet erhölls på så sätt, att ur stadskassan togos 76,000 dlr kmt, som influtit för i järnvågen försåldt järn, till hvilket staden fått äganderätt genom riksdagsbeslut; handelskollegium upplånade i lånebankssedlar 66,000 dlr kmt — mot det att magistraten pantsatte det södra stadshuset i riksbanken — och politiekollegium af Danviks hospitals och "de husfattigas medel" 83,312 dlr och 17 $^{2}/_{3}$ öre kmt mot 6 % ränta.

Först några månader före grefvinnan Gyllenstiernas frånfälle utfärdade magistraten 1737 $^{21}/_{6}$ fastebrefvet på det nya rådhuset (se vidstående afbildning; aftryckt i bilaga n:r 3).

Knappt hade lagfarten försiggått, förrän Carlberg hade uppmätningsritningarna öfver palatset färdiga, efter hvilka magistraten d. $^{27}/_{6}$ höll syn samt bestämde om reparationer och rummens fördelning för institutioner och tjänstemän. Detta dokument har dessvärre icke kunnat återfinnas. Carlbergs samtidiga förslag till en lättare ombyggnad och uppförande af de södra flyglarna rönte ej bifall från magistratens sida.[3]

[1] Resolutionen aftryckt hos Sirén, a. a. I, 152—153.
[2] En daler silfvermynt var vid denna tid lika med tre daler kopparmynt.
[3] Förslagen afbildade och behandlade af Sirén, a. a. I., 132—133, pl. 79 och 80.

Cederquists Graf. A.-B., Sthlm.

FASTEBREFVET PÅ RÅDHUSET, UTFÄRDADT DEN 21 JUNI 1737

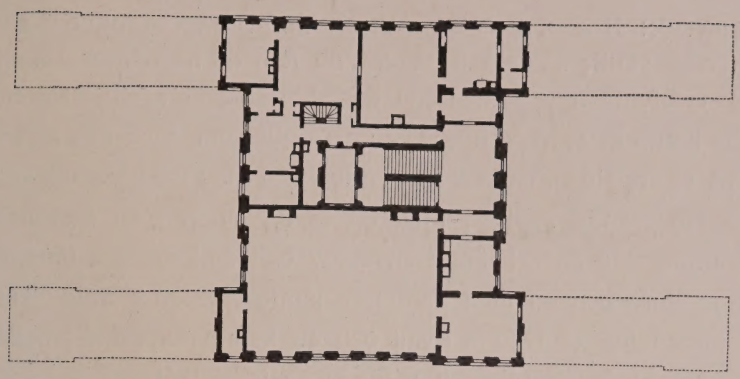

Våningen en trappa upp.

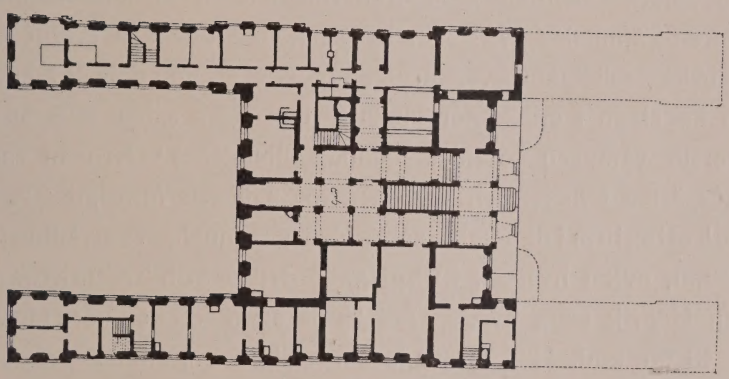

Bottenvåningen.

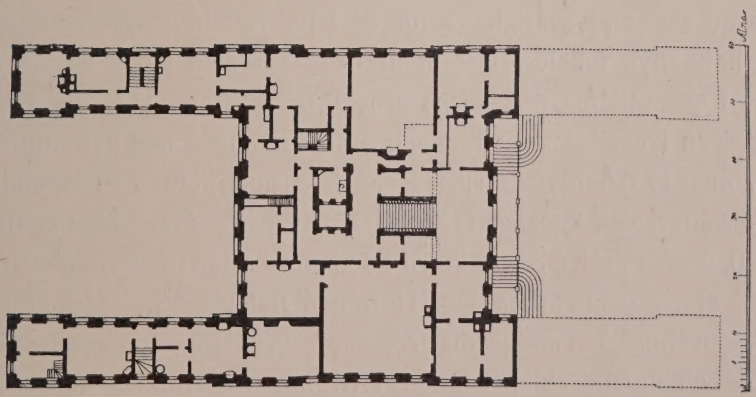

Jordvåningen.

J. E. CARLBERG: Uppmätningsritningar till det Bondeska palatset 1730. Stadens arkiv.

REPARATIONEN AF PALATSET KUNDE EJ BÖRJA OMEDELBART FÖR HYRESgästernas skull; af dem uppsades nu fem till nästkommande michaelis (d. $^{29}/_{9}$). Grefvinnan Gyllenstierna bebodde själf en af flyglarna mot sjön, den östra. Enligt kontrakt 1713 $^{3}/_{8}$ hyrde kammarkollegium: för Svea hofrätt nedersta våningen på västra sidan, en stor och en liten sal med tvänne kamrar och förmak, på östra sidan tvänne kabinett med ett litet rum och en kammare innanför, samt på samma sida en sal jämte en alkov och en kammare innanför, på norra sidan tvenne stora och en liten kammare jämte fyra små rum, "vid öppningen af gården midt i huset" tvänne hvalf och en kammare, samt "mellan gången af salarna vid stora salen" ett litet rum; för kungliga biblioteket i andra våningen på västra sidan en stor sal med en liten kammare innanför samt för exekutionskommissionens akter och för klädekammaren en kammare. Hyressumman var 1,200 dlr smt (3,600 dlr kmt). En förändring af kontraktets bestämmelser skedde genom öfverenskommelse 1721 $^{16}/_{5}$, hvarigenom grefvinnan erhöll det rum, där det »Pernouska biblioteket» var inrymdt, mot det att hon dels åt bibliotekarien lät uppföra en kakelugn i ett kontor innanför den stora salen, dels afstod ett rum i den öfversta våningen för det nämnda biblioteket.[1] Kronan var alltså den största hyresgästen i huset och vid tiden för palatsets försäljning residerade där äfven krigskollegium i de lokaler, som sedermera innehades af rådhusrättens andra afdelning, samt, ovisst hvarest, kungliga politie- och brandkommissionen. Klensmeden Henrik Berg hyrde 1729 $^{8}/_{9}$ på ett år "ett kök nere i hvalfvet i stora huset" för 48 dlr kmt. Han måste förbinda sig att ej smida groft smide på de timmar, hofrätten hade session, och skulle gratis laga lås och nycklar i den flygel, grefvinnan bebodde. Öfriga hyresgäster i stenbodarna, som funnos framför huset, samt i stallkomplexet på den bredvidliggande f. d. Falkenbergska tomten förbigås här.[2]

Nu yppade sig stora svårigheter för de i palatset inhysta offentliga institutionerna att finna nya lokaler. Dessutom hade rummen i palatset på de senaste åren tagits i anspråk för riksdagens arbete, och nu stundade det åter till riksdag. Visserligen lyckades k. politie- och brandkommissionen flytta till nya lokaler 1730 $^{21}/_{11}$, men 1731 inflyttade riksdagens defensions-amiralitetsdeputation i kommissionens rum. Sedan kungliga biblioteket efter många svårigheter ändtligen flyttat i nov. 1730, bodde grefve Arvid Horn i den stora salen (magistratssalen), där böckerna stått, under nämnda riksdag. Hofrätten flyttade äfvenledes i nov. 1730 till en von Liewens hus. Den nödvändiga reparationen af Bondeska palatset kom därför sent i gång och hufvudsakligen under 1731, allt efter som rummen blefvo lediga.

[1] Biblioteket från Pernau var detsamma som Dorpats universitetsbibliotek, hvilket 1699 flyttats till Pernau.

[2] Hyreskontrakten med dem, äfvensom de med kammarkollegium och klensmeden Berg, förvaras jämte stadens åtkomsthandlingar till Bondeska palatset i drätselnämndens kammarkontor.

F. D. BONDESKA PALATSET, STOCKHOLMS RÅDHUS 1732—1915.

De mest omfattande reparationerna bestodo i en ny fritrappas uppförande vid gården 1730 — samtidigt med att Riddarhustorget omlades — och den blifvande magistratssalens fullständiga renoverande. Dess tak gipsades och pryddes med bl. a. löfverk i barock under vintern 1730—31 af stuckatören Johan Lebecker, hvarjämte bord och bänkar i febr. 1731 bekläddes med rödt kläde, levereradt af H. V. Grubb och Adam Pinckart. I oktober bekläddes väggarna med gyllenläder, som inköptes från Herman Grevesmühl. Den stora öppna spiseln midt på den östra väggen i denna sal doldes enligt beslut 1731 $^{22}/_{12}$ af rödt kläde. Denna vägg befann sig då öster ut i den nuvarande stenlagda gången, som utmed ljusgården leder in till borgmästarens förmak; magistratssalen var nämligen förr betydligt större än nu, den omfattade äfven "förmaket" i söder och hade således sju fönster åt Riddarhusgränden. Det nuvarande fastighetsrummet bildade då en stor hall fram mot gården.

Den öfriga reparationen fortskred långsamt. Nästan alla fönsterrutor jämte karmar voro i ett bedröfligt tillstånd — i flera rum saknades fönster — och nya måste insättas. Ändtligen den 4 febr. 1732 upplyste justitieborgmästaren Aulævill, att det nya rådhuset var färdigt att tagas i besittning. Magistraten beslöt, att detta skulle ske måndagen den 7 febr. och bestämde formerna för högtidligheten.

På den utsatta dagen samlades magistraten kl. 8 f. m. för sista gången i den gamla rådstugusalen vid Stortorget. Endast rådmannen Henrik Feif hade anmält opasslighet. I likhet med hvad som på senare tid skett, hade "stadens hederligaste betjänte" fått tillåtelse att deltaga i högtidligheten. Sedan alla samlats, blef det justitieborgmästaren Aulævill beskärdt att å samtligas vägnar taga afsked af den gamla, på några månader när, 325-åriga rådhussalen. Det skedde i följande varmt religiösa ordalag:

"Gunstige, högt ärade herrar, gynnare, bröder och vänner!

Förr än vij i Herrans Jesu välsignade namn på detta ställe och uti detta nu mera så kallade gamla rådhuset skiljas ifrån hvarannan, så fordrar vår christeliga plickt och skyldighet, att vij af innerlige och vördsamme hjärtan upofra till den store, alsmäcktige och nådige Guden en ganska ödmiuk tacksäijelse för den ymniga nåd, bistånd och välsignelse, som den trofaste, högste Herren oss i så måtto ganske nådelig bevisat, att han icke allenast i långliga tider beskyddat detta huus i från allan vådelig och olyckelig händelse, utan ock mildelig välsignat alla dem, som häruti sine domare ämbeten och öfrige sysslor förrättat, at ingen af dem, fast än de fleste, många svåra och besvärliga tider igenom lefvat, någon särdeles olycka eller skada är vorden vederfaren. Guds majestätlige namn vare derföre högelig lofvat och prisat! Til vidare tacksamhets betygande

samt vår skiäliga gudstiensts förrättande, viljom vij i Guds namn träda härifrån up i Herrans heliga hus och tempel. Den högste Guden vare med oss; hvillken ske låf, pris, ära och härlighet, i evighet."

Därefter bröto alla upp och tågade utför trappan ned genom den västra rådstugugången och ut på Stortorget. Först gingo borgmästarna G. Adelcrantz, J. Salan, J. Leijel och G. Aulævill, därpå rådmännen I. Jöransson och J. Stenort med stadssekreteraren J. Brehmer, vidare rådmännen J. Wong, H. Dassau, E. Torpadius, K. Schierping, M. Bröms, J. Roland, M. Grubb, T. Brehmer, N. Poppelman, E. Ström och H. Giöding. Därpå kommo stadens hederligaste betjänte: stadsnotarien A. Berg, stadsfiskalen J. Schening, primarii kämnärerna G. Höijer, E. Bozæus och N. Hahl, stadskamreraren R. Buhre och stadskassören A. Westow, vidare alla notarier vid kämnärsrätterna och kollegierna samt kollegii assistenterna. Tåget skred fram till Storkyrkan, där magistraten efter urgammal sedvänja bänkade sig på rådsbänkarna längst fram, hvarefter pastor primarius, dr A Kalsenius, sedermera biskop i Västerås, höll en "dompredikan" (magistratspredikning) öfver obekant text.

Efter slutad gudstjänst vandrade man utför Storkyrkobrinken upp i det nya rådhuset, där magistraten i stora salen hälsades af justitieborgmästaren, som höll "ett vackert tal, önskandes magistraten mycken lycka till sessions begynnelse uppå det nya rummet, hvaruppå magistratens ledamöter intogo sina säten."[1]

Så ändades den enkla högtidligheten, då den i ordningen fjärde af Stockholms rådhussalar togs i besittning af magistraten, som nu i 183 år därstädes hållit sina plena. — Vid det därpå följande plenum aflade den 1731 utnämnde rådmannen S. Törner sin rådsed. En af rådmännen, den sjuklige T. Brehmer, som fyra månader därefter afled, synes icke hafva bevistat högtidlighetens senare skede.[2]

Hur de nya lokalerna disponerades, är af brist på belysande dokument ej tillräckligt bekant. Säkert är likväl, att justitiekollegium med förmyndarekammaren innehade förmyndarekammarens nuvarande lokaler, och att handelskollegium med stadskamrerarekontoret var inhyst i den nordöstra flygeln.

[1] Ekonomie protokollet har ej bevarat detta tal, men väl lämnat plats på två foliosidor för detsamma.

[2] I Uppsala trycktes 1731 (före rådman S. Törners utnämning) "Oratio inauguralis ad felicissima curiæ Stockholmensis auspicia in primo sollemni senatus urbici consessu anno MDCCXXXI pie dicta ab Erico Petro Bång, Stockholmensi." 6+18 s. 4:o. Talet, som är dediceradt till öfverståthållaren, grefve M. Törnflycht och magistraten, är ett tomt vältalighetsprof utan allt värde, hade ingen som helst officiell karaktär utan är närmast att betrakta som ett maskeradt tiggeri. Af stadens eller af magistratens enskilda medel synes han icke hafva erhållit någonting, enär räkenskaperna tiga.

Ett nytt tidsskede i rådhusets historia inträder efter den stora branden 1753. En okänd samtida antecknare beskrifver den sålunda: "Den 19 december kl. emellan 10 och 11 om aftonen yppades en eld uti nya rådhuset vid Riddarhustorget gent öfver byggnings och embets collegii rum, som varade hela natten och följande dagen samt natten och uppbrände alt hvad af trä fants, så när som ena flygeln åt Riddarhus sidan, hvarest justitiæ coll. var, och mästa delen af andra flygeln jämte rådhus cancellie rummet och förmaket tillika med handels collegii notarie contoiret".[1]

Det var sålunda en fruktansvärd eldsvåda, som i det närmaste ödelade hela palatset. För stadens arkivalier var den nästan lika ödesdiger som branden 1419, ehuru bärgningsarbetet främst inriktades på arkivalierna, som fördes dels till en pråm på Norrström (justitiekollegiets arkiv), dels till andra för elden säkra platser. Med undantag af flyglarna utrymdes palatset, och magistraten med de flesta af sina underlydande togo åter lokalerna i det 1732 öfvergifna rådhuskomplexet vid Stortorget i besittning med 1754 års ingång. (Bilaga 4.)

Till följd af det starkt förstörda skick, hvari rådhuset efter branden befann sig, uppstod ånyo tanken på ett nytt rådhus vid Stortorget i förening med en börs. Carlberg utarbetade på anmodan omedelbart efter branden ett förslag till en dylik kombinerad byggnad såväl vid Stortorget som vid rådhuset, hvarvid börsen intog de blifvande södra flyglarnas plats. Dock var han mycket emot en förflyttning af magistraten från Bondeska palatset, hvars öden sedan kunde blifva tvifvelaktiga, och i ett memorial af 1754 $^{11}/_{1}$ fäller han de ofta citerade orden, att rådhuset ifrån staden aldrig abalieneras bör, samt säger sin mening ganska skarpt ut, att rådhuset icke bör öfvergifvas, och hotar att i kraft af sitt ämbetes instruktion anmäla magistraten för k. m:t! Han fick äfven medhåll af andra personer, bland hvilka särskildt må nämnas stadskamreraren P. Corall. Inom magistraten voro meningarna delade, likaså inom de kollegier och societeter, som hördes, men sedan borgerskapets bemedlingskommission anslagit den af Carlberg beräknade summan för rådhusets reparation (120,000 dlr kmt), enades man om palatsets iståndsättande. Borgerskapet skulle som gengåfva erhålla tomterna vid Stortorget till börsbygge. Magistraten aflät nu 1754 $^{8}/_{3}$ befallning till byggnads- och ämbetskollegium att utföra reparationen, dock med det tillägg, att de af Carlberg föreslagna södra flyglarna ännu ej skulle uppföras.[2]

I maj fingo rådmännen Möller och Gother i uppdrag att öfvervaka arbetets gång. Det hela var afslutadt i september följande år, och d. 15 afgåfvo de en kort

[1] Meddeladt af arkivarien Joh. Flodmark efter en afskrift i Westinska saml. 1067 ur ett ex. af Historisk almanach för år 1753.

[2] Prof. Sirén behandlar förhistorien till reparationen utförligt i a. a. 1: 133—141.

berättelse öfver förändringarna,[1] dock tämligen allmänt affattad. Reparationen blef dyrbarare än man först tänkt sig genom åtskilliga förändringar, hvilka hufvudsakligen bestodo i "åtskilliga genombrytningar, stora förstuguhvalf, hvälfda gångar, från nedre våningen till den öfversta, trappan så bred och beqvämlig upp till vindsgålfvet som han nedantill varit, samt rummen beklädde, med flere förmåner i byggnad". Vindsgolfvet blef färdigt redan 1754, såsom en med detta årtal daterad tegelsten där uppe visar. Palatsets nuvarande tunga bekröning och platta takresning, som betydligt förändrade det ursprungliga utseendet, erhölls genom öfverintendenten C. J. Cronstedts ingripande.

Det 1754 uppskjutna uppförandet af de södra flyglarna igångsattes fyra år senare. Tvärt emot hvad som vanligen uppgifves, följdes Carlbergs ritningar icke, utan nya ritningar utarbetades af murmästareåldermannen, slottsmurmästaren Kristoffer Kiörner.[2] De förevisades vid magistratens plenum 1758 $^{7}/_{6}$ och remitterades dels till byggnads- och ämbetskollegium, dels till öfverintendenten Cronstedt. Dagen därpå kom utlåtande från kollegiet, och vid plenum d. $^{9}/_{6}$ gillades ritningarna, hvilka sändes till k. m:t, som fastställde dem d. $^{11}/_{7}$. Härefter vidtog uppförandet af flyglarna, hvilka blefvo färdiga året därpå.[3]

Rådhuset med undantag för de ännu ej färdiga södra flyglarna försäkrades i Brandkontoret på tolf år i juli 1759 för 300,000 dlr kmt, på samma gång som byggnaden på den bredvidliggande Falkenbergska tomten. Af de båda beskrifningarna öfver byggnaderna, som då inlämnades till kontoret, är den öfver rådhuset aftryckt i bilaga (n:r 5).

MAGISTRATEN HAR SEDAN 1732 DISPONERAT DEN FÖRNÄMSTA DELEN AF rådhuset, nämligen den stora salen och de rum, som äro grupperade kring densamma. Som ofvan nämnts var sessionssalen förr större och erhöll sin nuvarande storlek förmodligen genom reparations- och förändringsarbetena efter 1753 års brand.

Salens nuvarande fasta inredning är dock några årtionden yngre, och frånser man några oljemålningar, har salen sedan 1791 företett samma anblick, samma

[1] Ekonomieprotokollet 1755 $^{15}/_{9}$. I stadens arkiv förvaras särskilda räkenskaper öfver reparationskostnaderna. De äro vidlyftiga och ännu ej af forskningen uppmärksammade.

[2] Ekonomieprotokollet nedannämnda data samt d. $^{19}/_{12}$.

[3] Prof. Siréns påpekande (a. a. s. 141), att slottsbyggnaden influerat på de södra rådhusflyglarnas gestaltning får sålunda sin naturliga förklaring genom kännedomen om slottsmurmästarens arbete. — En egendomlig uppgift, som ännu är oförklarad, återfinnes i "Förteckning på Stockholms stads tillhörige fastigheter..." utgifven af drätselkommissionen 1820, s. 2, hvaraf framgår, att drätselkommissionen, som ju började sin verksamhet 1814, låtit uppföra dem för en kostnad af 14,429 rdr 18 sk. 9 rundstycken. Någon eldsvåda, som kan tänkas hafva förstört flyglarna mellan 1759 och 1820, är dock icke känd.

underbara färglif, samma ljusa men dock allvarliga höghet, den senare betonad af möblernas röda beklädnad och rummets dunklare bakgrund. Vid inträdet riktas blickarna vanligen först dit, där en väldig, mörkröd sammetshimmel, prydd upptill med en rad af de tre kronorna i silfver, med border af guld och försedd med fransar af numer svartnade silfvertofsar samt krönt af tvenne panascher, reser sig öfver Sergels marmorbyst af Gustaf III, som på en piedestal af porfyrimiteradt trä ser ut öfver salen. Bakom konungen läses på den nedhängande sammeten: "Fäderneslandet", och därunder ses det lilla riksvapnet med serafimerkedjan, allt broderadt i guld. En present af konungen för borgerskapets vakthållning 1788—90 under det ryska kriget, då Stockholm var blottadt på gardestrupper, utgör bysten och himmeln det tredje synliga minnet från dessa år, hvars glansrika hågkomster ännu på slutet af 1800-talet bevarades i Stockholms borgarhem. De båda öfriga äro Hilleströms målning föreställande slutmönstringen och aftackningen på Adolf Fredriks torg 1790 $^{30}/_{9}$ (i Börsen) och obelisken på Slottsbacken. Berättelsen om, hur det gick till, när magistraten mottog den himmelskrönta bysten, saknar ingalunda sitt kulturhistoriska intresse och må här anföras ur protokollet:

"Herr underståthållaren med magistraten och borgerskapets femtio äldste hade samlats uti mindre rådhus sahlen och underrättade herr underståthållaren magistraten samt borgerskapet derom, at de hade uti underdånighet til wänta en Kongl. Maists nådigste beskickning med stats secreteraren commendeuren af Nordstjerne Orden, en af de aderton uti Swenska academien wälborne herr Elis Schröderheim, hwarföre magistraten utnämde de twenne yngsta herrar rådmännen at med twenne af det handlande borgerskapet samt twenne af ämbeterne emottaga herr stats secreteraren wid nedre rådhustrappan; andre ärender hade emedlertid blifwit föredragne, då klockan $^{1}/_{2}$ till ett anmältes, att herr stats secreteraren ankom uti en kongl. hofwagn, på sidorne om hwilken gingo sex laquayer uti det kongl. livrét. Herr underståthållaren med magistraten och borgerskapets äldste begofwo sig då til stora rådhus sahlen, där, til följe af Kongl. Maijsts den 13 december 1790 staden nådigst gifna löfte, förleden gårdag hade blifwit uppsatt Hans Maijsts Konungens buste utaf marmor under en sammetshimmel samt til höger derom Hans Kongl. Höghet Kronprintsens portrait.

Då herr stats secreteraren och commendeuren Schröderheim inträdde, beledsagad af de dertill utsedde deputerade, upstego herr underståthållaren jemte magistraten samt borgerskapet, och intog herr stats secreteraren sitt ställe till höger om öfverståthållare stohlen, där en lähnstol för herr stats secreteraren war framsatt; men hwarifrån herr stats secreteraren stående til magistraten och borgerskapet talade som följer:

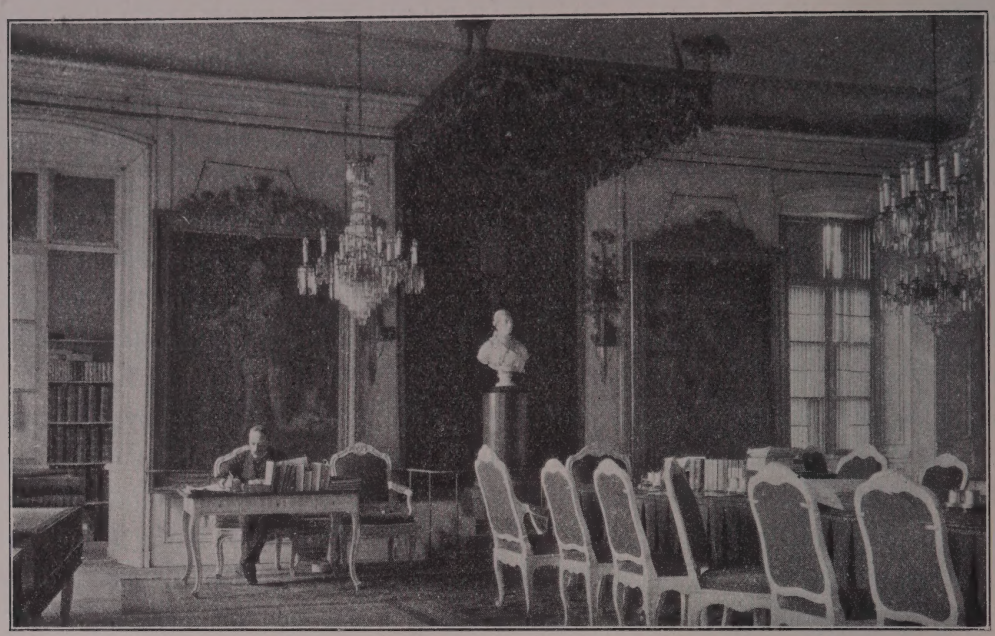

Magistratssalen mot norr.

"Hans Maij:t Konungen har behagat sända mig til Eder, mine Herrar, för att efter ett gifwit löfte, öfwerlämna Eder twenne wedermälen af dess nådiga benägenhet, hwilka, för Eder märkwärdiga, blifwa det ännu mera för Edre efterkommande.

Jag ser Eder höja til dem de ögnakast, där glädjen, erkänslan och undersåtelig kärlek tekna Edra tankesätt.

J påminnen Eder, mine Herrar, i detta ögnablick och J påminnen Eder icke utan rörelse de stunder, när återkommen ifrån förswaret af en stad, som med handelens och förmögenhetens företräden för de öfrige, intagit närmast Eder det främsta rummet, Konungen betygade Eder sin tilfredsställelse af det nit och det mod, hwilka under brydsamma omständigheter iklädt Eder wapnen i de stunder, när gående til möten af nya faror Konungen upmuntrade Eder under fortfarande mödor igenom En Son, hwars späda stämma, uphögd af tidiga behag trängde sig til Edra hjertan med hoppets genljud ifrån kommande dagar. J påminnen Eder, när under intåget til hufwudstaden Konungen först til Eder sträckte den fredens oliwe qwist, Han med tapperhet skurit uti Ärans och Segrens famn, och denna dag af ett förflutit åhr, när efter Eder wapnesyn efter aflagde prof af Eder färdighet att föra dem, Konungen emottog Eder undfägnad och lärde alla tiders regenter att dela nöjen med undersåtare, att förtjena och belöna deras tilgifwenhet.

Wid denna händelse, sällsynt och owäntad, skall Historien uppehålla sig, berätta

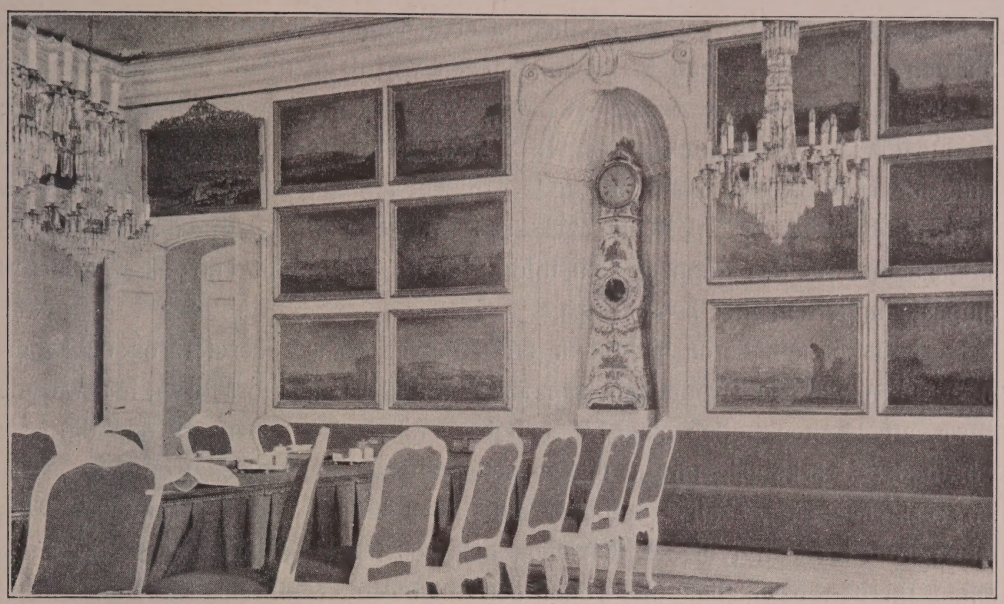

Magistratssalen mot söder.

anledningarne eller hwad som är det samma förwara minnet af Edra namn och Edra förtjenster.

Om konstnären förmått att gifwa marmorn den likhet J begären, hwilken hugnad, hwilka påminnelser lärer den icke gjöra Eder. Så dyrkade förswundne tiders folck sine välgjörare i templen, i öppna samlingsställen och det första allmänna rum, där ännu denna prydnad blifwit uprest, är detta, hwarest J mine Herrar antingen intagen Edra domare säten eller sammanträden uti Edra wigtigaste öfwerläggningar.

När J fören Edra barn til denna tafla af en älskad Prints, hwilke ljuse utsigter öpna sig för deras framtid, det ömaste ämnet af Edra omsorger och hwilken tilfredsställelse tillika för Eder att med egna efterdömen underwisa dem om sine skyldigheter. Det är på samma sätt Hans Store Fader uti egna fotspår wisar honom den wäg på hwilken han skall följas af swenska folkets kärlek.

Eder Egen erfarenhet, mine Herrar, wittnar derom och lämnar Eder tillika den lyckeligaste säkerhet, huru Konungen förblifwer Eder med all kongl. nåd och ynnest wälbewågen".

Å magistratens samt borgerskapets wägnar swarade herr justitiæ borgmästaren Ekerman:

"Wälborne Herr Stats Secreterare, Commendeur af Kongl. Nordstjerne Orden, en af de aderton uti Swenska Academien!

Magistraten och Borgerskapet, intagne af den djupaste undersåteliga ärkäntsla för den nåd, Hans Kongl. Maijs[t] låtit Staden wid detta tilfälle ärfara känna med underdånigaste wördnad wärdet af den gåfwa, hwarmed Staden blifwit benådad; de utbedja sig uti ödmiukhet at Herr Stats Secreteraren och Commendeuren wille för Hans Kongl. Maijs[t] uti underdånighet anmäla desse Magistratens samt Borgerskapets underdånigste tancke sätt, förenade med Magistratens och Borgerskapets underdåniga hopp at dem inför Hans Kongl. Maijs[ts] thron särskildt uti djupaste underdånighet få nedlägga."

Herr underståthållaren anhölt derefter, det herr stats secreteraren och commendeuren wille för Konungen frambära den underdåniga försäkran, han wågade gifwa, att då Stockholms magistrat och borgerskap äro intagne af den djupaste wördnad och ärkäntsla för de många och store nådebetygelser, Konungen wisar sin residence stad, skall Konungen altid finna uti magistratens samtelige ledamöter redelige och lydige ämbetsmän, och hos hela borgerskapet en beständig täflan uti den oswikeliga nit, trohet och tillgifwenhet för sin Konung, hwaraf swenska folket i gemen och detta Borgerskap i synnerhet gjör sig en ära att för hela werlden i alla tider wara kändt och utmärkt.

För egen del anhöll herr underståthållaren, att herr stats secreteraren och commendeuren wille lägga honom för Konungens fötter.

Magistraten och det församlade borgerskapet: Lefwe Konungen!

Herr stats secreteraren och commendeuren Schröderheim begaf sig derefter ifrån rådhuset beledsagad af de deputerade på samma sätt som vid ankomsten.

Herr underståthållaren gaf magistraten samt borgerskapet tilkänna det Kongl. Maijs[t] i nåder tillåtit dem at söndagen den 2 october uppå Drottningeholm uti underdånighet få upwackta, hwartill följande deputerade af magistraten och borgerskapet nu utnämdes: herr justitiæ borgmästaren Ekerman, herrar borgmästarne Liidberg, Dreyer, Ullner, herrar rådmännen Grewesmuhl, Oldenburg, Richnau, Timan, herr commerce rådet Arfvedson, herr directeuren Nicl. Pauli, victualie handlanden Hallardt, tobakshandlanden Tallquist, bryggarne Wier och Söderström, hof bagaren Nils Lychou och slagtare ålderman Norström.

Som Kongl. Maijs[ts] kammartjenare Axel Griberg föranstaltat derom att Kongl. Maijs[ts] buste förledne gårdag blifwit til rådhuset nedburen, så fant magistraten godt till ärkiänna sådan hans möda genom twenne exemplar af den medaille, hwilken staden låtit prägla öfwer Hans Kongl. Höghet Kron Printsen; Och skulle förwisas till herrar borgmästare och råd uti stadsens handels collegio at til herr justitiæ borgmästaren Ekerman, som desse medaljer förskjuta, låta ut betala fem rdr banco.[1]"

[1] Magistratens ekonomie protokoll 1791 $^{30}/_{9}$.

På ömse sidor om sammetshimmeln hänga porträtten af Karl XIII (målning af eller efter A. Roslin) och af Karl XIV Johan (måladt af Fr. Westin). Det förra — till vänster — är ett till samma format som det senare utskarfvadt, ursprungligt knästycke med följande skylt: "Carl, Sveriges, Göthes och Wendes Arf Furste, Hertig till Södermanland, förestod Styrelsen öfver Stockholms Recidence Stad och Slott ifrån den 26 oct. 1772 till den 23 jan. 1773". På porträttet till höger läses: "Carl Johan, Sveriges och Norriges Kron-Prins, till Stockholms Stads Magistrat 1816".

Mellan fursteporträtten och sammetshimlen äro på den hvita panelen uppsatta på vänstra sidan en hirschfängare och en lång, enkelt utförd nyckel i kors, på den högra en mera konstrikt utformad nyckel, samtliga svartmålade. De äro fästa med förgylldt bast på i trä skurna, likaledes förgyllda band med inflätade eklöfskvistar.

Midt i salen framför sammetshimlen utsträcker sig det väldiga, af rödt kläde öfverdragna sessionsbordet, utfördt i fransk rococostil. Från dess skifva nedhänger ett draperi af samma tyg, lämnande de hvitmålade benen till hälften fria. På bordet ligger en bibel (upplagan af 1646), ett pergamentsexemplar af 1618 års lagedition i ett samtida rikt silfverbeslaget band, 1666 års lagedition i ett dylikt band, Kammechers matrikel öfver magistratens ledamöter och de främste af dess betjänte från 1652 och de båda afskrifterna af denna, hvilka delvis äro fortsatta fram mot vår tid, jämte en del andra verk af olika natur, bland dem F. U. Wrangels edition af stockholmstaflorna i magistratssalen. Framför hvarje magistratspersons plats står ett skrifställ af tenn från 1800-talets förra hälft.

Vid öfre kortsidan och utmed båda långsidorna af detta bord stå stolar af fransk rococotyp, beklädda med rödt kläde samt hvitmålade. Vid borgmästarestolens sida står den förgyllda öfverståthållarestolen, skulpturalt något rikare behandlad än de öfriga. Under bordet och stolarna utbreder sig en modern röd matta öfver en god del af det enkla furugolfvet.

I salens nordvästra hörn befinner sig magistratssekreterarens bord framför porträttet af hertig Karl.

Kring väggarna stå mindre stolar af holländsk rococotyp, äfven dessa hvitmålade och klädda med rödt tyg. Vid den södra väggen finnas fasta rödklädda bänkar med ryggstöd, vid den västra väggfasta britsar framför fönstren. På dessa platser kring väggarna intogo förr de deputerade af borgerskapets 50 äldste sina platser, och så sker stundom ännu i dag. Framför den västra väggen stå några hvita pulpeter, äfven de öfverdragna med rödt kläde.

De från golf till tak panelade, hvitmålade väggarna prydas för öfrigt af taflor, dels åtta porträtt af Stockholms öfverståthållare jämte ett statssekreterareporträtt,

dels ett antal stockholmsutsikter i olja. De förras tillkomsthistoria är ännu ej utforskad, men väl de flesta utsikternas.[1] Magistraten köpte nämligen under åren 1765–84 femton stycken utsikter från Stockholm af landskapsmålaren Johan Sevenbom; denna vackra och synnerligen värdefulla samling tillökades därefter med ytterligare tvänne oljemålningar med stockholmsmotiv, utförda omkring år 1700 af okända mästare.[2] De Sevenbomska målningarna äro dels upphängda på västra, dels infällda i södra väggen, i den senare tolf stycken, sex på ömse sidor om en nisch,hvari står en lackerad golfklocka i rococostil, utförd 1758 af Vetenskapsakademiens framstående urmakare Petter Ernst (från Växiö, f. 1714, † 1784), den främste af samtidens urmakare, hvilken icke tillhörde urmakareämbetet utan arbetade i skydd af kungligt privilegium. Nischen, hvari klockan så vackert är inplacerad, är ornerad med målade refflor, och krönes ofvantill af en bladgirland.[3]

Den stora salens hvita putstak är efter 1753 års brand slätt, endast försedd med en hålkäl, begränsad mot tak och vägg af dragna lister.

Salen får sitt ljus dels från de fem stora fönstren i väster mot Riddarhusgränden, dels från ett dylikt åt trädgården i norr. Fönstren bestå af tre rutor i höjd under losholtsen samt af en ofvan densamma. Samma indelning hafva alla fönster af denna storlek i rådhuset. Innanför fönstren bereda träjalusier skydd mot middagssolen. När mörkret faller på, upplyses salen af fem kristallkronor från 1800-talet, hvaraf den i midten, som uppbär 36 lågor, är den största. De äro på senare tid apterade för elektriskt ljus.[4]

Vid den östra väggen stå tvenne höga, helt hvita kakelugnar i hvar sin nisch. De härstamma från början af 1800-talet och äro enkelt formade i tidens stil: hörnpilastrarna uppbära en fris, smyckad med antika hjälmar, som hvila mot korta svärd; på ömse sidor härom ofvan pilastrarna medusahufvuden. Frisen bär en gesims, som ofvantill är prydd med tvenne liggande, bladornerade konsoler.

Ingångarna till salen voro ursprungligen fem, två på den södra sidan, tre på den östra, af hvilka senare två numera äro igensatta. De slutas alla af dels yttre, dels inre dörrar, hvilka senare bestå af höga, hvitmålade dubbeldörrar. Af de

[1] F. Hazelius: Johan Sevenbom och hans målningar för slottet och rådhuset i Stockholm, tr. i S:t Eriks årsbok 1913, s. 1—20.

[2] Af den ena — utsikten öfver Blasieholmen — finnas repliker, dels på Hasselbacken, dels hos Stora Sällskapet, som 1915 inköpte sitt exemplar från landsorten. — Till samlingen af rådhusets konstverk hafva 1915 tillkommit: två bilder af magistratssalen, interiörer mot norr och mot söder, båda målade i olja af Gerda Wallander.

[3] Detta golfur anses som det finaste af sitt slag i Stockholm. Det är utrustadt med klockspel och slår utom de vanliga slagen äfven 1/4 och 3/4 timme. Ernst uppsatte äfven klockan åt rådhusgården; dess verk är numera utbytt mot ett nyare af N. Linderoth.

[4] Sedan ofvanstående skrefs, har den lösa inredningen, med undantag af tronhimmeln, öfverflyttats till det nya rådhuset.

yttre dörrarna, som i regeln hållas stängda, bestå endast den sydöstra ingångens af lika höga dubbeldörrar. De öfriga äro lägre, breda enkeldörrar, hvilkas höjd betingades dels — åt gången — af entresolvåningen, dels — åt förmaket — af fastighetsarkivets utbyggande öfver västra hälften af förmaket. Alla dessa yttre dörrar äro utåt målade i ekimitation.

Öfver dörromfattningarna på den östra väggen sitta tre af Sevenboms utsikter upphängda öfver gamla dörröfverstycken. På samma vägg hänga äfven fyra öfverståthållareporträtt jämte statssekreteraren M. Rosenblads; de fyra öfriga äro placerade mellan de fem fönstren.

Vid magistratssekreterarens plats är ett litet arkivrum inredt i byggnadens hörnrisalit åt nordvästra flygeln. Hit leda äfven dubbeldörrar af form och storlek svarande mot fönsterbågarna.

Med denna sal äro flera andra minnen från Gustaf III:s dagar än det ofvan skildrade mottagandet af bysten förknippade. Så t. ex. utdelade konungen härstädes den 24 jan. 1773 guld- och silfvermedaljer till ledamöter af borgerskapet med anledning af deras välförhållande under den betydelsefulla dagen 19 aug. 1772.

Utanför magistratssalen ligger "förmaket", hvilkets västra del är endast hälften så högt i taket som den östra delen, sedan fastighetsarkivet inrymdes där ofvan. Detta jämte öfriga till magistraten och rådhusrättens första afdelning hörande rum erbjuda ej något af intresse med afseende på fast eller lös inredning. Endast i civilassessorernas — före 1913 stadsnotariernas för inteckningsärenden — rum finnes en vacker, bronserad gipsmedaljong af Sergel, signerad och daterad 1767 samt föreställande landskapsmålaren, professor Johan Sevenbom. Här förvaras äfven en liten rococospegel.

I rådhusrättens andra afdelnings sessionssal — fordom en tid handelskollegii, äfven kalladt mindre rådhussalen — förvaras två handelsborgmästareporträtt. I denna sal har af ålder den af fabriks- och manufakturidkande borgerskapet 1759 stiftade fabriksfattigkassan årligen fyra gånger haft sina utbetalningar af understöd. För öfrigt erbjuda de till afdelningen hörande rummen, liksom de i våningen ofvanför belägna, intet intresse ur konstnärlig synpunkt, frånsedt golfuren.

Justitiekollegium med förmyndarekammaren — numer endast förmyndarekammaren — är den enda af magistratens underlydande, som från besittningstagandet 1732 af rådhuset utan afbrott innehaft samma lokaler i bottenvåningen af den nordvästra flygeln. Kollegiets — numer förmyndarekammarens — sessionssal är icke märkvärdig, men den prydes af ett golfur och femton borgmästareporträtt, af hvilka tolf justitieborgmästare, som utgöra den äldsta stommen till samlingen, om man frånser en modern bild efter medalj af justitieborgmästaren Olof Thegner. Några andra till förmyndarekammaren hörande rum hafva en del inredningar kvar från

den Bondeska tiden. Sålunda finnes i civilassessorernas — före 1913 protokollsnotariernas — rum ett hvälfdt, stuckdekoreradt tak med mjuka bladslingor och girlander, de senare nästan i friskulptur, och i bokhållarnas rum — första rummet i flygeln, där förmyndarekammarens kammarkontor är inrymdt — en stuckdekorerad plafond med Gustaf Bondes monogram, omgifvet af lagerkvistar i en kartusch, hvilken åt båda sidor stödes af ett friherrligt Bondevapen, likaledes omramadt af lagerkvistar. Hjärtvapnet i vapnet, som vetter mot Riddarhusgränden, är ofullbordadt, enär båten i skölden saknas.

I den nordöstra flygeln, som dels rymde stadskamrerarekontor 1732—53, dels lokaler hörande till byggnings- och ämbetskollegium, finnes i ett numera itudeladt rum (ett rådmansrum åt öster, ett notarierum åt väster, båda de nordligaste rummen) en rik konsolprydd taklist af stuck under en stor hålkäl. Jämte resterna af rumsinredningarna i förmyndarekammaren är detta det enda af den ursprungliga utsmyckningen, som skonades i 1753 års brand. I den nordöstra flygeln är rådhusrättens fjärde afdelning inrymd.

I hufvudbyggnaden hade sedan 1755 rådhusrätten, tre af kollegierna — efter 1802 äfven politiekollegium — och stadens kämnärsrätt sina lokaler; i öfversta våningen inrymdes sedan 1760-talet kronouppbördsverket, som först 1912 flyttade till f. d. Skomakareämbetets hus vid Slottsbacken. Äfven inkvarteringskommissionen och sedan 1814 drätselkommissionen voro inhysta i hufvudbyggnaden, men flyttade på 1840-talet, den förra till den s. k. Hyrkuskgården, den senare till Börsen. Stadsnämnden — fattigvårdsnämndens föregångare — och Stockholms stads sparbank hade länge under 1800-talet sina samlingsrum i rådhuset.

Sedan uppbördsverket 1912 flyttat, togos dess lokaler med 1913 års ingång i anspråk dels af byggnadskontorets arkitekturafdelning n:r 2 (åt väster), dels af aktuariekontoret och rådhusarkivet (åt öster). Detta arkivs gamla hufvudserier voro sedan 1800-talets förra hälft inrymda i entresolvåningen (mellan de båda öfversta våningarna).

Bottenvåningens vestibul står ännu i mycket kvar i sitt ursprungliga skick. Här leda sålunda till rummen breda dörröppningar med kraftigt profilerade dörrfoder, dörrar med två rader kvadratiska fyllningar samt med dörrkrön, prydda af med romerska byster, hvilka numera dock äro till oigenkännlighet öfvermålade. Öfver vestibuler och trappor äro krysshvalf slagna; hvalfven hafva på en del ställen i hvalfhjässorna ännu kvar de konformiga hissinrättningarna från oljelyktornas tid.

Handels- och ekonomikollegium flyttade förmodligen vid midten af 1800-talet till den sydöstra flygeln, där sedermera byggnadsnämnden och sist familjerättsafdelningen hade sina lokaler. Här stod äfven förmyndarekammarens s. k. lilla

Förmyndarekammarens sessionssal.

arkiv, som 1902 flyttades till stadens arkiv på Riddarholmen. Till den sydvästra flygeln flyttade på 1840-talet rådhusrättens tredje afdelning, som 1892, då aktuariekontoret — hvilket förut varit beläget i borgmästarens rum med förbindelse till det dåvarande arkivariekontoret — därstädes inrättades, utbytte dessa lokaler mot rymligare i det södra stadshuset. Under åren 1913—15 disponerades den öfre våningen af denna flygel dels af rådhusrättens femte afdelning, dels af extra inteckningsassessor för Brännkyrka församling. Här fanns på nedre bottnen stadsmilitärens corps de garde sedan 1700-talet och därefter sedan 1876 Nicolaiafdelningen af brandkåren, som 1915 indrogs, hvarefter stadens byggnadskontor erhöll lokalerna för förvaring af material och en del föremål, passande för ett Stockholms stads museum. För öfrigt upptogos de södra flyglarna af förvaringslokaler för stadens verktyg och material, medan de norra rymde spruthus, vedbodar samt bårhus och likrum för politiekollegium samt sedan senare hälften af 1800-talet badrum för häktade.[1]

I källarvåningen, hvars gamla partier vid entrén utmärka sig genom krysshvalf och pilasterförsedda murar, allt hvitkalkadt, under det att de södra flyglarnas källarmurar stå i teglets röda färg, fanns under 1700-talet och större delen af 1800-talet publikt kabinett med ingång från Riddarhusgränden, vedupplag samt fängelserum.

Drätselkommissionen började sin verksamhet 1814 med ett ifrigt iståndsättande af stadens byggnader, hvarvid äfven rådhuset undergick en reparation. Det fick likväl under 1800-talet förfalla, hvilket gaf Sveriges advokatsamfunds stockholms-

[1] Sammanbindningsgången mellan rådhuset och det gamla cellfängelset refs sommaren 1913, hvarigenom Rådhusgränden öppnades för allmän trafik.

afdelning anledning att 1901 i skrifvelse till öfverståthållaren fästa uppmärksamheten på angelägenheten af antingen en grundlig reparation eller uppförandet af ett nytt rådhus.[1]

Den omedelbara följden visade sig genast, dels reparerades rådhuset, dels uppstod en kraftfull förespråkare för ett nytt rådhus, rådmannen R. Öhnell, som samma år, senare följd af andra, väckte motion härom.

PALATSETS BYGGHERRE VAR, SOM OFVAN NÄMNTS, RIKSSKATTMÄSTAREN, friherre Gustaf Bonde († 1667). Tomten köpte han, obekant när, af riksmarskalken, grefve Gabriel Oxenstierna och erhöll 1662 $^{19}/_{2}$ fasta på köpet.[2] Riksskattmästaren var en mycket byggnadsintresserad herre, och hans son Karl (f. 1648), som i Paris fullbordat sin uppfostran, kunde till och med göra ritningar till sådana villaartade anläggningar, som voro på modet i världsmetropolen. Hans ritningar till en dylik byggnad hafva bevarats i gravyr af Jean Marot, som uppgifver, att de voro afsedda att följas vid ett byggnadsföretag i Sverige.[3] Dessa ritningar kunna till följd af sonens ungdom ej hafva afsett en byggnad på rådhustomten, men det ligger nära till hands, att den byggnadsintresserade riksskattmästaren själf bestämt stadspalatsets så modernt arkitektoniska hållning.

Men en skolad arkitekt behöfde han i hvarje fall för att utföra sina idéer. Han fann en lämplig person i Nicodemus Tessin d. ä.

Efter allt att döma var det nämligen denne, som uppgjorde de ursprungliga ritningarna till det Bondeska palatset. Professor Sirén, som först nyligen påpekat detta,[4] har framlagt flera skäl för sin mening, och utom Tessins eget vittnesbörd i bref 1662 $^{17}/_{5}$ har han framhållit, att palatsets arkitektoniska gestaltning är sådan, att man snarare bör tillskrifva Tessin densamma än, såsom vanligen uppgifves, Jean de la Vallée.

Emellertid af orsaker, som vi nu icke känna till — möjligen därför, att han på andra platser var riksskattmästarens arkitekt och byggmästare —, öfverflyttades allt arbete på de la Vallée. Han bibehöll i det hela Tessins yttre ge-

[1] Se äfven Utlåtande angående de i Stockholms rådhus inrymda rättslokalerna, afgifvet till Sveriges advokatsamfunds stockholmsafdelning af dess utsedde kommittérade. Sthlm 1901.

[2] Fastebrefvet är aftryckt af Sirén a. a. I: 144. Professor Sirén anser (a. a. I: 117), att den bredvidliggande Falkenbergska tomten till någon del ingått i den bebyggda arealen. Detta är emellertid ej riktigt; tomten behöfdes aldrig för palatsbygget och måtten på den voro desamma 1637 som 1737. Se Utredningar rörande statens mark etc. 2: 104 jämfördt med stadens fastebref på rådhuset 1737, hvari den senare beskrifna arealen är den f. d. Falkenbergska tomten, som friherre Bonde köpte 1662 $^{21}/_{10}$ (fasta 1663 $^{14}/_{2}$, aftryckt hos Sirén a. a. I: 146). Efter allt att döma användes denna tomt under den långa byggnadstiden bl. a. för materialupplag.

[3] O. Sirén i Samfundet S:t Eriks årsbok 1910, s. 30—32; Gamla Stockholmshus 1: 143.

[4] A. a. 1: 118, 121.

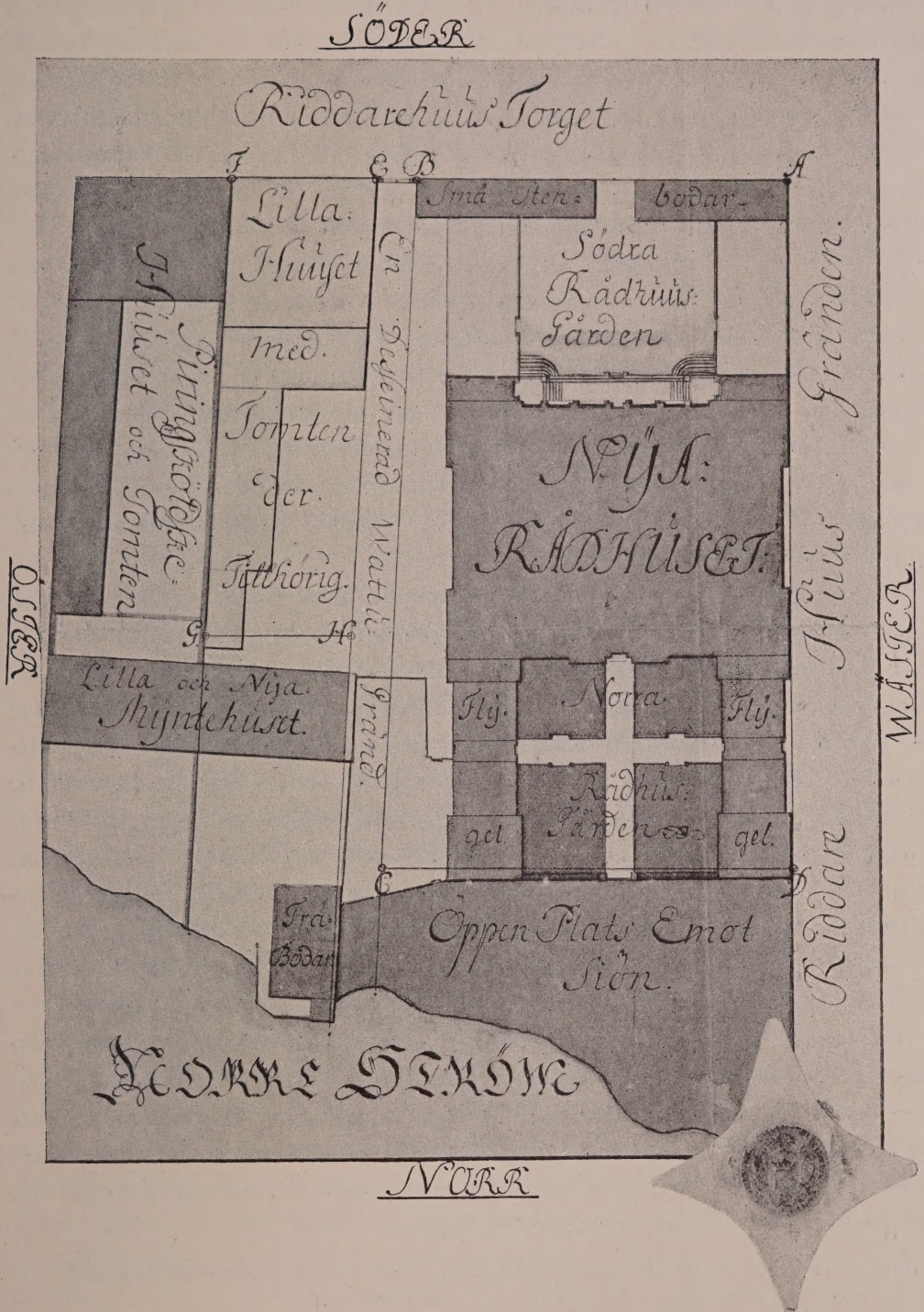

Karta hörande till stadsingeniören P. Tillæus' designation 1737 16/4 öfver de Bondeska tomterna.

staltning af det blifvande palatset, men synes hafva omarbetat grupperingen af det inre med hänsyn till en blifvande uthyrning af de olika lägenheterna.[1] Sålunda kom möjligen genom hans åtgöranden den stora salen att te sig tämligen oorganiskt sammanhängande med planen. J. de la Vallée kunde likväl i den tidens mening kalla sig byggnadens arkitekt, och det gjorde han äfven. Palatset uppfördes af honom, men egendomligt nog synes han under riksskattmästarens lifstid icke hafva fått någon som helst ersättning för sitt arbete. Slutligen 1685 $^{26}/_{1}$ anhöll han i skrifvelse till magistraten om stämning på friherre Bondes arfvingar, och den $^{6}/_{2}$ instämde magistraten dem att svara inför kämnärsrätten. Tyvärr äro protokoll och öfriga handlingar, som kunna belysa processens gång, ännu ej anträffade, utan vi få tills vidare nöja oss med de la Vallées ur flera synpunkter intressanta stämningsansökning (aftryckt såsom bilaga n:r 1).

Dock vet man, att palatset, som började uppföras kort efter 1662, måhända 1663, ännu vid arfskiftet efter friherre Bonde 1673 icke var färdigt; de södra flyglarna voro sålunda icke uppförda, och sannolikt var den ornamentala utsmyckningen ej fullbordad.

Genom reduktionerna på 1680-talet försattes friherre Bondes arfvingar i likhet med så många andra af de högadliga familjerna i tämligen små ekonomiska förhållanden. Följden blef, att palatset högt intecknades, och för att bringa reda i affärerna försåldes det i sept. 1691 till fältmarskalken grefve Nils Bielke, en af de få bland tidens adelsmän, som voro förmögna. Han betalade inteckningarna och blef därigenom ägare af palatset, som efter tre år skulle återgå till de Bondeska arfvingarna på vissa villkor, bl. a. för en lösensumma af 16,100 rdr specie. Denna summa kunde grefve Carl Bonde erlägga 1694, ty han hade året förut gift sig med Maria Gustava Gyllenstierna, dotter till den förmögne öfverståthållaren Kristoffer Gyllenstierna. Denne lånade mågen den behöfliga summan, men gällde i det allmänna medvetandet såsom palatsets verklige ägare. Efter hans frånfälle 1705 blef dottern, som sedan 1699 var änka, ägarinna till palatset.[2]

Hyresgästerna i palatset under 1670—1720-talen tillhörde för det mesta det lägre borgarestånd et. Undantag funnos ju såsom det framgått af det föregående, och härtill kan läggas, att under den Bielkeska perioden beboddes en lägenhet af den ryktbare läkaren Urban Hjärne, Nicodemus Tessins svåger. En tid omkring 1694 höll grefve Johan Stenbocks sockerbagare Börje Persson ölstuga i en af palatsets jordvåningar, tydligen som binäring.

[1] Huru de la Vallée grupperade rummen med hänsyn till en blifvande uthyrning, kan ses af hans förteckning öfver dem, aftryckt hos Sirén a. a. 1: 146—148.

[2] Sirén, a. a. 1: 119—121, behandlar något utförligare palatsets Bielkeska period och aftrycker s. 149—52 Nils Bielkes revers på Bondeska palatset, återlösningsdokumentet och en hyresräkning från den Bielkeska tiden 1691—94.

Den enda större förändringen af den ursprungliga byggnaden skedde efter 1710 års eldsvåda.[1] Den 14 juli afbrann hastigt på några timmar den öfversta våningen, hvarvid tornen och taket — bådadera ursprungliga och synliga på bilderna i Svecia antiqua — förstördes. Efter denna olycka uppfördes ej tornen ånyo, utan under det nyuppförda, brutna taket, murades en vindsattika. Utseendet visas af Carlbergs uppmätningsritningar 1730.[2]

På den egentliga rådhustomten skedde så småningom en del förändringar. Framför palatset åt Myntgatan synas på Tillæi designation tvenne stenbodar, som med grefvinnan Gyllenstiernas och byggningskollegii tillstånd började uppföras sommaren 1725. Den östra, som först mätte 12×6 alnar, uppbyggdes enligt kontrakt 1725 $^{13}/_{5}$ af guldarbetaren, mäster Johan Warou. Han fick själf betala byggnadskostnaderna och hyra lokalerna för 150 dlr kmt om året, men halfva hyran skulle innestå tills stenboden var betald. Den blef färdig d. $^{20}/_{9}$ och kostade 1,495 dlr 24 öre kmt. Enär han själf bodde i det lilla huset, fann han utrymmet väl trångt och ingick på enahanda villkor en ny öfverenskommelse 1728 $^{7}/_{7}$ att få bygga vidare i gatulinjen. Tillbyggnaden var färdig 1728 $^{1}/_{10}$ och kostade 5,519 dlr 20 öre kmt. Hyran skulle erläggas med 200 dlr kmt om året, men innestod till största delen i afräkning på byggnadskostnaden, som långt ifrån var ersatt, när staden 1730 köpte palatset. Först 1743 $^{9}/_{2}$ skedde uppgörelse med staden, som då fick betala 1,292 dlr 9 öre och 12 sk. kmt.

Den västra stenboden uppfördes enligt kontrakt 1725 $^{23}/_{6}$ mellan grefvinnan Gyllenstierna och Kungsholms glasbruks direktörer I. Thegner, Carlos Grill och E. Ribe. Glasbruket skulle få uppföra en stenbod, 12×6 alnar, för att där få försälja sina varor. Hyran erlades med 180 dlr kmt om året jämte "några cristall glas"; dock skulle halfva hyran innestå tills bodens uppförande var bekostadt. Den synes senare hafva utvidgats åt väster.

Åt sjösidan — palatsets förnämligaste front — skedde utfyllningar genom magistratens beslut 1730, att tippningar hädanefter skulle ske därstädes. Den vackra och välskötta gården skildes från stranden af en mur, som förmodligen förstördes vid 1754 års eldsvåda och i början af 1800-talet ersattes med det nuvarande järnstaketet.

På den f. d. Falkenbergska tomten, stallgården, långt in på 1800-talet kallad Hyrkuskgården, stod det Bondeska stallet med plats för 16 hästar och ett stort antal vagnar. Vid tiden för stadens öfvertagande af palatset voro de flesta platserna i stallbyggnaden uthyrda, afplankade och äfven tillbyggda af borgarne Peder

[1] 1692 $^{18}/_{4}$ hade elden kommit lös i palatset. Någon större skada synes icke hafva skett, ty ännu 18 år efteråt omtalas tornen och det vackra koppartaket.

[2] Publicerade af Sirén, a. a. 1, pl. 77 & 78.

Ahlberg, Herman Björkqvist och Matts Mårtensson, handelsmannen Andreas Amneus samt regementsauditören Isak Prytz.[1] En af dessa vagns- och stallplatser uthyrde staden 1730 åt rådmannen M. Grubb.

TILL PLANEN FÖR DENNA LILLA UPPSATS HÖR ÄFVEN ATT FRAMHÅLLA det nu öfvergifna rådhusets stora konsthistoriska betydelse, och vi skola nu gå in på densamma.[2]

Vid 1600-talets midt härskade i Stockholm i stort sedt tvenne arkitektoniska stilriktningar: den holländska palladianska klassicismen och den franska palladianska klassicismen. Den man, till hvilken dessa befryndade båda riktningar återgå, var den italienska arkitekten Andrea Palladio († 1580). Han ägde en stor teoretisk lärdom i den romerska arkitekturen, som han studerat dels i Julius Cesars och Augustus' samtidas, arkitekten Vitruvius' böcker i byggnadskonsten, dels och kanske hufvudsakligast, i de på hans tid ännu kvarvarande, storartade ruinerna af det kejserliga Rom. Men han var icke endast en pedantisk lärd, utan ägde äfven en rik konstnärlig fantasi. På samma gång han med storhet i uppfattningen djupare är sina samtida tillägnade sig den romerska konstens storvulna anda, förstod han att ingjuta den i den moderna arkitekturen och gaf denna nya typer, hvilka för samtiden Europa rundt blefvo de ideal, man försökte att efterlikna. Karaktäristiskt för hans arkitektur är regelbundenhet i anläggningen, storhet och lugn i utformningen. Gent emot föregångarna, som oftast i fasad accentutuerade våningarna på en byggnad, särskildt med användande af olika kolonn- eller pilasteranordningar för hvarje våning, med de senares bjälklagslister horisontellt uppdelande fasaden, så vertikaldelar Palladio denna från sockeln till takfoten med en kraftigt utformad "ordning".

Detta palladianska motiv återfinnas såväl i den holländska som i den franska klassicismens byggnadsverk, hvilka för öfrigt äro mycket olika. Den förra utvecklades af ett handelsfolk med något sträfva vanor, husen fingo en tung och hård allvarlighet öfver sig, men stilen kunde förädlas i monumentalbyggnaderna och då oftast under franskt inflytande. Denna stiltyp utmärkes hufvudsakligen af murar i rödt, oputsadt tegel, men med pilastrar och ornamentala detaljer i naturlig sten. Den senare stilriktningen utvecklades under Ludvig XIV:s (le Roi

[1] Handlingarna angående stenbodarnas uppförande samt hyreskontrakten finnas i den sid. 84, not. 2 nämnda dossiern i drätselnämndens kammarkontor.

[2] Utom i professor O. Siréns ofta citerade Gamla Stockholmshus finnes det gamla rådhusets konsthistoriska betydelse framhäfd af professor S. Curman i Ord och Bild för år 1908, s. 357 och ff. samt af Nordiska museets styresman, fil. d:r G. Upmark i Samfundet S:t Eriks årsbok 1908, s. och ff. Alla hafva i det följande rådfrågats.

Soleil's) glansfulla tid och igenkännes till det yttre på sina putsade murar och pilastrar. Äfven här utfördes de ornamentala detaljerna af naturlig sten. Men byggnadens utbredning och planläggningen af det inre omformades af det franska sällskapslifvets högt utvecklade fordringar. Liksom Stockholm äger i riddarhuset ett vackert exempel på den holländska palladianska klassicismen, äger det i nämnda byggnads närmaste granne, det Bondeska palatset, en representant för den franska palladianska klassicismen i dess mest förfinade gestalt: palatsanläggningen.

Äfven på denna franska palatsanläggning influerade italienska förebilder. De förmögna i Rom började under 1500-talet uppföra s. k. villor utanför de dåvarande stadsportarna, och dessa byggnader, oftast inkomponerande i en omgifvande trädgård, voro framför allt ägarens lyxbostad, sirad med den mängd nya motiv, som samtidigt blef ett af de viktigaste uttrycken för högrenässansens lefnadsglädje. Hit höra byggnader såsom Villa Farnesina, uppförd af bankiren Chigi, Villa Madama och andra. Ludvig XIV:s franska arkitekter upptogo sedermera villaidén, och ifrade under inflytande från Palladio för större enkelhet och regelbundenhet i förening med ett lugnare formspråk, jämte anspråk på ändamålsenlighet och bekvämlighet. Så skapades de franska palatsen, "hôtels", som en tid blefvo på modet i Paris, och i hvilka det klassicistiska draget något mildrades.

Utom af de ofvannämnda allmänna kännetecknen på den palladianska klassicismen, karaktäriseras den franska palatsanläggningen hufvudsakligen af byggnadskroppens utformning och gårdsutrymmets placering. Gården i husets midt är vanligen förminskad till en mindre ljusgård, kring hvilken hufvudbyggnaden uppförts, under det att det hufvudsakliga gårdsutrymmet i regeln samlades framför och bakom den ofta flygelförsedda byggnaden. Den ena af dessa yttergårdar förvandlades vanligen till en trädgård, så mycket hellre i fall parkutrymme ej fanns i omgifningen; man bodde "entre cour et jardin".

Liksom dessa byggnaders plananordning gaf arkitekterna tillfälle att utveckla praktfasader, lämnade den dem äfven tillfälle att i det inre taga hänsyn till invånarnas behof och vanor. Den intima hemtrefnaden betonades å den ena sidan, å den andra åsidosattes icke representations- och praktrummen. I flyglarna förlades ofta promenadgallerier, i midten ledde en trappa till en förhall, till hvilken vanligen en stor sal anslöt sig.

Det Bondeska palatset har sålunda förnämliga anor. I anläggningen förenar det motiv från de romerska villorna, t. ex. från Villa Farnesina, och från de franska hotellen; i det yttre härskar det palladianska formspråket i förening med prydnader från den romerska högrenässansen; i det inre — där numera så litet är ursprungligt — betonades rumsdispositionen af samtidens högsta sällskapliga kultur.

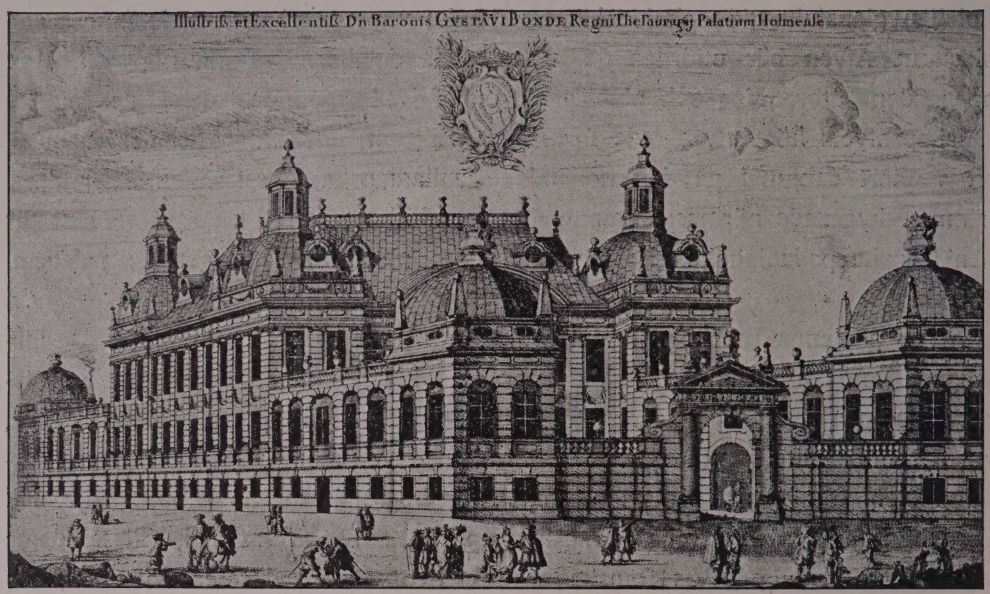

Friherre Gustaf Bondes palats. Efter gravyr af Jean Marot i Suecia antiqua et hodierna.

I sitt stora arbete Gamla Stockholmshus (1: 124, 125) beskrifver professor Sirén palatsets ursprungliga utseende (enligt gravyrerna i Suecia antiqua) sålunda:

"Från den rektangulära midtbyggnaden framspringa på de fyra hörnen kupolkrönta torn eller paviljonger, bildande utgångspunkter för de långa flygelarmarna, hvilka utåt afslutas med lägre, kupoltäckta paviljonger. Systemet är alldeles lika såväl åt land som sjösidan. Sidofasaderna, som bestå af den dubbla flygellängden plus midtbyggnaden, få sålunda en något monoton utsträckning, under det att gårdsvyerna te sig omväxlingsrika och pittoreska. Härtill bidrager i hög grad murarnas indelning med rusticerade pilastrar (respektive bågar), som gjorts tämligen kraftiga för att framkalla en så mycket starkare omväxling af ljus och skugga. Fönstren sakna inramning, men under den öfre våningens fönster sitta stora draperifestoner. Fasadens midtparti öfver den stora fritrappan bildar en svag risalit, betonad genom fördubbling af pilastrarna och krönt af en dekorerad segmentgafvel. Taket är brant stigande. På midten bildas en balustradomgifven altan kring den lilla ljusgården, hvilken går genom hela huset — — — Paviljongerna täckas af sexsidiga kupoler, ställda på låga attikor, hvilkas hörn krönas med obelisker på de mindre paviljongerna och brinnande berg — utgörande ett af Bondevapnets symboliska hufvudmotiv — på de större paviljongerna. På kupolerna stå lanterniner och brinnande fyrfat. Flyglarnas tak åter är altanformigt med balustradräck af samma typ som på det stora taket och på fritrappan.

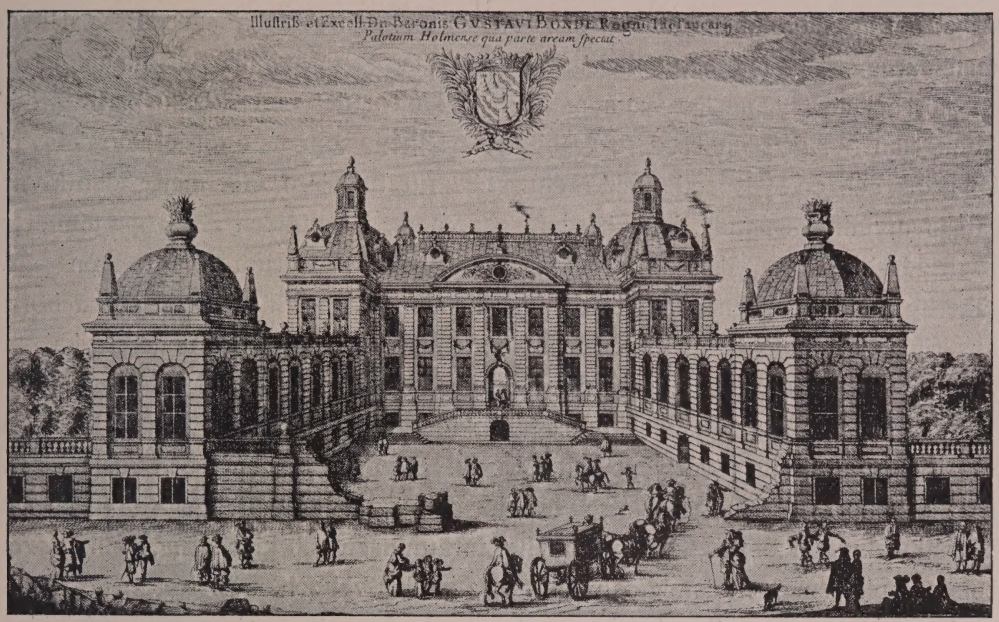

Friherre Gustaf Bondes palats. Efter gravyr af Jean Marot i Suecia antiqua et hodierna

Kompositionen är som helhet ovanligt fängslande. Dess pittoreska paviljongsystem framkallar ett intryck af förnäm villaarkitektur, en stämning af sorgfri och solig tillvaro: palatset synes skapadt som en ram för fester och societetslif. Man saknar blott de omgifvande långa alléerna, de klippta häckarna och blomsterrabatterna, som höra till själfva byggnadssystemet. — — — Om vi i fantasien kunna ommåla vårt snusbruna, smutsiga rådhus i ljusa toner, om vi kunna föreställa oss detsamma utfördt i öfverensstämmelse med bilderna i Svecia, inbäddadt på norra och östra sidan i grönska, och hvarför icke med blomrabatter på gården, så måste vi medge, att riddarhuset skulle kunna få en granne, som icke vore underlägsen i afseende å genuin arkitektonisk skönhet."

RÅDHUSET HAR FLERFALDIGA GÅNGER HOTATS PÅ PAPPERET, HUFVUDSAKligen genom s. k. trafikhänsyn och genom behofvet af ett nytt kanslihus[1]. Båda frågorna böra kunna ordnas fullt tillfredsställande utan att det gamla rådhuset på minsta vis behöfver förstöras genom t. ex. det väckta, olyckliga för-

[1] Äfven förslag att å rådhusets och å vidliggande byggnaders plats uppföra ett nytt rådhus hafva sett dagen. Sålunda föreslog byggnadskontoret 1889 att i kvarteret Mars bygga ett nytt rådhus, hvilket icke föranledde någon åtgärd. Rådhusbyggnadskommittén af 1892 föreslog äfven 1894 $^{30}/_{12}$ uppförandet af ett nytt rådhus på samma plats. Häremot reserverade sig generalkonsul Uddenberg, som föreslog att kv. Fruktkorgen på Kungsholmen skulle upplåtas för ett nytt rådhus, hvilket äfven sedan blef fallet. Till hans reservation anslöt sig äfven professor I. G. Clason.

slaget om arkaders anläggande åt Riddarhusgränden, mycket mindre rifvas. Rifver man däremot det tomma, omkring 60-åriga cellfängelset, vinnes dels utrymme för en större kanslibyggnad, — om man nu vill offra det vackra Poluska huset vid Myntgatan —, dels en bredare gränd för trafiken, som med fördel kan delas på en norr- och en sydgående med rådhuset som trafikdelare. Gör man sedan Myntgatans mynning framför detta bredare genom att i framtiden afknappa tomterna på Riddarhustorgets östra sida, vinnes ytterligare svängrum för trafiken samt säkerligen rön angående medeltida förhållanden vid gräfningen, då dessa hörnhus rifvas. Ännu en gång böra därför den gamle Carlbergs ord understrykas, att rådhuset från staden aldrig abalieneras bör.

Hvad likväl redan nu bör kunna göras för att åt Bondeska palatset gifva en värdigare omramning, vore att helt eller delvis borttaga de snår och buskar, som fylla den norra gården och platsen framför denna, samt jämte de stora affischerna på rådhusknuten bortflytta bekvämlighetsinrättningen och kioskerna, hvilka äfven belamra platsen. Med denna och den norra gården väl och strängt ordnade, skulle vi här i anslutning till riddarhuset få en af våra allra ståtligaste stadsbilder.

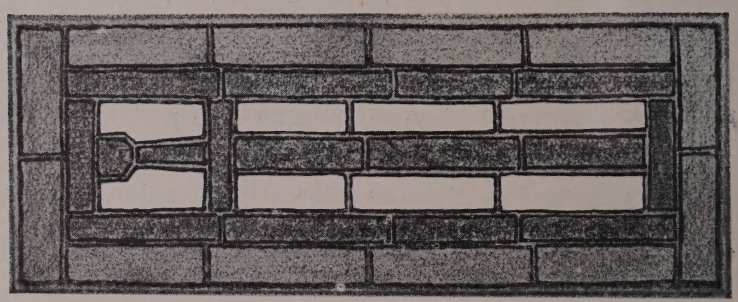

BILAGOR

1. *Byggnings- och Ämbetsborgmästaren Jean de la Vallées stämningsansökan på riksskattmästaren, friherre Gustaf Bondes sterbhus, [dat. Stockholm d. 26 jan. 1685].*

(*Rådhusarkivet:* Skrifvelser till magistraten 1685/969.)

Aldrig hafwer iag förmodat, när iag vthi h:s excell:ces kongl. rådetz och skattmästarens sal. högwälborne hr Gustaf Bondes lijfz tijdh blef bruukat såsom een architect till bygnaden af hans stoora palatz och steenhuus wedh Riddarhuuset ifrån första fundamenterne lades, och sedan alt framgeent wedh hehla byggningz tijden, och det icke allenast, utan wedh andra den sal. höga herrns gårdar, såsom Hässelby, Äspelunda och gården wedh Arboga, att iag skulle föranlåten blifwa anlijta justitiens assistens att få min betalning för min möda, flijt, stoora arbete och tijdige upwachtning på bem[el]te rum och ställen vti 12 åhrs tijdh, beklagandes den höga herrens hastiga genom döden frånfälle, som bäst wiste, och nogsampt pröfwat, hwad iag med dagelig försorg, så uthi ett som annat som vndher actionen skall wijsas, har warit oförtruten till och mera förrättat än mig angick, alt till den ändan att befrämia wärcket; til at afböijia all vidlöftigheet hafwer iagh hoos dhe höga interessenterna, så sielf, som gienom wänner, låtit giöra påminnelse om min betalning för mitt giordhe arbete wärcke[lige]n att åthniuta, som hans sahl. excell:tz i sin lijfztijdh, rundehlig och med goda tillsäijelser offta promitterat men alt fruchtlöst afluppit, i dy är iag för orsakat tienstel. anhålla om citation och stämbning vppå hans excell:tz kongl. rådet och skattmästarens högwällborne sal. hr Gustaf Bondes sterhhus höga interessenter, angående min förtiänte löön, och omskostnad, som iag uthi 12 års tijdh wedh ofwan benemde huus och gårdar, förtiänt och anwendt hafwer, att comparera och swara mig här vppå Stockholms stadz ciembners cammar, hwadh iag i ofwanbenembde måhl kan hafwa dhem att till tahla, afwachtandes en önskelig resolution och förblifwer

Eders Excell:tz
sampt edle och förnehme magistratens ödmiuke
och tienstberedwillige tienare
JEAN DE LA VALLÉE.

2. *Stadsingeniören P. Tillæus' designation öfver de f. d. Bondeska tomterna, dat. Stockholm den 16 april 1737.*

(*Drätselnämndens kammarkontor*: Äganderättshandlingar till kv. Mars n:r 1.)

Jag underteknad hafwer afmätt stadsens twenne stenhuus och der till hörande gårdztomter här uti stadsens wästra dehl och quarteret Mars wid Riddarehuus torget efter upwiste documenter, den ädle magistratens fastebref d. 19 februari 1662 samt dito bref den 14 februari 1663 å fri och egen grund bel[äg]ne, som utaf högwälborne fru grefwinnan Maria Gustafva Gyllenstierna, rådmannen hr Elias Torpadius å stadsens wägnar lag[lige]n köpt och handlat för en köpe summa af twåhundrade tiugu tusend dlr kmt utom utfäst ähre skänk effter köpebref af d. 28 [ɔ: 21] april 1730: hållandes bem[el]te stenhuus och tomter i anledning af förbem[el]te document den första och större uti bredden på södre sidan wid Riddarehuus torget sextio fem al[na]r, uti bredden på den norre sidan wid en uppfyld stadsens platz emot Norre ström siuttio twå al[na]r, uti längden på östre sidan wid en desseinerad wattugränd etthundrade tiugu al[na]r, uti längden på den wästre sidan wid Riddarehuus gränden ett hundrade tiugu al[na]r; hwilka linier effter schal upsatte och till figur redigerade uti arealt innehåll begripa 8220 quadrat al[na]r, som lit: A: B: C: D: utwisa. Den andra och mindre håller effter mehrbem[el]te documenter uti bredden på södre sidan wid Myntgatan tiugo fem al[na]r, uti bredden på den norre sidan wid en liten platz emot det nya och lilla mynthuset tiugo fem al[na]r, uti längden på östre sidan wid Piringskiöldske tomten ottatijo al[na]r, uti längden på den wästre sidan wid förrbem[el]te wattugränd ottatijo al[na]r, hwilka linielängder efter schal upsatte och till figur redigerade uti arealt innehåll begripa 2000 quadrat al[na]r, som lit: E: F: G: H: utsättia, och af en der äfwen bifogad charta och grundritning tydeligare ses kan. Hwaröfwer till denna stadsens ädla och högdt[ähra]de magistrat lemnas denna designation den 16 aprill 1737.

P. Tillæus.

3. »*Fastebref på denne stadsens rådhus*».

(*Rådhusarkivet*: Stadens registratur 1737 $^{21}/_{6}$.)

Wij borgmästare och råd j den kongl. residence och hufwud staden Stockholm; giöre witterligit för allom dem som detta wårt öpne bref kan hända förekomma, samt det läsandes eller hörandes warda; att åhr effter wårs Herres och frälsares nåderika födelse, ett tusend sjuhundrade och på det trettijonde, den första dag uti julii månad, då wij uppå wårt rådhus laga rättegång höllo, har in för oss och wår sittiande rätt å stadsens wägnar, des då warande vice fiscal, numehra rådmannen edle och högacktad hr Johan B: Schening framtedt och upwist ett af grefwinnan högwälborna fru Maria Gustafva Gyllenstierna under hans excellences riksrådets högwälborne grefwe herr Gustaf Bondes, præsidentens högwälborne baron hr Gustaf Rålambs, general majorens högwälborne baron hr Axel Mack Dougalls [!] och nu mehra framledne lagmannens högwälborna grefwe hr Carl Adolph Gyl-

lenstiernas bewittnande upprättat och underskrifwit kiöpebref af den tjugu första aprill 1730, hwarmedelst högwälb:na fru grefwinnan denna stadsens magistrat till en ewärdelig egendomb för stadenom uplåtit och försåldt, för en kiöpe summa af twåhundrade och tiugu tusende daler kopparmynt, twenne sina uti stadsens wästre dehl och qwarteret Mars wid Riddarhus torget å frij och egen grund belägne stenhus, det ena större och det andra mindre, med dertill hörande tompter och lägenheter, hållandes effter stads ingenieurens wälb:de Petter Tillæi däröfver gifne och författade designation samt bijfogad charta och grundritning af d. 16 april 1737, den första eller större tompten uti bredden på södre sidan wid Riddarhus torget sextijo femb alnar, uti bredden på norre sidan wid en upfyld stadsens plats emot Norre ström siuttijo twå alnar, uti längden på östre sidan wid en desseinerad wattugränd ett hundrade tiugo alnar, och uti längden på den wästre sidan wid Riddare hus gränden ett hundrade tiugu alnar; hwilka linier efter schal upsatte och till figur redigerade uti arealt innehåll begripa 8220 qvadrat alnar; bestående jemwäl den andra och mindre tompten uti bredden på södre sidan wid Myntegatan af tiugu femb alnar, uti bredden på norre sidan wid en liten plats emot det nya och lilla mynt huset också af tiugu femb alnar, uti längden på östre sidan wid Peringschiöldske tompten åttijo alnar och uti längden på den wästra sidan wid förbem:te wattu gränd äfwen af åttatijo alnar; hwilka linie längder efter schal upsatte och till figur redigerade uti arealt innehåll begripa 2000 qvadrat alnar; och alldenstund magistraten åfwannembde för staden kiöpte hus och tompter, till ett nytt Rådhus inrättande, i anseende till det gambla rådhusets myckna boofällighet och trängsell samt fast ansenlige besparing af den omkostnad som till en ny rådhus bygnad blifwit ärfordrat, ärnat och utsedt och magistraten, sedan stadsens lofl. borgerskap deröfwer blifwit hördt, hans kongl. maij:ts nådigste ompröfwande detta hus och tompte kiöp till ett nytt rådhus anläggning underdånigst underställt, samt deröfwer ärhållit hans kongl. maij:ts nådigste bijfall, genom dess nådigste resolution af d: 27 april år 1730; fördenskull och emedan magistraten den betingade kiöpe summan af 220,000 daler kopparmynt uti riksens ständers banco för kongl. slåtts cancelliets räkning till högwälb:na grefwinnans, fru Maria Gustafva Gyllenstiernas herrar borgenärers betalning deponerat och insatt, hwarmed fru grefwinnan warit nögd och genom des ombudsman håf auditeuren wälborne hr Anders Carl Ehrenfelt, effter upwist fullmacht af d. 30 juni 1730 öfwer detta slutne husekiöp låtit giöra en wänlig handsträckning till då warande stadsens vice fiscal nu mera rådmannen edle och högachtad hr Johan B: Schening; ty ärkiänna och förklara wij Stockholms stad för rätter ägare till åfwan nembde twenne stenhus och tompter, gifwandes staden i förmåga häraf fullkomblig makt och tillstånd, de samma at nyttia, bruka, besittia, bebyggia, förpanta eller försälja samt dermed giöra och låta, som med all annan sin och deras lag- och wählfångne egendomb, qwitt och fritt, för allas klander och åtahl, nu och i tillkommande tijder ewärdeligen; till yttermehra wisso och at härmed uti öfrigt är förfarit som lag förmår, hafwa wij detta med stadsens wahnlige insegle stadfästa och bekräffta låtit, som skiedde den tiugu första dag uti junii månad, åhr ett tusend sjuhundrade och på det trettijonde och siunde.

4. *Dispositionsplan för magistratens och dess underlydandes besittningstagande af åtskilliga rum dels i rådhuskomplexet vid Stortorget och dels i det 1753 afbrända rådhuset under det senares därpå följande reparation.*

(*Rådhusarkivet:* Magistratens ekonomie protokoll 1754 $^{3}/_{1}$.)

Sedan efter magistratens förordnande d. 29 sistlidne december de då utnämnde Herrar deputerade tagit uti ögnasigte beskaffenheten af rummen uti gamla rådhuset vid Stortorget och hvad tilgång derstädes kunde finnas till magistratens och stadsens collegiers inrymme, at hålla deras sessioner; så anmälte nu Herr rådman Helleday, att samma ärende af Herrar deputerade i går blifvit värkstält och beskaffenheten sålunda funnen, som den skriftelige anteckningen, hvilken Herr rådmannen upläste, innehåller; föreslåendes derutinnan till

rådhussal: stora rummet en trappa up, som nu nyttias till auctionsrum;

stads secreterarens contoir: borgare ståndets cancellie rum;

stads notariens dito: ett af de 2:ne innanföre stadz kämners rättens förmak varande rum;

archivum: ett af de undre på gården åth vänster varande rum, som upbörds commissarien Darin innehafver, då Darin i det stället kan inrymmas ettdera af arrestrummen, 2:ne trappor upp, på samma sida i huset;

justitie collegii sessionsrum med dertill hörande contoir äro i det afbrända rådhuset oskadde och kunna således äfven hädanefter der sammastädes nyttias;

politie collegii sessionsrum: bemedlings commissionens rum.

Till notariens contoir föreslås at han kan hafva dess documenter till en del inne uti collegii sessions rum och det öfrige i rummet der bredevid, som secreteraren Forsberg nyttiar till contoir;

bokhållarens och cassörens contor: ett rum utmed bemedlings commissionen, som stads vakten nu nyttiar till rustkammare, då vakten i stället kan till rustkammare uplåtas ett annat rum en trappa högre upp, hvarest nu ej annat än litet ved är liggande.

Till handels collegii sessionsrum synes rådhus salen kunna nyttjas.

Till notariens contor ett af de rum på höger i portgången, som vaktmästaren Rosling nu innehafver.

Stads kammererarens och dess skrifvares contor: det andra af de innanföre stads kämners rättens förmak varande rum;

stads kassören: det undre på gården åt vänster befintlige rum, som commissarien Molin innehafver, i stället för hvilket Molin kan inrymmas ett af arrestrummen 2:ne trappor upp.

För byggnings- och ämbets collegium berättas vara tillgång på rum uti östra flygelen af det förbrända rådhuset, sålunda att collegii sessions rum blifver det rum, som förr varit stads kammererare kontor;

notariens kontor: rummet innanföre;

stads architektens dito på vanlige stället;

stads ingeniörens dito: det rummet, som kammereraren Hedmansson nu innehafver; i stället hvarför Hedmansson kan inrymmas ett af vaktmästaren Schieldings rum.

För öfrigt anmärkes, att ett rum, som vaktmästaren Anthelius nu nyttiar till vedrum, bör gjöras ledigt till förvarande af de handlingar, hvilka i de utsedde kontoren ej kunna rymmas, och Anthelius i det stället hafva sin ved liggande uti byggnings- och ämbets collegii vedbod.

Likaledes kommer stads fiskalen till nödigt behof att inrymmas ett af arrestrummen i det afbrände huset, som är beläget under stads secreterarens förr varande kontor; hvilket rum aktuarien äfven kan nyttia till pappers utbredning och torkande.

5. *Handelscollegii ansökan om brandförsäkring af rådhuset jämte beskrifning af detsamma, dat. Stockholm den 29 maj 1759.*

(*Brandkontorets arkiv:* Verifikationer 1759: I, fol. 401.)

Præsent d. 12 Julii 1759.

N:o 1.

I anledning af Ädle Magistratens fastställande den 19 uti denne månad angifwes till försäkring på 12 års tid för nedannämde wärde. Nya Rådstuguhuset uti Staden vid Riddarhus Torget belägit, samt med des flyglar åt sjösidan.

Sielfwa Stora Rådhuset består af fyra wåningar.

Undra wåningen helt och hållen hwälfd, består af 21 större och mindre hwalff, med hwälfde gångar, en del med stenkarmar och järnluckor, stentrappor och stengålf.

Första wåningen, som har dess stentrappa så wäl från gården som från undra wåningen, består af 5 hwälfde rum 3:ne med stengålf och järndörar. Stora förstugun och alla gånger hwälfde, 4:ra stora rum med gipsade tak, stengalf, blå och wita kakelugnar, 9 smärre rum med gipsade tak, sten och brädegålf, samt gröna kakelungnar, frå denna wåning går en stor stentrappa up til

Andra wåningen som äfwen har en stor förstugu och alle gånger hwälfde, denne wåning består af 2:ne stora sahlar med gipsade tak, brädgålf, 2:ne stora blå och wita kakelungnar i hwardera rummet, 7 smärre rum med brädgålf, 3:ne blå och wita samt 4 gröna kakelungnar, 2:ne hwälfda rum med stengålf, en med spisel. Från samma wåning går 1 stor hwälfd stentrappa up til en liten halfwåning, som består af 10 större och smärre rum försedde med brädgålf gipsade tak och gröna kakelugnar. Åter ifrån denne wåningen går en stor hwälfd stentrappa up til

Tredje wåningen: bestående af hwälfde rum med förstugor, 1 hwälft rum, 17 större och mindre rum, med brädgålf, gröna kakelugnar och gipsade tak, 3:ne afdelte rum med gipspaneler; Från denne wåning går en hwälfd stentrappa försedd med järndörr up til winden, som är brandfri, och belagd med stengålr hela taket täckt med järnplåtar och rundt omkring klädt med järngaller i dess sten påstamenter.

Ofwanstående byggnad upgifwes til . . . . . 240,000: —
Wästra flygelen, bestående af 2:ne wåningar. Uti mindre wåningen en sal med gipstak, spis och trägålf, 2:ne rum och 1 kiök med brädetak och d:o gålf. Från denne wåning går en stentrappa up till öfra wåningen, som består af en sal med biälcktak, 3:ne rum med gipstak, gröna kakelugnar och brädgålf, taket öfwer alt täckt med järnplåtar samt kupan och listen nedan omkring bemälte kupa med koppar beslagne, utföres til . . . . . 30,000: —
Östra flygelen af 2:ne wåningar, undra wåningen, bestående af 1 sal, 3:ne rum med biälcktak, brädegålf derifrån en stentrappa up til öfre wåningen, som består af 5 rum med gipsade tak, och gröna kakelugnar. Taket täckt med järnplåtar, kupa och listen nedan omkring bemälte kupa med koppar beslagit, denna flygel wärderas til . . . . . 30,000: —
Hela föreskrefne åbyggnader med grund och tomt utsättes til dahl:r kopparm:t . . . . . 300,000: —
Stockholms Stads Handels- samt Bygnings- och Embets Collegier d. 29 Maii 1759.

H. Liedberg. P. Kammecker.
Hind. Möller. Hans Lindeman. And. Rothstein.
P. Corall.

Antages til försäkring

Carl Cronstedt. Jonas Arnell. J. G. Wallberg.
Charles Tottie. Stephan Kniper. J. S. W. Nyman.

Steen af 300,000 D. à $2^5/_8$ proc:t . . . . . 7875: —
Policen . . . . . 6: —
för märcket . . . . . —: 16
Annot fol. 24 S:a 7881: 16

Conrad Strömer.

1759 åhrs bewillning 2 proc. . . . . 6000: —
13881: 16

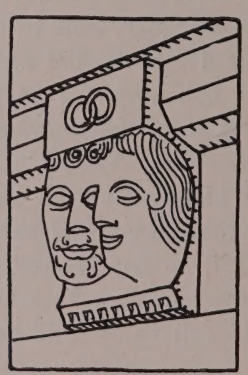

FÖRTECKNING ÖFVER KONSTVERKEN I RÅDHUSET VID RIDDARHUSTORGET

I MAGISTRATENS SESSIONSSAL

1 Konung Gustaf III. Byst i marmor af J. T. Sergel (huggen af Houdon).
2 Hertig Karl (XIII). Oljemålning af eller efter A. Roslin.
3 Kronprins Karl (XIV) Johan. Oljemålning af Fr. Westin.
4 Klas Fleming, öfverståthållare 1634. Oljemålning (kopia) af L. Pasch d. y.
5 Schering Rosenhane, öfverståthållare 1652. Oljemålning af okänd.
6 Rutger Fuchs, öfverståthållare 1739. Oljemålning af L. Pasch d. ä.
7 J. Albr. von Lantingshausen, öfverståthållare 1759. Oljemålning af okänd.
8 Karl Sparre, öfverståthållare 1773. Oljemålning af L. Pasch d. y.
9 Samuel af Ugglas, öfverståthållare 1800. Oljemålning af A. U. Wertmüller.
10 Joh. Vilh. Sprengtporten, öfverståthållare 1830—38, 1844. Oljemålning af J. G. Sandberg.
11 Jakob Essen Hamilton, öfverståthållare 1840. Oljemålning af I. Södermark.
12 Statssekreteraren Mathias Rosenblad. Oljemålning af C. Fr. von Breda.
13 Utsikt från Skeppsholmen öfver Södermalm, staden inom broarna samt Norrmalm, början af 1700-talet. Oljemålning af okänd. W. 2.[1]
14 Utsikt från Slottsbacken öfver Norrmalm och Ladugårdslandet, början af 1700-talet. Oljemålning af okänd. W. 1.
15 Gamla Norrbro jämte nuvarande kanslihuset och kungliga slottet. Oljemålning af Johan Sevenbom 1761. W. 3. H. 1.[2]
16 Utsikt från Logården. Oljemålning af J. Sevenbom 1765. W. 4. H. 2.
17 Utsikt från nuvarande Mynttorget öfver Slaktarhusbron, Blasieholmen och Lejonbacken. Oljemålning af J. Sevenbom 1767. W. 5. H. 3.
18 Utsikt från Röda bodarna mot rådhuset, Riddarholmskyrkan och riddarhuset. Oljemålning af J. Sevenbom 1768. W. 6. H. 4.
19 Utsikt från nuvarande Karolinska institutets tomt mot riddarhuset, Riddarholmen och Södermalm. Oljemålning af J. Sevenbom 1769. W. 7. H. 5.
20 Utsikt från Kungsholmen mot Kungsholmsbron, slottet och Klara kyrka. Oljemålning af J. Sevenbom 1770. W. 8. H. 6.
21 Utsikt från Bödelsbacken mot Riddarholmen och Staden inom broarna med Storkyrkan och Tyska kyrkan. Oljemålning af J. Sevenbom 1772. W. 9. H. 7.
22 Utsikt öfver Brunnsbacken mot Saltsjön. Oljemålning af J. Sevenbom 1773. W. 10. H. 8.
23 Utsikt från Blasieholmen mot slottet. Oljemålning af J. Sevenbom 1775. W. 11. H. 9.
24 Utsikt från Fersenska terrassen mot Skeppsholmen, Södermalm och Staden. Oljemålning af J. Sevenbom 1777. W. 14. H. 10.
25 Utsikt från Kastellholmen mot Staden. Oljemålning af J. Sevenbom 1780. W. 12. H. 11.
26 Utsikt från Kungsholmen mot Riddarholmen och Skinnarviksbergen. Oljemålning af J. Sevenbom 1782. W. 13. H. 12.

[1] W. hänvisar till "Bilder från sjuttonhundratalets Stockholm efter originalen i Stockholms rådhus utgifna och beskrifna af F. U. Wrangel". Sthlm 1899.
[2] H. hänvisar till Frithiof Hazelius' förteckning öfver J. Sevenboms stockholmsutsikter i hans uppsats om "Johan Sevenbom och hans målningar för slottet och rådhuset i Stockholm" (tr. i Samf. S:t Eriks årsbok, s. 12).

27 Utsikt från Blekholmen öfver trakten mellan Karlberg och Observatoriet. Oljemålning af J. Sevenbom 1783. W. 15. H. 13.
28 Utsikt från Blekholmen öfver trakten mellan Observatoriet och Gamla Kungsholmsbrogatan. Oljemålning af J. Sevenbom 1784. W. 16. H. 14.
29 Utsikt från Kornhamnstorg öfver Mariatrakten. Oljemålning af J. Sevenbom 1785. W. 17. H. 15.

I INTECKNINGSASSESSORERNAS RUM

30 Landskapsmålaren professor J. Sevenbom. Medaljong i bronserad gips af J. T. Sergel. Sign. och dat. 1767.

I RÅDHUSRÄTTENS ANDRA AFDELNINGS SESSIONSSAL

31 Handelsborgmästaren Axel Aulævill. Oljemålning af Martin Meijtens (?).
32 Handelsborgmästaren Johan Boström. Oljemålning af Kristoffer Thomas (?).

I FÖRMYNDAREKAMMARENS SESSIONSSAL

33 Justitieborgmästaren Olof Thegner. Oljemålning efter medalj af Nils Janzon.
34 Justitieborgmästaren Peter Aulævill. Oljemålning af J. H. Scheffel.
35 Justitieborgmästaren Jonas Robeck. Oljemålning af okänd.
36 Justitieborgmästaren C. F. Sebalt. Oljemålning af okänd.
37 Justitieborgmästaren C. F. Ekerman. Oljemålning af L. Pasch d. y.
38 Justitieborgmästaren Carl Ullner. Oljemålning af okänd.
39 Justitieborgmästaren Anders Wallin. Oljemålning af okänd.
40 Justitieborgmästaren C. F. Sandberg. Oljemålning af okänd.
41 Justitieborgmästaren Jonas Ullberg. Oljemålning af Gustaf Sandberg.
42 Justitieborgmästaren Gustaf Holm. Oljemålning af Uno Troili.
43 Justitieborgmästaren Joh. Fr. Gråå. Oljemålning, kopia efter M. E. Winge.
44 Justitieborgmästaren J. F. Eklund. Oljemålning af Kerstin Cardon.
45 Borgmästaren N. E. Ulrich. Oljemålning af G. T. Wallén.
46 Borgmästaren Frans Krook. Oljemålning af G. T. Wallén.
47 Borgmästaren i Norre Förstaden Thomas Jansson (Johansson). Oljemålning af okänd.

I FÖRMYNDAREKAMMARENS KAMRERARERUM

48 N. Hedelius. Oljemålning af J. H. Scheffel.

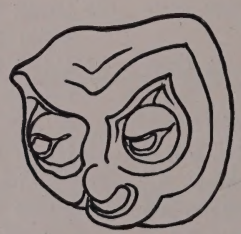

RÅDHUSBYGGETS HISTORIA

AF G. OLBERS

RÅDHUSBYGGETS HISTORIA

REDAN I BÖRJAN PÅ 1870-TALET BEGYNTE KLAGOMÅL öfver, att magistratens och rådhusrättens lokaler inom rådhuset vid Riddarhustorget voro otidsenliga och olämpliga för sitt ändamål att göra sig allt mer gällande.

Under år 1873 uppgjordes till afhjälpande af de största olägenheterna ett förslag till förändrad inredning af rådhuset.

Öfver detta förslag yttrade magistraten i skrifvelse den 6 februari 1874 bland annat, att, ehuruväl magistraten icke ville förneka, att genom de ifrågasatta inrednings- och reparationsarbetena en förbättring uti de åt rådstufvurättens tredje, fjärde, femte och sjätte afdelningar upplåtna, men för sitt ändamål i allo olämpliga och för en hufvudstad föga värdiga domstolslokalerna skulle komma att tillvägabringas, magistraten likväl ansett sig icke kunna tillstyrka förslagets bringande till verkställighet, helst totalutgiften för hela reparationen antagligen skulle komma att stiga till mera än 200,000 rdr., hvilken stora utgift magistraten ansett icke motsvaras af det gagn, som genom den nya anordningen skulle vinnas. Härjämte uttalade magistraten den åsikten, att enda och rätta medlet för de öfverklagade olägenheternas afhjälpande vore att finna uti uppförandet af ett nytt och tidsenligt rådhus.

Med anledning häraf beslöt drätselnämndens första afdelning den 10 april 1874 att för sin del utse en kommitté, bestående af tre personer, att uppgöra program till ledning för utförande af ritningar och kostnadsberäkning till nytt rådhus samt anhålla, att magistraten jämväl ville till ledamöter i denna kommitté utse tre personer

Till sina ledamöter utsåg afdelningen den 21 i samma månad intendenten F.

W. Scholander, revisionssekreteraren A. Lindhagen och stadsfullmäktiges sekreterare doktor M. Rubenson. I skrifvelse den 1 maj 1874 meddelade magistraten, att den till ledamöter i kommittén utsett rådmännen F. W. Brodin, J. A. Hultgren och H. Arfwedson.

Denna kommitté synes emellertid icke hafva afgifvit något utlåtande. I alla händelser tog drätselnämndens första afdelning nytt initiativ i frågan, i det att afdelningen i skrifvelse till magistraten den 4 januari 1882 anhöll, dels att magistraten måtte inkomma med uppgift på antalet och storleken af de lägenheter, som ansåges böra inrymmas i den nya rådhusbyggnaden, dels utse en särskild person att tillhandagå afdelningen vid uppgörande af det program, som borde tjäna till ledning vid utarbetandet af förslag till de nya domstolslokalernas anordning. Härjämte uppdrogs åt byggnadskontoret att under tiden utreda och till afdelningen inkomma med utlåtande å antalet och storleken af de lokaler, som behöfdes till samlings- och arkivrum för stadsfullmäktige med underlydande nämnder samt till ämbetsrum för de hos stadsfullmäktige och nämnderna anställda tjänstebiträden.

Svar å denna skrifvelse inkom från magistraten först fem år senare, eller den 7 januari 1887. Härvid öfverlämnades en promemoria öfver erforderliga lokaler samt meddelades, att magistraten utsett rådmannen A. F. Lundberg att tillhandagå drätselnämnden med nödiga upplysningar vid uppgörande af program.

Ifrågavarande promemoria remitterades till byggnadskontoret i och för uppgörande af plananordning till nytt rådhus, och år 1889 inkom kontoret med planritningar till sådan byggnad. Denna plan afsåg byggnadens förläggande å den gamla tomten n:r 1 i kvarteret Mars jämte vidliggande del af stadens strandplats åt Norrström och det område, som upptages af Rådhusgränden, samt tomterna n:r 2 och 4 i kvarteret Mars. Byggnaderna å sistnämnda tomter disponerades då af öfverståthållareämbetets kansli och polisen.

Dessa ritningar föranledde icke någon särskild åtgärd från afdelningens sida.

Den 1 mars 1892 väcktes hos stadsfullmäktige af generalkonsuln Ernst Uddenberg motion med hemställan, att stadsfullmäktige måtte utse en kommitté af fem personer för att utreda frågan angående de för beredande af nya lokaler åt Stockholms magistrat och rådstufvurätt, öfverståthållareämbetets kansli, dess afdelningar för uppbördsärenden och för polisärenden samt till nytt häkte för rådstufvurättens och polisens behof nödiga byggnader, äfvensom platsen eller platserna för dessa byggnaders förläggning.

Beredningsutskottet, som fann förslaget beaktansvärdt, föreslog, att kommitténs uppdrag jämväl skulle omfatta utredning om nödiga lokaler för stadsfullmäktiges sammanträden och de till kommunalförvaltningen hörande expeditioner, hvilka lämpligen kunde inrymmas i samma hus som fullmäktiges samlingsrum, dock

att kommittén i främsta rummet skulle taga i öfvervägande, hvad som till vinnande af bättre domstolslokaler kunde vara att ernå genom till- eller ombyggnad å rådhustomten.

Utskottet föreslog härjämte, att, innan byggnadsritningar uppgjordes eller pristäflan utlystes, förslagen till byggnadsplatser skulle afgifvas och af stadsfullmäktige pröfvas.

I enlighet med denna beredningsutskottets hemställan fattade stadsfullmäktige sitt beslut den 1 juni 1892, och utsågos vid sammanträden den 20 juni och 5 september samma år till ledamöter i kommittén generalkonsuln E. Fränckel, intendenten I. G. Clason, borgmästaren F. Krook, byggmästaren J. M. Redtz och generalkonsuln E. Uddenberg.

Kommittén, som den 30 december 1894 afgaf sitt utlåtande, hemställde i detta, att stadsfullmäktige måtte besluta att åt drätselnämndens första afdelning uppdraga att, så fort ske kunde, söka med kungl. maj:t och kronan träffa förberedande aftal om byte eller köp af det invid kvarteret Mars belägna och af byggnad för kungl. maj:ts kansli upptagna kvarteret Vulcanus. Tillika öfverlämnade kommittén följande förslag:

ALTERNATIV 1. Under förutsättning att kvarteret Vulcanus åt staden förvärfvas föreslås:

att på kvarteret Mars och Vulcanus inberäknadt Rådhusgränden samt Myntgränden uppföres en nybyggnad, inrymmande lokaler dels för magistraten samt rådstufvurätten, med undantag af lokaler för rannsakningar med häktade personer, dels för förmyndarekammaren, dels för stadsfullmäktige, deras nämnder och ämbetsverk och dels för öfverståthållareämbetets kansli och uppbördsverket; samt

att å kvarteret Plommonträdet å Kungsholmen uppföras dels en byggnad för rådstufvurättens rannsakningar med häktade personer, dels byggnader för polisen och dels ett rannsakningsfängelse för såväl rådstufvurättens som polisens behof.

ALTERNATIV 2. För den händelse kvarteret Vulcanus icke kan åt staden förvärfvas föreslås:

att på kvarteret Mars, inberäknadt Rådhusgränden, uppföres ett nytt rådhus, inrymmande lokaler dels för magistraten och rådstufvurätten, med undantag af lokaler för rannsakningar med häktade personer, och dels för förmyndarekammaren; samt

att på kvarteret Plommonträdet å Kungsholmen uppföres dels en byggnad för rådstufvurättens rannsakningar med häktade personer, dels byggnader för öfverståthållareämbetets kansli, polisen och uppbördsverket och dels rannsakningsfängelse för såväl rådstufvurättens som polisens behof.

Mot dessa kommitténs förslag anmälde herr Uddenberg reservation, i det han

ansåg, att kommittén bort föreslå stadsfullmäktige, att i kvarteret Fruktkorgen å Kungsholmen skulle uppföras en byggnad, rymmande lokaler för Stockholms magistrat, rådstufvurätt och förmyndarekammare, att å kvarteret Plommonträdet likaledes å Kungsholmen skulle uppföras byggnader för öfverståthållareämbetets afdelning för polisärenden samt ett rannsakningsfängelse för såväl rådstufvurättens som polisens behof, samt att en byggnad, rymmande stadsfullmäktiges samlingsrum samt lokaler ej blott för deras beredningsutskott, nämnder och dessas expeditioner jämte stadens uppbördsverk utan äfven för upplåtande till ämbetsrum åt öfverståthållareämbetets öfriga afdelningar, skulle uppföras antingen å en byggnadsplats, som bildades af kvarteren Mars och Vulcanus samt de igenlagda Rådhus- och Myntgränderna, eller ock, för såvidt kvarteret Vulcanus icke af Stockholms stad förvärfvades, å en byggnadsplats, som bildades af mark af kvarteret Mars och den igenlagda Rådhusgränden.

Äfven herr Clason reserverade sig mot kommitténs beslut och anslöt sig till herr Uddenbergs reservation, i hvad den rörde de två första däri upptagna punkterna.

Byggnadskommitterades förslag remitterades den 28 februari 1895 för yttrande till drätselnämndens första afdelning, hvilken den 23 december samma år aflät skrifvelse till stadsfullmäktige angående de bedrifna underhandlingarna om förvärfvande för staden af kvarteret Vulcanus, samt hemställde, att stadsfullmäktige måtte förklara, att staden vore villig att efter ett pris af 30 kronor kvadratfoten förvärfva nämnda egendom. Denna hemställan bifölls af fullmäktige den 15 januari 1896. Efter vidare förda underhandlingar antog kungl. maj:t ett förslag till uppgörelse i frågan samt underställde detsamma 1902 års riksdag, hvilken dock ej stadfäste det.

HITTILLS HADE DE VERKSTÄLLDA UTREDNINGARNA HUFVUDSAKLIGEN inriktats på ombyggnad af gamla rådhuset eller nybyggnad å denna och angränsande tomter.

Under den tid de ofvan omtalade underhandlingarna angående förvärf af kanslihustomten samt granskning af byggnadskommittérades planer för nybyggnaderna pågingo, väcktes emellertid följande motioner:

dels hos drätselnämndens första afdelning den 29 januari 1901 af hofrättsrådet G. Ribbing, att afdelningen måtte, så snart kanslihuset förvärfvats för staden, anordna en pristäflan för upprättande af ritningar och kostnadsförslag för uppförande å kvarteren Mars och Vulcanus af byggnader inrymmande hela rådstufvurätten, förmyndarekammaren, ett mindre rannsakningsfängelse, öfverståthållareämbetets kansli och uppbördsverket, med iakttagande däraf, att gamla rådhuset bibehölles samt att den s. k. Lilla mynthustomten (förutvarande tomten n:r

5 i kvarteret Mars), icke toges i anspråk för annan byggnad än rannsakningsfängelset;

dels hos stadsfullmäktige den 11 november 1901 af rådmannen R. Öhnell, att stadsfullmäktige snarast möjligt måtte besluta att inköpa det å Kungsholmen vid Riddarfjärden och Klaraviken belägna kvarteret Eldkvarnen samt åt drätselnämndens första afdelning uppdraga att ofördröjligen för pröfning och fastställelse till stadsfullmäktige inkomma med ritningar och kostnadsförslag för uppförande å erforderliga delar af nämnda kvarter och omgifvande staden tillhörig mark af ett rådhus, inrymmande samtliga de lokaler, som för magistratens och rådstufvurättens verksamhet ansågos behöfliga äfvensom lokaler för stadens förmyndarekammare;

dels hos stadsfullmäktige den 2 december 1901 af herr Uddenberg, att i kvarteret Fruktkorgen skulle uppföras en byggnad, rymmande lokaler för Stockholms magistrat, rådstufvurätt och förmyndarekammare, samt att de behöfliga byggnaderna för ett fängelse för ej mindre ransakningsfångar än äfven de andra fångar, för hvilkas förvaring det tillkommer Stockholms stad att sörja, äfvensom för fängelsets förvaltning och bevakning, skulle uppföras i kvarteret Plommonträdet;

dels hos drätselnämndens första afdelning den 9 december 1901 af herr Seth Nilsson att uppföra en rådhusbyggnad å mark, som skulle vinnas genom utfyllning af Nybroviken;

dels hos stadsfullmäktige den 18 juni 1901 af herr Victor Petterson och den 30 december samma år af herr Otto Rosenberg om omreglering af delar af staden inom broarna för beredande af plats för kommunalhus;

dels slutligen hos drätselnämndens första afdelning den 22 oktober 1901 af byggmästaren A. G. Janson och hofrättsrådet grefve Gustaf von Rosen om uppförande å kvarteret Europa, Phaëton och Pygmalion vid Slottsbacken af ett kommunalhus.

Sedan drätselnämndens första afdelning beredts tillfälle att yttra sig öfver ofvannämnda motioner, afgaf stadsfullmäktiges beredningsutskott den 2 oktober 1902 sitt utlåtande öfver desamma och uttalade såsom sin åsikt, att af de föreslagna platserna för nytt rådhus endast tvänne kunde ifrågakomma, nämligen kvarteren Eldkvarnen och Fruktkorgen, därvid dock utskottet gaf det förstnämnda kvarteret företräde på grund af dess läge, samt hemställde, att stadsfullmäktige med afslag å herr Uddenbergs förslag om uppförande å kvarteret Fruktkorgen af en byggnad för magistraten, rådstufvurätten och förmyndarekammaren, måtte dels lämna bifall till det af drätselnämndens första afdelning under förutsättning af dylikt bifall afslutade aftal om köp af egendomen nr 1 i kvarteret Eldkvarnen, dels ock bestämma, att en byggnad för magistraten, rådstufvurätten och förmyndarekam-

maren skulle uppföras å kvarteret Eldkvarnen samt att uppdrag skulle lämnas drätselnämndens första afdelning att låta uppgöra och till stadsfullmäktiges pröfning insända ritningar och kostnadsförslag till det nya rådhuset å nämnda kvarter med häkte till förvaring af fångar under den tid, de underginge ransakning hos rådstufvurätten.

När frågan förekom hos stadsfullmäktige den 27 i samma månad, beslöto fullmäktige enligt af vice häradshöfding K. Herlitz m. fl. framställdt yrkande, att, med afslag å herr Uddenbergs förslag om uppförande å kvarteret Fruktkorgen af en byggnad för magistraten, rådstufvurätten och förmyndarekammaren, lämna bifall till det af drätselnämndens första afdelning den 26 augusti 1902 med A. Svanberg & C:is kvarnaktiebolag afslutade aftal om köp af fasta egendomen nr 1 i kvarteret Eldkvarnen för en köpeskilling af 1,350,000 kronor och uppdraga åt afdelningen att betala köpeskillingen med lånta medel och vidtaga öfriga åtgärder för köpets fullbordan, samt att uppdraga åt drätselnämndens första afdelning att låta efter offentlig pristäflan uppgöra och till stadsfullmäktiges pröfning insända ritningar och kostnadsförslag för uppförande å delar af kvarteret Eldkvarnen samt möjligen erforderlig, staden tillhörig, angränsande mark af ett rådhus, inrymmande lokaler för magistratens och rådstufvurättens verksamhet äfvensom för förmyndarekammaren.

Till åtlydnad af detta beslut utfärdade första afdelningen i december 1903 inbjudning till svenska arkitekter att inkomma med förslagsritningar till dylik byggnad enligt ett af afdelningen uppgjordt program, hvilket, förutom specificerad uppgift på ytinnehåll m. m. af de lokaler, som borde i byggnaden förekomma, hufvudsakligen innehöll: att de inlämnade förslagen skulle granskas och bedömas af en utaf afdelningen, magistraten och svenska teknologföreningen utsedd prisnämnd, bestående af f. d. öfverståthållaren friherre G. Tamm, förste intendenten I. G. Clason, danske arkitekten M. Nyrop, borgmästaren C. Lindhagen, rådmannen R. Öhnell och arkitekten G. Wickman; att förslagen skulle bedömas med hänsyn till deras ändamålsenlighet, konstnärliga värde och prisbillighet, hvilken senare skulle undersökas genom af prisnämnden företagna kostnadsberäkningar; att bland de till pröfning upptagna förslagen nämnden komme att utvälja sex, hvilkas anonyma författare förklarades, med uteslutande af alla andra, äga rättighet att deltaga i en andra begränsad pristäfling, för hvilken nytt program komme att utfärdas; samt att, sedan granskningsnämnden afgifvit sitt utlåtande, resultatet komme att omedelbart kungöras i tidningarna, hvarjämte samtliga förslagen skulle offentligen utställas och samtidigt nämndens utlåtande i dess helhet offentliggöras.

I denna allmänna täflan inkommo tjugufem förslag, af hvilka sex uttogos att deltaga i den begränsade täflingen.

Fem af de till denna täflan kallade inkommo inom den bestämda tiden med

förslag, och tillerkändes bland dessa det af arkitekten R. Östberg utarbetade förslaget första pris. Till jämförelse med detta förslag upptogs vid de sedermera utförda utredningarna ett annat i pristäflingen inkommet, af arkitekten C. Westman uppgjordt och sedermera af honom på anmodan omarbetadt förslag, hvilket dock vid granskningen ansågs det Östbergska förslaget underlägset.

Under tiden för pristäflan hade ytterligare följande framställningar i ärendet inkommit, nämligen:

en af herr Johan Ohlsson den 1 december 1902 inom stadsfullmäktige väckt motion om sådan ändring af stadsplanen, att öfver Eiraplanen framdroges en 18 meter bred gata utmed kvarteret Glasbruket (Karolinska institutets tomt) samt att planens återstående del sammanlades med kvarteret Eldkvarnen till ett byggnadskvarter, äfvensom om utredning, huruvida, utom en domstolsbyggnad, å detta kvarter kunde uppföras lokaler för andra kommunala behof;

en skrifvelse från öfverståthållareämbetet af den 19 december 1902 angående behofvet af att en fängelseafdelning inrättades inom en eventuell ny domstolslokal i kvarteret Eldkvarnen;

bankofullmäktigen R. Törnebladhs m. fl:s den 14 februari 1903 väckta motion om utredning, huruvida och till hvilken kostnad det nya rådhuset kunde förläggas å område invid Karl Johans torg, i större eller mindre mån efter plan, uppgjord af arkitekten Knut Petersson på uppdrag af Katarina diskussionsförening; samt

arkitekten G. Wickmans m. fl:s den 2 juni 1903 väckta motion om utredning, huruvida och till hvilken kostnad dels en ny byggnad för underdomstolen och dels ett stadshus skulle kunna förläggas i trakten af Hötorget, i hufvudsaklig anslutning till en af arkitekten G. R. Ringström uppgjord plan.[1]

Efter verkställda utredningar rörande dels de i pristäflingen inkomna förslagen, dels de väckta motionerna och skrifvelserna, förekom ärendet hos stadsfullmäktige den 18 juni 1906, därvid beslöts, med afslag å öfriga föreliggande framställningar i hvad de rörde nytt rådhus, att en byggnad inrymmande lokaler för magistraten, rådstufvurätten och förmyndarekammaren skulle genom drätselnämndens andra afdelnings försorg uppföras å det reglerade kvarteret Eldkvarnen i hufvudsaklig öfverensstämmelse med de af arkitekten Östberg utarbetade, i drätselnämndens första afdelnings skrifvelse till stadsfullmäktige den 8 maj 1906 närmare omförmälda ritningar för en beräknad kostnad af 3,345,000 kronor, med rätt för andra afdelningen att vid byggnadens upp-

[1] Om detaljerna i dessa förslag, se: *Carl Lindhagen*, Stockholms rådhusfråga, i Ord och Bild 1903, s. 33; samt Stockholms nya rådhusbyggnad, i Samfundet S:t Eriks årsbok 1903, s. 101.

förande vidtaga sådana mindre ändringar i planen för densamma, som funnes önskvärda och ej förhöjde kostnaden.

Med anledning af detta beslut beslöt drätselnämndens andra afdelning den 1 augusti 1906 att tillsätta en kommitté, bestående af tre personer, att å afdelningens vägnar leda och öfvervaka byggnadsarbetet, och utsågos till ledamöter i kommittén afdelningens ordförande rektor H. Hernlund, byggmästaren Axel Andersson och rådmannen Richard Öhnell.

Den 29 augusti 1906 hade kommittén sitt konstituerande sammanträde.

Sedan herrar Hernlund och Andersson utträdt ur kommittén, utsåg afdelningen den 5 december samma år byggnadschefen A. O. Alrutz samt byggmästaren A. E. Magnusson att i deras ställe vara ledamöter af kommittén.

Den 17 december 1906 undertecknades kontrakt med arkitekten Östberg angående utförande af ritningar till den nya rådhusbyggnaden.

Härefter vidtog arbete med afrödjande af tomten samt upprättande af hufvudritningar till byggnaden, hvilka den 16 september 1907 kunde öfverlämnas till magistraten för granskning och yttrande.

DEN LÄNGE SVÄFVANDE RÅDHUSBYGGNADSFRÅGAN SYNTES NU VARA LYCKligen löst, och endast utförandet af det fattade beslutet syntes återstå.

Den 7 oktober 1907 väckte emellertid bankdirektören K. A. Wallenberg m. fl. motion hos stadsfullmäktige med hemställan, att stadsfullmäktige måtte besluta att, med ändring af redan fattade beslut, förlägga rådhuset i kvarteret Fruktkorgen samt uppdraga åt byggnadskommittérade att låta utföra nya ritningar med användande af de godkända planerna så långt ske kunde, samt att uppföra ett kommunalhus i kvarteret Eldkvarnen och tillsätta en kommitté med uppdrag att utreda, hvilka af stadsfullmäktiges delegationer och styrelser kunde inrymmas i en sådan byggnad, och att uppgöra ritningar till ett dylikt kommunalhus med bibehållande i hufvudsak af de för rådhus uppgjorda fasadritningarna.

Nästan samtidigt härmed eller den 21 oktober väckte herr Hernlund m. fl. motion hos stadsfullmäktige med hemställan om beslut, att, med bifall till herr Wallenbergs m. fl:s motion, i hvad den afsåge nya rådhusets förläggande å kvarteret Fruktkorgen, tillsätta en kommitté med uppdrag att utreda, dels hvilka af fullmäktiges delegationer och styrelser borde inrymmas i det projekterade kommunalhuset samt hvilket utrymme dessa toge i anspråk, dels ock hvilken af de för lösningen af kommunalhusfrågan vid olika tillfällen ifrågasatta platser bäst lämpade sig för detta ändamål, eventuellt kombineradt med andra förestående viktigare kommunala byggnads- och regleringsplaner.

Sedan dessa motioner för yttrande remitterats dels till magistraten och dels till drätselnämndens båda afdelningar samt sedan beredningsutskottet afgifvit sitt utlåtande, beslöto stadsfullmäktige den 4 maj 1908 att, med ändring af redan fattade beslut, förlägga stadens nya rådhus, innehållande lokaler för magistraten, rådstufvurätten och förmyndarekammaren, i kvarteret Fruktkorgen samt uppdraga åt drätselnämndens andra afdelning att, med beaktande af de önskemål i fråga om de inre anordningarna i rådhusbyggnaden, som af magistraten uttalats i dess skrifvelse den 31 mars 1908 till rådhusbyggnadskommittén, liksom med särskild hänsyn därtill, att behofvet af framtida utvecklingsmöjligheter blefve tillbörligen tillgodosedt, låta skyndsamt uppgöra och till stadsfullmäktige inkomma med nya ritningar och kostnadsförslag till denna rådhusbyggnad, att ett kommunalhus skulle uppföras å kvarteret Eldkvarnen och en särskild kommitté af sju personer tillsättas med uppdrag dels att utreda, hvilka af stadsfullmäktiges delegationer och styrelser kunde, sedan nödiga lägenheter beredts för fullmäktiges samlingsrum med tillhörande kommittélokaler äfvensom kommunal festivitetsvåning, inrymmas i byggnaden, dels att uppgöra ritningar till ett dylikt kommunalhus med bibehållande af den monumentala karaktär, som enligt de förut godkända ritningarna för rådhus funnits kunna utmärka en byggnad å platsen.

Den tidigare tillsatta rådhusbyggnadskommittén befriades den 27 maj 1908 på egen begäran från det den lämnade uppdraget.

I skrifvelse till drätselnämndens andra afdelning anhöll magistraten den 3 juni 1908 att afdelningen måtte gå i författning om tillsättandet af en särskild kommitté för rådhusbygget samt att magistraten måtte beredas tillfälle att utse åtminstone två ledamöter i denna kommitté. Med anledning häraf beslöts samma dag tillsätta en kommitté bestående af fem personer, af hvilka magistraten skulle äga att utse två.

Magistraten utsåg till sina ledamöter rådmännen B. Cavallin och J. Carlberg, och drätselnämndens andra afdelning valde byggmästaren A. E. Magnusson, ingenjören C. G. Rystedt samt t. f. byggnadschefen H. Kinberg till ledamöter.

Kommittén, som sammanträdde första gången den 4 augusti 1908, beslöt anmoda hofintendenten G. Lindgren, arkitekten C. Westman och stadens byggnadskontor genom dess arkitekt G. Améen att uppgöra förslag till ny rådhusbyggnad i kvarteret Fruktkorgen på grundval af dels det af drätselnämndens första afdelning i december 1903 upprättade byggnadsprogrammet för förslagsritningar till en byggnad för magistraten, rådstufvurätten och förmyndarekammaren, dels en af rådmännen Cavallin och Carlberg den 7 oktober 1908 utarbetad promemoria öfver ändringar i och tillägg till detta program, dels den af magistraten den 31 mars 1908 aflåtna skrifvelsen till dåvarande rådhusbyggnadskommittén med ytt-

rande öfver de af arkitekten Östberg uppgjorda ritningarna till nytt rådhus å kvarteret Eldkvarnen, samt dels slutligen dessa ritningar.

Enligt ifrågavarande förslag skulle, liksom enligt Eldkvarnsförslaget, rådstufvurättens rannsakningar med häktade försiggå i rådhuset. De häktade skulle emellertid förvaras i det beslutade fängelset å de i omedelbar närhet till kvarteret Fruktkorgen belägna sammanslagna kvarteren Plommonträdet och Kronoberg, hvarifrån de skulle föras till rådhuset i en öfverbyggd gång eller tunnel.

Den 15 mars 1909 inkommo de vidtalade arkitekterna med sina förslagsritningar, hvilka kommittén beslöt skulle underställas vissa sakkunnigas granskning.

Såsom sakkunniga att granska dem ur estetisk och byggnadsteknisk synpunkt utsågos förste intendenten I. G. Clason och stadsarkitekten K. Salin, hvarjämte svenska teknologföreningens afdelning för husbyggnadskonst anmodades att för sin del utse en tredje sakkunnig, hvilken blef professorn E. Lallerstedt.

Den 8 juni inkommo dessa sakkunnige med sitt utlåtande öfver förslagen och förklarade sig anse det af arkitekten Westman uppgjorda vara det bästa.

Med anledning häraf anmodades arkitekten Westman att ytterligare utarbeta sitt förslag med iakttagande af vissa i granskningsutlåtandet framkomna anmärkningar.

Sedan detta förslag kostnadsberäknats och befunnits komma att draga en byggnadskostnad af 3,622,000 kronor, beslöts den 27 september 1909 att öfverlämna detsamma till drätselnämndens andra afdelning med förordnande till utförande.

Den 26 januari 1910 ingick afdelningen till stadsfullmäktige med skrifvelse under tillstyrkan af antagande af ifrågavarande förslag.

Beredningsutskottet, som fann byggnadskostnaderna i afsevärd grad öfverstiga dem, som vid beslutets fattande om uppförande af domstolsbyggnaden i kvarteret Fruktkorgen ansetts kunna vara att förvänta, fann nödvändigt att försöka vidtaga vissa indragningar och besparingar samt anmodade arkitekten att inkomma med förslag till sådana.

De i anledning häraf omarbetade ritningarna förelades den 12 maj 1910 stadsfullmäktige, hvilka, godkännande desamma, uppdrogo åt drätselnämndens andra afdelning att ombesörja byggnadens uppförande enligt samma ritningar jämte de byggnadsförslaget tillhörande fasadritningar för en beräknad kostnad af 3,271,000 kronor med rätt för afdelningen att vid byggnadsarbetets utförande i ritningarna göra de mindre ändringar, hvilka kunde finnas lämpliga till åstadkommande af besparingar, eller som eljest kunde pröfvas nödiga eller nyttiga och ej ökade kostnaderna.

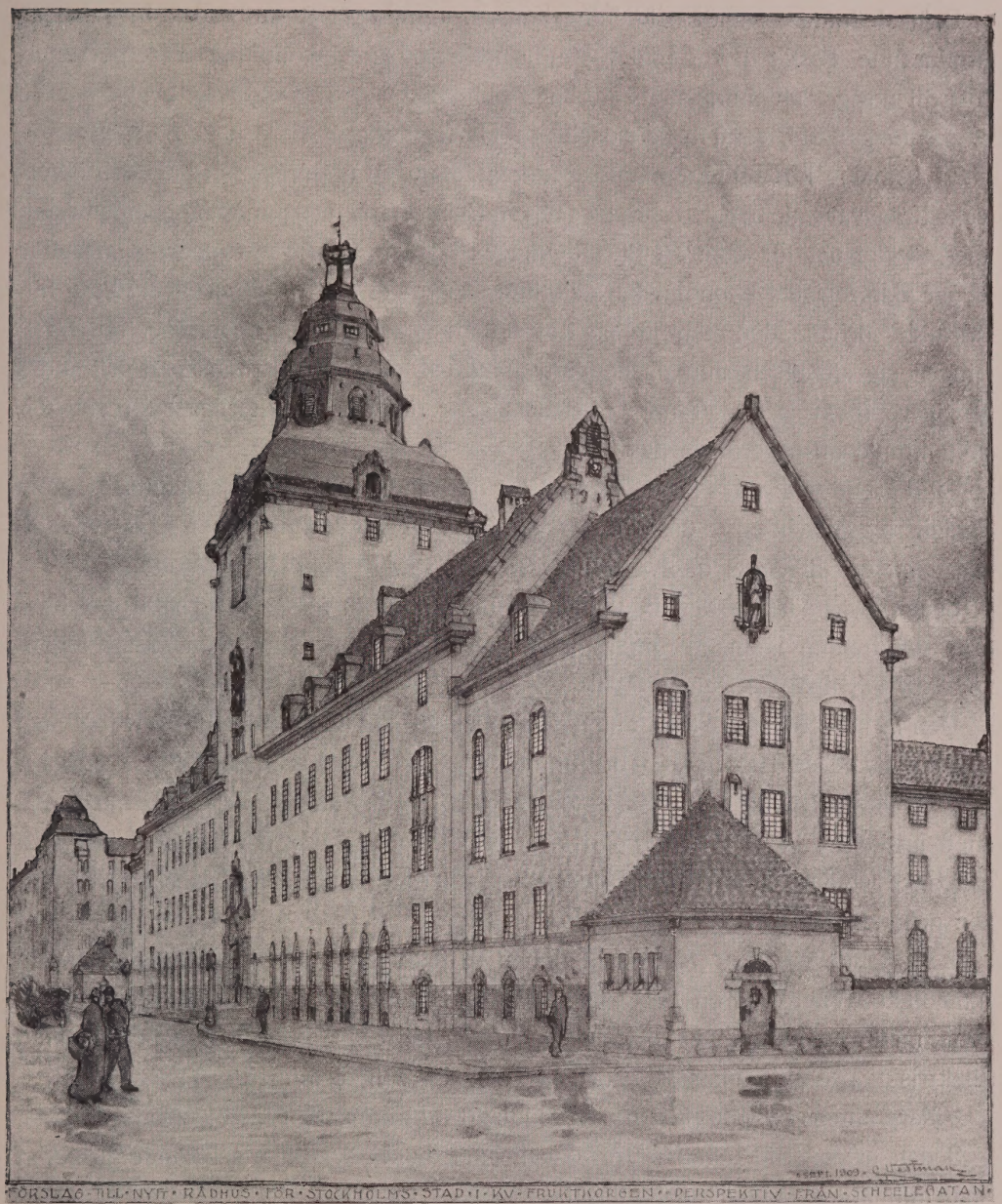

C. WESTMAN: Täflingsförslag till rådhus för Stockholm i kv. Fruktkorgen. Sept. 1909. Perspektiv från Scheelegatan.

EFTER DESSA UNDER NÄRMARE 40 ÅR PÅGÅENDE UTREDNINGAR OM NY rådhusbyggnad hade stadsfullmäktige således nu fattat det definitiva beslutet om platsen för byggnaden och i hufvudsak fastställt ritningar till densamma. Åtgärder att bringa byggnaden till fullbordan, hvilket ansågs böra draga en tid af omkring fem år, vidtogos oförtöfvadt.

Drätselnämndens andra afdelning, som fått uppdraget att ombesörja byggnadens uppförande, beslöt den 1 juni 1910 tillsätta en byggnadskommitté af tre personer, hvartill utsågos afdelningens ordförande rådmannen A. E. Dahlberg, byggmästaren A. E. Magnusson samt byggnadschefen H. Kinberg.

Åt bemälde kommitterade anförtrodde afdelningen uppdraget att leda och öfvervaka ifrågavarande byggnadsarbete samt andra med arbetet sammanhängande frågor, med skyldighet för dem att till afdelningen afgifva periodiska rapporter angående byggnadsföretagets ekonomiska ställning, så att vid hvarje tid en öfversikt af hithörande förhållanden måtte finnas hos afdelningen tillgänglig, men förbehöll afdelningen sig att själf besluta angående träffande af aftal om större arbeten och andra viktigare frågor samt att under arbetets gång meddela de ytterligare föreskrifter, som kunde anses erforderliga.

Tillika bemyndigades kommittén att för utförande af sitt uppdrag anlita, förutom stadens byggnadskontor, de personer, hvilkas medverkan kommittén ansåge behöflig, samt att till dessa utgifva den ersättning, som kommittén pröfvade skälig.

Sedan byggmästare Magnusson den 19 juli 1911 begärt och erhållit befrielse från det honom lämnade uppdraget att vara ledamot af kommittén, utsågs ingenjören Erik Lindqvist i hans ställe.

Den 15 juni 1910 hade kommittén sitt konstituerande sammanträde, därvid rådman Dahlberg valdes till kommitténs ordförande. Ingeniör G. Olbers antogs till sekreterare.

Efter medgifvande af drätselnämndens andra afdelning träffades härefter aftal med arkitekten Westman om hans anställande som arkitekt för byggnadsföretaget och med civilingenjören F. Söderbergh om uppgörandet af erforderliga ritningar för grunden och öfriga byggnadskonstruktioner.

Beträffande ritningar för installationen af ledningar inom byggnaden träffades aftal med civilingenjören F. O. Nilsson angående värme- och ventilationsledningarna, med stadens byggnadskontor angående vatten- och afloppsledningar samt med Elektriska pröfningsanstalten angående elektriska ljusledningar och åskledare.

Vidare antogs byggmästaren J. A. Sjöbladh till kontrollant för byggnadsarbetena.

Sedan erforderligt antal ritare antagits å ritbyrån, vidtog utarbetandet af det af stadsfullmäktige godkända förslaget.

I januari 1911 kunde grundläggningsarbetet utbjudas på entreprenad, och af 12 inkomna anbud antogs den 7 februari det af Aktiebolaget Skånska cementgjuteriet afgifna anbudet å 359,000 kronor. Arbetet med utförandet af grunden tog härefter omedelbart sin början.

Den 1 mars samma år kunde arbetsritningarna föreläggas drätselnämndens andra afdelning till granskning med påpekande af vissa vidtagna förändringar, som befunnits önskvärda.

Afdelningen fann för godt godkänna de uppgjorda ritningarna.

Enligt bemyndigande af afdelningen antogo kommitterade den 8 juli 1911 anbud från stadens stenhuggerier å utförande af sockeln och af Aktiebolaget Skånska cementgjuteriet å en sammanbindningsgång med polishuset. Samtidigt träffades uppgörelse med Ölands stenhuggerier om leverans af kalkstensråkopp till vissa fasadpartier.

Å leverans och huggning af öfrig å fasaderna förekommande kalksten uppgjordes, efter infordrandet af anbud härå, kontrakt med Sandviks sten- och bildhuggeri.

Om leverans af järnbalkar till byggnadens nedersta bjälklag träffades aftal med firman Wilh. Tesch & C:o.

Sedan entreprenadhandlingarna till det egentliga byggnadsarbetet godkänts af andra afdelningen, infordrades offentligen i mars 1912 anbud härå. Af 21 inkomna anbud antogs af afdelningen den 1 maj på förslag af kommitterade ett af N. A. Wadsjö, Emil J. A. Nilsson och A. W. Nilsson ingifvet anbud å 1,050,000 kronor.

Värmeledningsanläggningen, till hvilken förslag underkastats sakkunnig granskning af ingenjören E. A. Karsten i Köpenhamn och af honom förordats till utförande, utbjöds på entreprenad i juni månad, och antogs det af aktiebolaget Installatör afgifna anbudet å 115,765 kronor. Ungefär samtidigt infordrades äfven anbud å gas-, vatten- och afloppsledningarna, hvilkas utförande anförtroddes åt aktiebolaget P. Naumburg & C:o.

Efter inkommen anmälan från entreprenören, att grundläggningsarbetena voro färdiga, slutbesiktigades och godkändes desamma den 5 augusti 1912.

Å elektriska belysningsledningarna antogs ett af Nya förenade elektriska aktiebolaget afgifvet anbud till utförande.

För utförande af öfriga arbeten inom byggnaden hafva antagits följande firmor:
Aktiebolagets Snickerifabrik i Jönköping för inläggning af en del parkettgolf;
K. M. Noréns elektriska affär för ringledningar;
Graham Brothers för en personhiss;
Luth & Roséns elektriska aktiebolag för tre andra hissar;
Olof Nilsson för det hufvudsakliga målningsarbetet;
Filip Månsson för resten af målningsarbetet och för all dekorationsmålning;
C. A. Kåberghs tapetfabriks A.-B. för tapeter;
Petter Andersson, S. Hasselgren, R. Karlsson, K. Petrelius och Olof Ekström för smiden, Nordiska kompaniet för beslag m. m.;
Nilsson & Jansson för koppararbeten;
Henning Haglind för åskledare;
J. A. Lagerqvists mekaniska snickerifabrik för tak- och väggpaneler;
Carl Fredrikssons träförädlingsaktiebolag för takpaneler;

Aktiebolaget Åtvidabergs förenade industrier för parkettgolf;
Aktiebolaget Sparreholms snickerifabrik för domarbord med tillhörande barriärer;
Aktiebolaget Heyman & Olesen för leverans och påläggning af linoleummattor;
Zander och Ingeström för elektriska pumpar;
E. A. Rosengrens och J. F. Backmans kassaskåpsfabriker för diverse dörrar och inredning till kassaskåp;
G. W. Linderoth för tornur;
Bröderna Carlssons A.-B. för kandelabrar.

Af större ändrings- och tilläggsarbeten, som med medgifvande af drätselnämndens andra afdelning vidtagits under byggnadsarbetets gång, må nämnas anordningar i tornbyggnaden för inredande af lokaler för magistratens och rådhusrättens arkiv samt uppförande i tomtgränserna mot Bergs-, Agne- och Kungsholmsgatorna af en kalkstensmur.

Den 30 april 1914 ingick kommittén till drätselnämndens första afdelning med en skrifvelse angående anskaffande af fast och lös inredning inom rådhusbyggnaden.

Sedan afdelningen godkänt det uppgjorda förslaget om nyanskaffning, underställdes detsamma stadsfullmäktiges pröfning. Den 15 juni 1914 beslöto fullmäktige anvisa ett belopp af 242,000 kronor till anskaffande af inventarier samt 71,000 kronor till fast inredning, hvilken senare summa skulle utgå af besparade medel å byggnadsanslaget.

Med anledning af detta beslut tillsatte drätselnämndens första afdelning den 28 juli 1914 en delegation af tre personer för att ombesörja byggnadens möblering samt utsåg för sin del till delegerade byggmästaren O. Österlöf och stadskamreraren P. Malm, hvarjämte magistraten anmodades utse den tredje delegerade.

Den 25 augusti meddelade magistraten, att rådmannen B. Cavallin utsetts att vara magistratens delegerade.

Anskaffandet af den fasta inredningen uppdrogs åt rådhusbyggnadskommittén.

Uppdraget att utföra ritningarna till såväl den fasta som lösa inredningen anförtroddes åt arkitekten Westman.

För fullgörande af leveranserna hafva användts följande firmor:

För möbler:

Åtvidabergs snickerifabrik,
Carl Johansson,
A.-B. C. E. Jonsson,
Gustaf Carlsson,
J. A. Lagerqvists mek. snickerifabrik,
A.-B. Nordiska kompaniet och
O. Hj. Wikström;

För förgyllningar:
C. L. Schönow & C:o;
För möbeltyger och gardiner:
Föreningen Handarbetets vänner och
Föreningen för Svensk hemslöjd;
För elektrisk armatur:
Petter Andersson,
R. Karlsson,
D. Berggren,
I. Färngren,
K. Petrelius,
A.-B. Arvid Böhlmarks lampfabrik,
G. Olson,
Neumann & Vogel,
N. P. Ringström,
Nya förenade elektriska aktiebolaget,
A.-B. Nordiska kompaniet;
För fast inredning:
J. A. Lagerqvists mek. snickerifabrik och
A.-B. Sparreholms snickerifabrik samt
J. Isaksson & C:is Kassaskåpsfabrik.

Förutom ofvanstående har stadens byggnadskontor genom sitt materialförråd utfört en del skåp samt renoverat de gamla användbara möblerna.

Någon redogörelse för de verkliga byggnadskostnaderna kan ännu ej afgifvas, då räkenskaperna ej äro afslutade.

En specifikation å de belopp, de olika arbetena ungefärligen dragit, lämnas dock här nedan:

Grundläggning	380,400: —
Granitarbeten	80,000: —
Kalkstensarbeten	85,000: —
Byggnadsarbeten	1,360,000: —
Gas-, vatten- och afloppsledningar	70,000: —
Värme- och ventilationsledningar	127,000: —
Elektriska ljusledningar	48,000: —
Målningsarbeten	38,000: —
Dekorationsmålning	26,000: —
Hissar	25,000: —
Transport	2,239,400: —

Transport	2,239,400: —	
Linoleummattor	15,000: —	
Åskledare	600: —	
Elektriska ringledningar	3,800: —	
Urverk	2,700: —	
Diverse utgifter	20,000: —	
Arkitektarvode, ritningar och kontorsutgifter m. m.	140,000: —	
Ritningar till byggnadskonstruktioner och kontroll öfver grundläggningen	18,000: —	
Kontroll öfver byggnadsarbetena	28,500: —	
Ritningar och kontroll öfver gas-, vatten- och afloppsledningar	7,500: —	
D:o, d:o öfver värmeledninganläggningen	10,000: —	
D:o, d:o öfver elektriska belysningsinstallationen	3,350: —	2,488,850: —
Fast inredning		42,000: —
Planering af tomten och ordnande af Scheelegatan		101,000: —
Sammanbindningsgång med polishuset		48,000: —
Festskrift		10,000: —
Förarbeten för uppförande af rådhus å kvarteret Eldkvarnen		43,100: —
	Summa kronor	2,732,950: —

Å det af stadsfullmäktige beviljade byggnadsanslaget kommer således att uppstå en behållning af omkring 538,000 kronor, äfven med inräknande i kostnadssumman af ofvanstående 43,100 kr., hvilka icke vidkomma rådhuset i kv. Fruktkorgen.

Beträffande anslaget till anskaffande af inventarier finnas ännu icke tillgängliga några exakta uppgifter å de slutliga utgifterna. Med stöd af hittills gjorda aftal om leveranser kan dock beräknas, att kostnaderna icke komma att öfverstiga 200,000 kronor, hvadan äfven å detta anslag en behållning uppstår.

BESKRIFNING AF DET NYA RÅDHUSET

AF C. WESTMAN

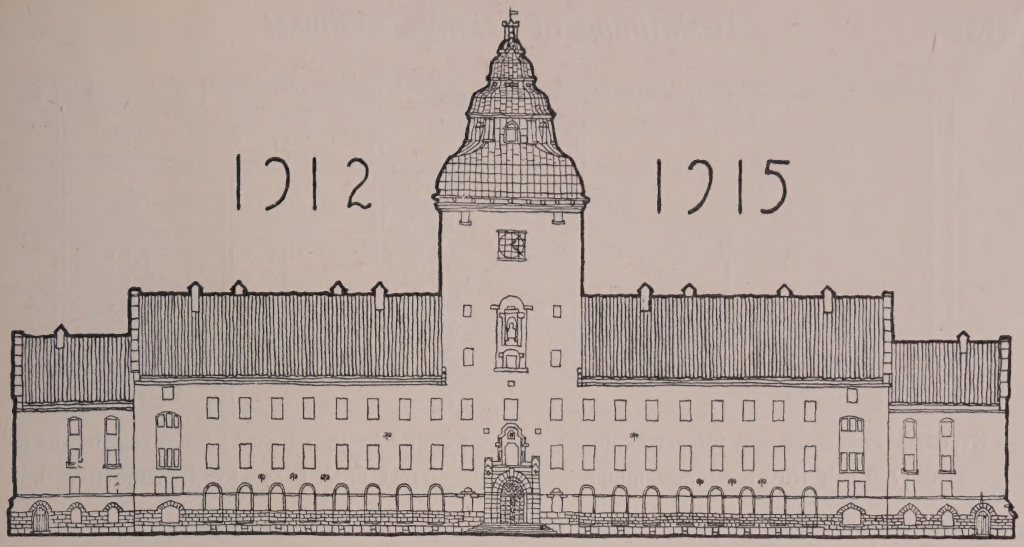

BESKRIFNING AF DET NYA RÅDHUSET

DEN TOMT, SOM UPPLÄTS FÖR RÅDHUSBYGGET, OMFATTAR kvarteret Fruktkorgen, beläget inom den östliga delen af Kungsholmslandet. Detta område sköljdes förr af vatten, ty här gick ännu i början af 1500-talet en vattenled från Barnhusviken till nuvarande Kungsholmstorg och Mälaren. Den plats, där det nya rådhuset är beläget, låg vid västra stranden af denna vattenled.

Genom den årliga höjning, som mellersta Sveriges ostkust är underkastad, blefvo så småningom denna och andra på Kungsholmen befintliga vattenleder allt grundare. Härtill bidrogo äfven såväl växtligheten vid stränderna och i vattnet som tomtägarnas utfyllningar. Ännu omkring år 1710 kunde trädgårdsmästaren vid grefve Pipers trädgård, Olof Sahlberg, taga rudor i en damm, som då ännu fanns kvar där, hvarest fyratio år senare Bergsgatan och Trädgårdsgatan (nu Scheelegatan) korsade hvarandra. Nyodlingarna, som i denna fruktbara trakt gjordes hufvudsakligen af personer tillhörande den högre ämbetsaristokratien, hvilken på Kungsholmen hade sina landtgårdar, utplånade de sista vattenresterna.

Det nuvarande kvarteret Fruktkorgen utgöres enligt stadsplanebeslut 1880 $^{10}/_{12}$ af östra delen af det forna kvarteret Plommonträdet, som sedan 1885 skäres af Agnegatan. Kvarteret var således förr mycket stort; det begränsades i väster af Pilgatan (Nunnegatan 1700, Tvärgatan 1708, Gröna Tvärgatan 1746, Gröna eller Nunnegatan 1758, Gröna eller Lilla Trädgårdsgatan 1777—1838) och i öster

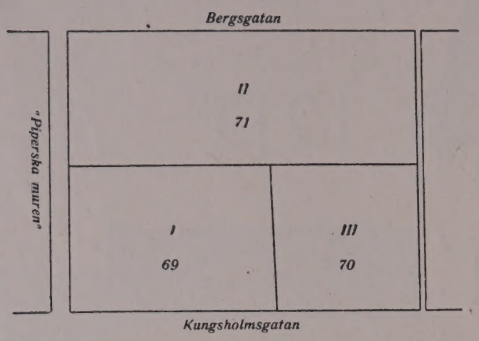

Kvarteret Plommonträdet före styckningen med 1729 och 1810 års tomtnummer.

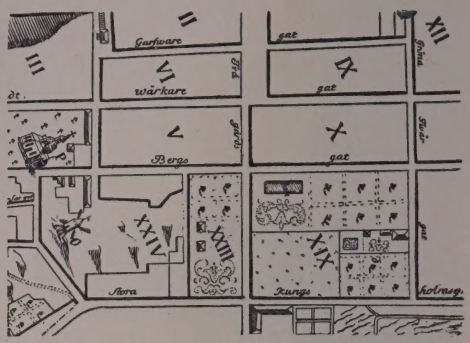

Detalj från P. Tillæus' karta öfver Stockholm, tryckt 1733. (XIX = kv. Plommonträdet).

TOMTÄGARNA

TOMTEN N:R 71

1661. Riksskattmästaren friherre Gustaf Bonde.
1667. Kungl. rådet grefve Karl Bonde.
1700. „ „ „ Karl Piper.
— Grefve Magnus Fr. Brahe.
1758. Fabrikören Johan Teodor La Fond.
— Trädgårdsmästaren Peter Salander.
1776. Trädgårdsmästareåldermannen Erik Hellström.
— Viktualiehandlanden Karl Fredr. Nordberg.
1794. Trädgårdsmästaren Anders Rydell.
— Målaren Johan Erik Lundgren, den förres måg.
1836. Fabrikören Joh. Petter Lundell.
1838. Trädgårdsmästaren Anders Åhlström.

TOMTEN N:R 69

— Murmästaren Hans Drisel.
1655. Bokhållaren Josef Månsson.
1700. Bokbindaren Benkt Höök.
1722. Glasbrukssmeden mäster Göstaf.
— Ryttmästaren Petter de Flon.
1734. Trädgårdsmästaren Anders Blom.
1743. „ Joh. Fredr. Orm.
1746. „ Johan Hellström.
1797. Trädgårdsmästaren Anders Rydell.
— Repslagaren Per Olof Öberg.

TOMTEN N:R 70

1655. Kommissarien Erik Johansson Klöfverschöld.
1708. Generalfälttygmästaren, baron Joh. Sjöblad.
— Inspektor Jakob Apelman.
1721. Borgmästaren Göran Adlercrantz.
1743. Kammarherre Konrad von Lohe.
1754. Repslagaren Petter Öberg.
1794. „ Olof Sjöstedt.

DE SAMMANSLAGNA TOMTERNA N:R I OCH III

1821. Repslagareåldermannen Karl Vilh. Rampe.
1833. Kungsholms repslageribolag.

DE SAMMANSLAGNA TOMTERNA I, II OCH III

1867. Kungl. direktionen öfver allmänna barnhusinrättningen i Stockholm.
1881. Stockholms stad.

af Scheelegatan (Mehlaregatan 1655, Trädgårdsgatan 1700, Stora Trädgårdsgatan 1777). Det omfattade endast tre landtgårdar, efter 1821 blott tvänne, i det de båda mot Kungsholmsgatan (Munckegatan 1655, Gamla Brogatan 1708, Kongsholmsgatan 1734, Gambla Kongsholmsgatan 1755, Stora Kungsholmsgatan 1794) då förenades af gemensam ägare. Dessa två tomter blefvo tidigare än kvarterets södra del bebyggda, utan tvifvel beroende på, att det senare området genom sitt läge vid dammen ännu delvis var sumpmark. Utefter deras gräns gick en tid Pilgatan tvärs genom kvarteret från väster till öster.

Denna gata bortföll, då det södra området mot Bergsgatan (Norra Kyrkiogatan 1662, Bergsgatan från början af 1700-talet) genom familjerna Bonde och Piper torrlades; namnet öfvergick därefter för en tid på nuvarande Pilgatan. Det var nämligen riksskattmästaren Gustaf Bonde,[1] som jämte angränsande trakt ned till sjön fick den på detta område belägna stora tomten i present af Stockholms magistrat och borgerskap 1661 $^{12}/_{11}$, tydligen för att använda densamma till landtgård, och sålunda förknippas hans namn äfven med Stockholms nya rådhus; Stockholms nu öfvergifna rådhus, det Bondeska palatset, hade han ju själf låtit uppföra. Hans tomt på Kungsholmen ägdes sedan af bland andra riksrådet grefve Karl Piper, som här hade en stor kökträdgård, under det hans hufvudsakliga område låg öster om Scheelegatan, där ännu i dag "Piperska muren" med namn och byggnadsrester erinra om denna tid. Från slutet af 1700-talet hade dessa båda områden skilda ägare.

Sedan kvarteret Plommonträdet styckats, behölls det gamla namnet af den västra hälften, där det nya polishuset uppfördes under åren 1904—1912, under det att den östra, som ännu på 1890-talet belamrades med reparebanor och lador, fick namnet Fruktkorgen.[2]

RÅDHUSETS PLACERING INOM SJÄLFVA KVARTERSOMRÅDET OCH DESS GRUPpering har dikterats af polishuset med dess belägenhet och fasadutbildning, läget af de stora trafikgatorna från stadens centrum och tomtens terrängförhållanden. Polishusets dominerande högre läge hänvisar hufvudmassans af rådhuset läge så långt från nämnda byggnad som möjligt, d. v. s. utefter Scheelegatan. Äfven trafiksynpunkten anger samma läge; den största trafiken till rådhuset kommer öfver broarna genom Kungsgatan och Handtverkaregatan. Terrängen sluttar svagt från

[1] O. Sirén, Gamla Stockholmshus 1: 116.

[2] Tomtens historia meddelad af Nils Östman. På föregående sida lämnar han en förteckning öfver det ostyckade kv. Plommonträdets kända ägare. Årtalen betyda blott, att nämnd person det uppgifna året var ägare till tomten, således ej alltid köp eller fasta. För några personer saknas ännu tidsuppgifter.

Scheelegatan inåt ned mot Agnegatan, där den öfvergår i en några meter hög dossering upp mot nämnda gata. Byggnadens förskjutande mot Scheelegatan har möjliggjort bibehållandet af tomtens ungefärliga utseende utan dyrbara påfyllningar samt införandet i byggnaden mot Agnegatan af en undre bottenvåning, användbar till arbetslokaler. Om det sålunda varit önskligt och gagneligt att komma ifrån polishuset så långt som möjligt, har det å andra sidan varit nödvändigt att öka Scheelegatans bredd framför rådhuset. Gatan har därför breddats med 12 meter. Polishusets symmetriska behandling har osökt medfört en liknande för rådhuset, men då den förra byggnaden genom sitt dominerande läge och höga torn lätt kunde framstå som den till innebörden förnämligare, har åt rådhuset gifvits en massverkan i byggnadskroppen, koncentrerad i ett hela omgifningen behärskande vid Scheelegatan förlagdt torn, som motverkar rådhusets underordnade läge och förlägger tyngdpunkten till den af de två byggnaderna, som ovillkorligen bör äga densamma.

Om genom byggnadens ofvan angifna placering på tomten tillräckligt utrymme erhållits mellan de två monumentalbyggnaderna, fordrar åt andra hållet det stora tornet en viss fri rymd omkring sig. Af stadsplanekommissionen är uppgjordt ett förslag, enligt hvilket en del af "Piperska murens" trädgård skulle midt för rådhustornet utläggas till öppen plats.

Rådhuset har alltså fått sin hufvudmassa förlagd åt Scheelegatan, uppdelad i ett midtparti, ur hvilket tornet reser sig, och med hufvudingången i detta torn, samt tvänne lägre flyglar. Midtpartiet har en höjd till takfoten från gatan af cirka 20 m.; motsvarande höjd i flyglarna är 17 m. Tornet, nästan kvadratiskt, har sidorna ungefär 18 m. och höjden till takfoten 44 m., till flöjeln 70 m. Fasadlängden är 131,6 m. I denna byggnad äro, förutom entré och hufvudtrappor, sex rättegångsafdelningar, af hvilka en reservafdelning, med tillhörande domsalar, förmak, expeditioner och tjänsterum förlagda. Höjden i större delen af midtpartiets tre våningar är 6 m. från golf till golf, motsvarande höjd i flyglarna 4 m. I våningen 1 tr. upp ligga domsal och tjänsterum på samma plan. I våningen öfver får man gå en halftrappa ned, i våningen under en halftrappa upp från domsal till tjänsterummen. Genom reduceringen i våningshöjd för tjänsterummen har man utom den uppkomna flygelbildningen i fasad fått under nedersta domsalarnas expeditions- och tjänsterum en extra våning upptagen i ena ändan af telegraf, i andra af Stockholms stads rättshjälp och därjämte öfver expeditionen i våningen 2 tr. upp rum för jury. Tornet upptages förutom af entré, hallar samt några mindre rum 1 och 2 tr. upp för advokater och press, af arkiv med tillhörande forskningssal. Denna sal ligger 3 tr. upp, och där ofvan kan tornet indelas upp till tornhufven i bottnar med cirka 2 m. från golf till tak, afsedda att i den mån det behöfves inredas till arkiv.

Bakom hufvudbyggnaden mot Kungsholms-, Bergs- och Agnegatorna och kring tvenne öppna gårdar ligga magistratens, förmyndarekammarens och 2:dra afdelningens lokaler, jämte en del för rådhuset gemensamma lokaliteter såsom fjärde—sjunde afdelningarnas protokollsexpedition, frukostrum, vaktmästarebostäder m. m. Längan åt Agnegatan med en höjd af 16 m. till taklisten har ofvan marken 3 våningar under vind. Längorna åt Bergs- och Kungsholmsgatorna med höjd af 14 m. ha motsvarande 4 våningar, den öfversta i vinden. I rådhusets midtaxel är i botten och 1 tr. upp ett galleri, sammanbindande de båda byggnadsdelarna. Äfven åt Bergs- och Kungsholmsgatorna äro dessa delar sammanbundna öfver inkörsportarna till de två gårdarna, så att god kommunikation mellan rådhusets olika afdelningar erhålles. Från Agnegatan är i midtaxeln en ingång afsedd för vigselföljen, men äfven för den allmänhet, som från denna del af Kungsholmen söker sig till rådhuset. Till denna ingång kommer man på en från Agnegatan gjord utfyllnad, begränsad, liksom hela tomten åt Bergs-, Agne- och Kungsholmsgatorna, af en låg kalkstensmur, från hvilken inåt tomten gräsmattor slutta ned.

I den bakre byggnadens norra hälft äro magistratens och vissa till rådhusrättens första afdelning hörande lokaler förlagda i våningen 1 och 2 tr. upp — förmyndarekammarens i bottenvåningen — med arkiv, sterbhusnotariens expedition och några reservrum i den nedre bottenvåningen åt Agnegatan.

I den södra hälften ligger andra afdelningen 1 tr. upp, familjerättsafdelningen och fjärde—sjunde afdelningarnas protokollsexpedition i bottenvåningen och frukostrum jämte en del reserver i nedre bottenvåningen åt Agnegatan. I nedre bottenvåningen åt Bergs- och Kungsholmsgatorna ligga trenne bostadslägenheter för förste vaktmästare, portvakt och maskinist samt för frukostrummet nödiga kökslokaler. I byggnadskomplexets midt, under det sammanbindande galleriet, är pannrum med tillhörande lokaler förlagdt, kolrummet i den undre bottenvåningen och pannrummet därunder i källaren. I denna ligga för öfrigt med ventilationssystemet sammanhängande rum såsom friskluftsintag, luftreningsrum och värmekorridorer. För att undvika olägenheter af röken från pannskorstenen är denna från pannrummet dragen till stora tornet, uppmurad genom hela tornet och genom tornhufven uppdragen i beton till tornspetsen.

I en öfre källare mot Scheelegatan, motsvarande den bakre byggnadens nedre bottenvåning, ligga diverse källarlokaler. I en genom längan mot Scheelegatan löpande korridor utmynnar medelst en trappa den sammanbindningsgång, som förenar råd- och polishus, och hvarigenom ransakningsfångarna från häktet i polishuset öfverföras till domstolsafdelningarnas förvaringsrum. En hiss i hvardera ändan af ofvannämnda i Scheelegatslängan belägna korridor för de häktade direkt upp till fångrummen på de respektive domstolsafdelningarna.

Beträffande grundförhållandena i kvarteret samt grunden till rådhuset lämnar byggnadens konstruktör ingeniör Fritz Söderbergh följande meddelanden:

"Verkställda borrundersökningar på byggnadsplatsen hade ådagalagt, att djupet till fasta berget, från markytan räknadt, växlar mellan 4,0 och 14,0 m., med undantag för nordvästra hörnet af byggnaden mot Agnegatan, där bergbotten höjer sig till cirka 2 m. under markytan. Under ytlagret af matjord består marken af lös lera och närmast berget af ett sandblandadt gruslager af växlande mäktighet, i regel dock ej understigande 1 m.

Grunden och källarmurarna hafva utförts af betong. Beroende på de växlande djupen till bergbotten hafva olika grundläggningssätt kommit till användning. Under nordvästra hörnet af byggnaden mot Agnegatan, där berget till en visserligen obetydlig del måst bortsprängas, hafva källarmurarna anlagts direkt å berget; för hela byggnaden i öfrigt mot Agnegatan, för byggnaden mot Bergsgatan, för södra hälften af byggnaden mot Scheelegatan jämte stora tornet, för galleribyggnaden i komplexets midtaxel samt för den närmast intill huset åt Agnegatan liggande delen af byggnaden mot Kungsholmsgatan har grunden utförts med pelare, anlagda direkt å berget, som, där så erfordrats, pallsprängts för erhållande af en god byggyta.

Pelarna växla i höjd från 2 intill 10 m., hvilket senare mått motsvarar ett bottendjup af 2,5 m. under Stockholms slusströskel. Å dessa pelare hafva källarmurarna uppförts och gifvits de dimensioner samt försetts med inlagda ankarjärn till den utsträckning, att de förmå utgöra de bärande konstruktionselementen mellan pelarna, utom å de ställen inom byggnaden, där öppningar i källarmurarna nödvändiggjort de bärande partiernas förläggande under källarbotten, i hvilka fall dessa utförts dels såsom hvalf med inlagda ankarjärn, dels som armerade betongbalkar.

Under byggnaden i öfrigt, sålunda under den norra delen av byggnaden mot Scheelegatan alltifrån tornet räknadt, under byggnaden mot Kungsholmsgatan i dess halfva utsträckning äfvensom under grunden för yttertrappan mot Scheelegatan och terassmurarna vid portalen åt Agnegatan hafva betongpålar nedslagits till fast botten.

De härtill använda betongpålarna hafva kvadratisk sektionsarea med 25 cm. sida, hörnen något fasade, och äro utförda i blandningsförhållandet 1 del cement + 2 delar sand + $2^1/_2$ delar finslaget makadam; de äro armerade med fyra stycken i pålens hela längd inlagda oskarfvade 25 mm. rundjärn, sinsemellan förbundna medelst 5 mm. rundjärnsbyglar, liggande på ett afstånd af 10 till 20 cm. från hvarandra med det mindre afståndet användt mot ändarna. Pålarna äro försedda med kraftiga skor af 6 mm. plåt, förenad till en kort stålspets.

Pålarnas längd växlar mellan 5 och 12 m. Omkring betongpålarna har spet-

tats med skärf och groft grus till ett 30 cm. tjockt lager, öfver hvilkets öfveryta betongpålarna höja sig med en längd af 60 cm.; å detta lager hafva kring pålarna utbottningar af betong stampats till en tjocklek af 1,60 m. med öfverytan 20 cm. under färdig källarbotten och med faser i 45° lutning mot ytterkanterna, hvilka gifvits en tjocklek af 1 m. Där pålarna varit af den längd, att måttet af 60 cm öfverskridits, hafva de aftagits på så vis, att betongen bortmejslats, hvarefter pålarnas armeringsjärn utböjts åt sidorna och ingjutits i utbottningarnas betongmassa.

Källarmurarna, hvilka sålunda anlagts dels direkt å berget, dels å pelare, hvalf eller betongbalkar, dels å utbottningar öfver pålar, äro, hvad alla yttermurar beträffar, afjämnade 20 cm. under färdig markyta, under det att de inre murarna afjämnats under balkupplagen för bjälklaget öfver undre källaren.

Till förhindrande af grundvattnets uppsugning i källarmurarna äro 20 cm. under källarbotten isoleringsskikt af fet cementbrukssats inlagda, och till skydd mot markens fuktighet äro alla mot jordlager liggande betongytor bestrukna med konstgjord asfalt. Därjämte är för grundvattnets bortledande byggnadskomplexet i sin helhet omgifvet af dräneringsgrafvar, ställda i förbindelse med ett system af under källargolfvet förlagda dräneringsdiken, utmynnande i en inom byggnaden uppförd pumpbrunn, till hvilken en automatiskt verkande elektrisk pump är apterad.

Betongen har i allmänhet gjorts i blandningsförhållandet 1 c. + 5 s. + 7 m. med inlagd sparsten af granit till 20 % af volymen, där förhållandena detta medgifvit. Närmast intill bergbotten och i pålarnas kringgjutning har dock något fetare betongblandning användts; i alla betongbalkar har blandningsförhållandet tagits till 1 c. + 2 s. + $2^1/_2$ finslagen makadam.

För ankarjärn och armeringsjärn har uteslutande prima svenskt martinjärn kommit till användning.

Förutsättningarna för beräkning och konstruktion af grunden hafva varit:

Antagna belastningar:

Yttertak, horisontalprojektion	300 kg. pr	m.²
Bjälklag i våningarna	800 „ „	m.²
Bjälklag öfver källaren	1,000 „ „	m.²
Tegelmurverk	1,800 „ „	m.³
„ med beklädnadssten	2,100 „ „	m.³
Betong	2,400 „ „	m.³
Tegelhvalf och ringar	1,200 „ „	m.³

Tillåtna ansträngningar:

Betong 1 : 5 : 7	10 kg. pr	cm.²
„ 1 : 4 : 6	13,5 „ „	cm.²
Betongbalkar 1 : 2 : 2,5 på betongen	30 „ „	cm.²
på järnet	1,000 „ „	cm.²
Betongpålar	15,000 „ „	påle“.

HUSETS MURAR ÄRO OFVAN SOCKELN UPPFÖRDA AF TEGEL. YTTERMURARnas tjocklek understiger icke 2 sten. Innermurarnas varierar mellan 1½ och 2½ sten. Tornets yttermurar äro i botten 5 sten, i de två därefter liggande våningarna 4 sten, därefter 3, 2½ och 2 sten tjocka. Icke bärande skiljeväggar äro uppförda dels af 12 cm. tjockt santorintegel, dels vid toiletter med flera ställen af 7½ à 10 cm. tjocka plattor af samma material.

Teglet i fasadytan är särskildt prepareradt för erhållande af en skroflig yta för slamningens bättre fästande. För denna slamning är använd färgadt tunnt bruk, som afkvastats efter påslaget.

Sockeln är rundt huset satt af spritmejslad rödaktig, granit från stadens stenbrott vid Vätö. Hufvudportalen samt en skulpterad utsmyckning i tornet med en S:t Eriksbild är äfven af vätögranit. I nedre delen af yttermurarna har Ölands kalksten i råkopp användts. För öfrigt är den huggna sten, som förekommer i fasad, för gafvelbetäckningar, taklister, fönsterbänkar och dekorativa utsmyckningar af Ölands kalksten, tagen från Sandviks stenhuggeri.

Vid användandet af bearbetad kalksten i fasaderna har största vikt lagts uppå att tillvarataga de naturliga betingelserna för materialets bästa förekomst och behandling, hvarvid professor G. Holms mångåriga erfarenhet om Sveriges stenarter tagits i anspråk. Genom att taga stenen från de välkända brotten vid Sandviken och närliggande orter på Öland och anförtro arbetet åt P. Nielsen, ägare af Sandviks stenhuggeri, ansåg man sig säker på erhållandet af bästa möjliga kalksten. Härifrån anskaffades uppgifter på i brotten förekommande tjocklekar å den bästa stenen, och dessa uppgifter lades sedan till grund för dimensioneringen vid ritningarnas uppgörande.

Därjämte har i allmänhet vid fönsterbänkar och listfall stenen lagts så, att fallet ligger parallelt med lagringen. Där två eller flera utspringande skiften ligga på hvarandra, har i det närmast under fallet liggande skiftet urhuggits rännor under hvarje öfverliggande fog för att åstadkomma urtorkning af eventuellt genom fogen nedträngande fuktighet. Vidare har vid ömse sidor om fogen i öfre skiftet upphuggits mindre rännor för att förekomma vattnets dragning till fogen. Vid öfverspringande kanter såsom listverk, fönsterbänkar, täckplattor å gaflar och kontreforer m. m. ha alltid anordnats betryggande "droppnäsor", så att ej afrinnande vatten faller på underliggande muryta. På öfversidan af de stora täckplattorna har vid hvarje kant huggits en mindre fördjupning i ytan för att afleda det mesta vattnet från kanterna. Den huggna kalkstenen är behandlad med grof s. k. "lågerhuggning".

Den närmast sockeln inmurade råkoppen består af kalksten, som utsorterats vid stenhuggerierna. Den har användts i "fallande" längder och tjocklekar, och har

någon bearbetning ej förekommit utom beträffande hörn- och hvalfstenar. Stenen ingår i muren till ett djup af 20 à 40 cm. och skiljes från den innanför liggande tegelmuren af en tjockare fog af kalkbruk, hvilken tjänstgör som isolering för bakmurningen.

Takstolarna, hvilka alla äro utförda af trä, äro utbildade med den gamla svenska takstolen som grundtyp, för de större spännvidderna försedda med dubbla hanbjälkar samt för de största taken, i byggnaden utefter Scheelegatan, med sparrarna dubblerade från tassarna upp till öfversta hanbjälken. Å takstolarna äro utlagda åsar, å hvilka takpanelen spikats. Takbräderna, som sålunda ligga med sin längdriktning vinkelrätt mot takfoten, äro af 1¼" och på öfversidan vid båda kanterna försedda med rännor för vattnets afledande. Öfver fogarna äro spikade 1¼" × 2¼" täcklister, försedda med rännor på undersidan. Takbräderna äro tjärade på öfversidan och läkten rundt om. Vinkelrätt öfver täcklisten äro spikade läkt, på hvilka takteglet upplagts. Utvändigt är takfoten inklädd med ohyflade bräder, slammade med "eldfärg". För vattnets afledande från taken hafva på en del ställen hängrännor och stuprör af koppar uppsatts. Vid takfall utan ränndalar, kupor eller skorstenar, där regnvattnet vid nedfall jämnt fördelas, ha rännor ej användts.

Där ej direkt mellan murarna hvalf slagna af tegel, såsom förhållandet är i vestibuler, hallar, gallerier oeh trapphus, eller stampade af betong såsom i flertalet af korridorerna, uppbära golfven, utgöras bjälklagen af järnbalkar med mellan dem stampad betong, antingen under form af hvalf eller som bärande plattor med inlagda armeringsjärn. Bjälklagen öfver källarna hafva i regel synliga hvalf och balkar; i öfre våningarna hafva bjälklagen ett undertak af rabitzputs, upphängdt i byglar vid balkarnas underflänsar samt i betonghvalfven ingjutna rundjärn, där ej såsom i domsalar, magistratens sessionssal, trapphusens öfversta planer samt några andra utrymmen undertaken utförts af trä. Öfverallt, där golfvet utgöres af slipad betong, hafva hvalfven gjorts massiva med slipsatsen anbringad direkt å hvalfvens plana öfveryta; där golfven utgöras af kalkstens- eller viktoriaplattor eller trä har fyllning påförts hvalfven.

Vid slagning af stjärnhvalfven ha de halfstenstjocka kuporna slagits på fri hand mellan de på trästomme murade, vid nedsänkta ribbstrålar 1½ sten, eljest en sten höga strålarna. Vid kryss- och stjärnhvalf med nedsänkta ribbstrålar har en del huggningar af teglet vid anfang, strålar och hjässor förekommit.

Vid tornets uppmurning gällde att iakttaga sådana försiktighetsmått, att slitningar mellan det murverk, som uppbär den tunga tornkroppen, och de mindre belastade, närmast angränsande murpartierna i fasaden åt Scheelegatan ej skulle på grund af olika sammantryckning af fogarna uppstå. Den omständigheten, att

ingen som helst markering af tornet förfinnes å fasadytan, och att slamputsen därtill lämnar teglets fogindelning fullt synlig, gjorde förhållandet särskilt ömtåligt. Man gick emellertid så till väga, att de nedre murpartierna i tornet murades i cementblandadt kalkbruk, under det att öfriga murar utfördes i vanligt kalkbruk. Därjämte fick murningen af tornet gå något före murningen af de angränsande murarna. När murarna upp till taklisten voro färdiga, afbröts murningen af tornbyggnaden, och först sedan bjälklagen inom de tornet angränsande delarna af byggnaden voro gjutna, och sedan verkställda undersökningar gifvit vid handen, att bruket inom tornbyggnadens murverk ernått önskvärd hårdhetsgrad, fortsattes murningen af tornet. Det använda tillvägagångssättet har visat sig vara välbetänkt, i det att inga som helst sprickor eller sättningar uppstått.

Den bärande, uppåt konande, åttkantiga stommen för tornhufven är utförd af järn och slutar öfverst i en af armerad betong utförd takhuf. Järnstommen är utbildad som ytkonstruktion med sparrar och ringar samt i fälten mellan dessa insatta kryss. För åstadkommande af tornets yttre form äro vid järnkonstruktionen fästade takstolar af trä, å hvilka takpanelen spikats.

Å det öfversta bjälklaget inom tornbyggnaden är uppförd en vertikal trumma af armerad betong, ställd i förbindelse med och utgörande fortsättning af den murade skorstenen. Upptill är denna trumma förenad med den ofvannämnda takhufven af armerad betong, som är försedd med galleröppningar till förbränningsgasernas bortledande.

Yttertaken äro täckta med enkupigt falsadt tegel från Börringe, trådadt och delvis spikadt; nockarna med nocktegel i bruk. För gaflar, en del ränndalar och där krokar, bärande skyddsräcken, genombryta tegeltaket, äro särskildt formade pannor använda.

Tornhufven är täckt af 16 skålp. oaskad, dubbelfalsad koppar med undantag för öfversta delen närmast rökhufven, där 3 mm. blyplåt såsom motståndskraftigare mot koloxidgaserna användts. Rökhufven, försedd med 8 delvis ur betongen uthuggna "rökgubbar", krönes af en förgylld murkrona och flöjel. De bärande järnrören äro öfverdragna med ihoplödd blyplåt.

Golfven äro för hallar, gallerier, korridorer, förmak och vaktrum af kalkstens- eller viktoriaplattor, för dom- och sessionssalar och en del förmak af ekparkett, för expeditions- och tjänsterum cement med linoleummattor.

Materialet för trappsteg, trappöfverliggare, fönsterplattor och plattor under värmeelement m. m. är kalksten, hvilken, dels från Jämtland, dels från Öland, äfven har användts för en del socklar, bänkar, paneler och pelare.

Det trä, som hufvudsakligen användts för väggar och takpaneler, såsom i domsalar och förmak m. m., är hel eller kvistren furu. Endast i magistratens

sessionssal och vigselrummet har ek påkostats. För fönster och dörrar har dock eken kommit till något större användning, dock är äfven här furu förhärskande.

I tjänstemännens arbetsrum äro väggarna klistrade med tapet. I expeditioner har tvättbar, matt färg kommit till användning. Oljefärg på mur har ytterst sparsamt användts såsom i toiletter och dylika utrymmen samt till en del fönstersmygar. Putsade ytor, såsom vägg- och takytor, äro för öfrigt behandlade med kalk, och har den s. k. helsingborgskalken, hvilken ger en hård och motståndskraftig yta, användts.

DE DEKORATIVA ELEMENTEN I BYGGNADEN ÄRO HUFVUDSAKLIGEN SKULPtur i sten samt kalkmålning. Utvändigt är den mesta stenskulpturen koncentrerad till och öfver hufvudportalen åt Scheelegatan. Denna — i vätögranit — är vid själfva ingången slipad och nedtill äro åtta smärre reliefer huggna och slipade, De framställa de sju dödssynderna, samt, den åttonde, en man bakom fängelsegallret. I bågen öfver sitta några hufvuden, likaledes slipade. De ge olika uttryck åt godt och ondt i människonaturen. Midt i portalen, delande denna, står en Justitia, drifven i koppar. Ofvan porten äro fem granitfigurer anbragta. I midten öfverst en domare, på sidorna fyra anklagade, tvänne med och tvänne utan skuld. Den högre upp på tornmuren anbragta bröstbilden af S:t Erik, hållande svärd och äpple i sina händer, är huggen i samma granit med det förgyllda svärdet af brons. Samtliga granitfigurer äro utförda genom stadens stenhuggeri. Portalen åt Agnegatan är af ölandskalksten med undantag för fyra stycken inmurade granitstenar, som ännu vänta på ornering. Täckplattorna ligga på tvänne gafvelställda ekstockar. Motivet är taget från Öland, där man ännu kan se mindre byggnader täckta af kalkstensskifvor lagda på hvarandra, burna af takstolarna. På hörnbyggnaden vid Agne- och Kungsholmsgatorna sitter en stor kalkstensplatta med en relief framställande det gamla Stockholm, sådan staden synes på den s. k. vädersolstaflan i Storkyrkan. Den markerar det innanför belägna rummet för stadens fastighetsböcker. En annan relief på Agnegatsfasaden visar stadens äldsta sigill, den dubbeltornade Norreport. Några hufvuden, huggna i kalksten, påträffas på några ställen å fasaderna samt uppe under tornlisten en rad djur: ugglor, dufvor m. m. och som hörnfigurer "den fule" jämte några andra, men mer respektabla personer. På insidan af murporten åt Kungsholmsgatan sitter en relief föreställande Syndafallet — det första brottet. På murporten åt Scheelegatan är ämnadt att inhugga Utdrifningen ur paradiset — det första straffet.

I hallen innanför vestibulen åt Scheelegatan är på höger hand en åttkantig stenpelare af vätögranit. Mellanstycket är i ett block och väger 17 ton. Pelaren

upptar ett ansenligt tryck från tornet och har följaktligen fått rätt bastanta dimensioner. Den har i nästa våning sin motsvarighet i en annan pelare, denna i kalksten. Granitpelaren, "Valans pelare", är helt dekorerad och slipad och till motiv för bildframställningen är den gamla nordiska mytologien tagen, hufvudsakligen sådan den framställes i Voluspa, "Valans spådom", den gamla Eddadikten. Rundt pelarskaftet återges sålunda de goda och onda väsendenas samt jordens och himmelens uppkomst och människornas skapelse, det första dråpet i världen, Tors strid med jättarna, de tre brunnarna vid världsträdets rötter med dessas vaktare, Hel — dödsriket, — Balders död, Lokes fängslande, Ragnarök — den stora världskampen, — samt slutligen Balders återkomst och det nya Gimle, fridens och glädjens boning. Nederst på sista pelarsidan

kommer den mörke,
glänsande draken,
gräslige Nidhoggr,
från Nidafjällen.
Med liktyngda vingar
hän öfver jorden
fjärran han flyger.
Nu tystnar Valan.

På kapitälet framställes Yggdrasils bladkrona, på basen den bundna Midgårdsormen. Det är mänskligheten historia genom tiderna, som framställes; striden mellan goda och onda makter med brott och straff, det ondas utbredande, men som framtidsdröm det godas slutliga seger. I bildframställningen har för klädedräkter, vapen och andra föremål lämningar från den tidiga vikingatiden, väl den tid då Eddasångerna diktades, tjänat som förebilder, och har riksantikvarien Salin ställt sitt arkeologiska vetande och Historiska museets samlingar till hjälp vid detaljernas utarbetande.

Öfver kapitälet är inhuggen den kända strofen ur Havamal:

Bort dör din hjord,
bort dö dina fränder,
själf dör du äfven,
men ett vet jag,
som aldrig dör,
dom öfver döder man,

och på kapitälet står: "Från Vätö är jag kommen, väger sju och tjugu ton, men bär mångdubbelt. Blef till lön för mödarr sirad".

Om mycket af det, som framställts på denna pelare, för en nutidsmänniska med ringa kunskap i våra förfäders sagodiktning är dunkelt eller helt oförståeligt,

behöfver han för att fatta innebörden af skulpturerna på kapitälet till kalkstenspelaren 1 tr. högre upp ej något arkeologiskt vetande. Där framställes det onda i mer lättfattlig och mer modern form, och om icke här moralen med straffet som brottets följd fått vara med på pelaren, är den ju påtaglig nog i rummen strax bredvid — i domsalarna.

I hufvudtrapporna sitta några smärre afvisare utförda i kalksten, framställande olika djur. Öfver ingången till andra afdelningen sitter ett skepp och till magistraten en S:t Eriks bild. I galleriet 1 tr. upp sitta åtta konsoler, bärande de fyra träbjälkarna, som tjänstgöra som murförankringar. Det är åtta hufvuden, visserligen alla med något enformig, rund ansiktstyp, men detta för erhållande af tillräcklig, bärande fyllighet, men eljest framställande åtta rätt olika individer. För att ej obefogade gissningar på stadens fäder eller magistratens medlemmar må i framtiden göras, nämnes här, att ägarna till de i verkligheten något mer tilltalande än de i sten hugga fysionomierna äro att söka bland dem, som på rådhusbyggnadsbyrån eller byggnadsplatsen haft arbete vid uppförandet af rådhuset. Vid vestibulen intill ingången från Agnegatan äro utförda en "spögubbe" och en Justitia. En del scener ur deras lif, som skaffa människan den dagliga spisen, äro framställda å kapitälet till frukostrummets pelare, kring hvars skaft upptill är inristadt: "En svång domare är snar till att döma, men en mätt gör allom rätt".

De flesta af dessa nämnda skulpterade uthuggningar äro i kalksten, Jämtlands eller Ölands. Behandlingen af stenen är med skarpa mejslar gjord, antingen så, att småskärf splittrats ut med det hvassa järnet, lämnande stenens köttmassa orörd med undantag af alla de små märkena efter järnet, eller ock, att ytan sedan behuggits med den ytterst hvassa mejseln, lämnande en yta som om den vore slipad. I några fall har för vissa partier verklig slipning förekommit. Den mesta huggningen är utförd, sedan stenen insatts på platsen, ett förfaringssätt, gifvet fördelaktigare än färdighuggandet före infästandet.

Christian Eriksson har gjort modellerna till domaren och de fyra anklagade vid hufvudportalen; Aron Sandberg de fyra afvisarna i hufvudtrapporna, skeppet vid andra afdelningen och tvänne af kapitälrelieferna på den stora kalkstenspelaren 1 tr. upp — falskspelarna och skvallerkäringarna —; G. Cederwall de flesta af djuren vid torntaklisten samt några rent dekorativa skulpturer. Modellerna till öfrig skulptur äro gjorda af Gustaf Sandberg, Arons bror. Under mer än tre år har han varit sysselsatt vid rådhuset och haft sin verkstad i eller intill bygget. Förutom många modeller till stenskulptur har han äfven utfört sådana till utsmyckningar i annat material, så modellen till den i koppar drifna Justitia vid hufvudingången, modellerna till de i trä skurna fyra vindarna i taket till andra afdelningens domsal m. m. Ofta har Sandberg lagt sista handen vid utförandet i det slutliga materialet. De sista månaderna före rådhusets invigning har Sandberg haft hjälp af skulptör J. Lundqvist till fullbordande af en del modeller.

Utsmyckningen i färg är utförd af Filip Månsson. De stora hallarnas hvalf och murar hafva lämnats odekorerade. Korridorernas fönsternischer äro på en del afdelningar dekorerade i kalkmålning. Vigselrummet, föremålet för ett par offentliga täflingar, utlysta af Eva Bonniers donationsnämnd, hvilka täflingar ej medförde något resultat, är dekoreradt å hvalf och väggar i kalkfärg, framställande ett ornamentalt stiliseradt landskap, en sagans lund med blommor, träd och djur. "Rosenkammaren", vigselrummets ena förmak, har äfven väggar kalkmålade i ett lätt ytmönster. Taket är här betsadt i ton med väggarnas utsmyckning. Rummets namn anger färgtonen i rummet, ej dettas användning. Taken i midtgalleriet jämte sidogallerier 1 tr. upp äro bemålade, det första, som är i hvalfform, mycket rikt. Takpanelerna äro af ohyflade bräder. Det stora galleriets tak är indeladt i tre fält, i hvilka insatts i midten en "Justitia", målad af professor Olle Hjortsberg, i de andra det nya och det gamla rådhuset. För öfrigt ha gamla stockholmssigill användts som dekorationsmotiv. Hufvudfärgerna, rödbrunt och blått, svara mot tegelpanelens färg. I tegelpanelen sitta infällda olikfärgade plattor i "Wisslers keramik" från konstnärsparet Anders och Bess Wisslers verkstad i Mariefred. Glasyren är framställd i högbränning.

På galleriets bjälkar äro inskriptioner målade, tagna ur domarreglerna och de gamla landskapslagarna. På magistratens afdelning finnas tvänne tak, det ena hyfladt, det andra ohyfladt, hvilka något dekorerats. Frukostrummen äro rikt bemålade, hvalf och väggar; det större rummet med slingor och krumelurer, afbrutna med figurala motiv, framställande allvarliga och skämtsamma scener ur människolifvet, sådant detta ter sig för en obekymrad målaryngling; det mindre en stiliserad landskapsframställning med markens vilda och tama djur. De tvänne passagerna 1 tr. upp öfver genomfarterna till gårdarna äro likaledes fullmålade i kalkfärg, hvarjämte den putsade delen af väggarna i de flesta sessions- och domssalarna lätt dekorerats.

I hallen 2 tr. upp är en väggmålning i rödbrun kalkfärg, framställande Stockholms äldsta rådhus, det på Stortorget, sådant det ter sig på Rehns teckning i Nationalmuseets samlingar. Tvänne sidoväggar äro dekorativt bemålade med stockholmskartor. Framför midtmålningen är "Kopparmatte" placerad. Denne har öfverförts från Historiska museet, där den förvarats sedan 1851, efter att förut stått upprest, först på Stortorget, (på ofvannämnda stortorgsbild är den återgifven), sedan på Norrmalmstorg och sist på Roslagstorg.

Kasettaken i vigselrumstrappan och de två hufvudtrapporna äro rikt målade, eljest äro öfriga trätak i regel mörkbetsade i en ton.

Några smärre dekoreringar på andra håll bryta den eljest genomgående gråhvita kalktonen på putsen.

All mural målning är utförd med kalk på torr eller halftorr grund — al secco. Då vigselrummet kunde tänkas till följd af de utlysta täflingarna blifva dekoreradt med fresker, preparerades hvalf och väggar med tanke härpå, d. v. s. tegelytorna isolerades mot befintliga salter, och i kalkputsen iblandades sönderstött tegel. De ohyflade brädtaken äro målade på en grund af lim, zinkhvitt, krita, negrosin och lackfernissa med färgstofter tillsatta med olja, terpentin och lackfernissa. Det hyflade brädtaket i magistratens förmak är bemåladt på samma sätt på en grund af olja och lackfernissa.

Taken i de två hufvudtrapporna samt i vigseltrappan äro målade med temperafärg på med linolja dränkt grund.

Magistratens sessionssal är byggnadens förnämsta rum och som sådant ståtligare behandladt. Tak- och väggpanel är, som förut nämnts, af ek. I väggpanelen äro infällda de från gamla magistratssalen öfverflyttade Sevenbomska stockholmstaflorna, kompletterade med en ny af Pelle Svedlund, visande gamla rådhuset vid Riddarhustorget. Ofvan panelen äro de gamla porträtten från magistratssalen uppsatta, de två stora framställande Carl XIII som hertig och Carl XIV Johan som kronprins, de öfriga Stockholms ståthållare. Sergels, magistraten tillhöriga, marmorbyst af Gustaf III pryder äfven den nya salen.

Förmyndarekammarens sessionssal skiljer sig jämte familjerättens domsal något i behandling från öfriga domsalar. Båda rummen ha putsade tak med stor hålkäl i rabitz. Men medan domsalen på familjerättsafdelningen har putsade, fältindelade väggar ofvan en låg träsockel, har det förstnämnda rummet, sessionssalen, väggarna väfspända i laserade fururamar. Här sitter justitiekollegii gamla, något tillökade samling af borgmästareporträtt. De öfriga afdelningarnas domsalar hafva taken och nedre delen af väggarna klädda med betsade furupaneler, något varierande i de olika våningarna, men äro för öfrigt försedda med samma inredning och möblering. Tillhörande förmak hafva en med domsalarna något öfverensstämmande behandling.

Af det gamla rådhusets möbler ha de allra flesta kommit till användning i det nya rådhuset. Rococostolarna i magistratsalen vid Riddarhusgränd hafva flyttats till motsvarande rum på Kungsholmen. Den gamla hvita färgen har dock borttagits, som ej lämplig i den nya omgifningen. Rådmansstolarna hafva förgyllts oeh därigenom anpassats med ekinredningen, och guldet, fast oäkta, har gett salen en högre klang. De mindre stolarna kring väggarna ha mörkbetsats. Magistratsalens rococostolar äro förutom en del höga golfklockor de värdefullaste af de gamla möblerna. En del andra möbler, hufvudsakligen från 1800-talets förra hälft, äro i all sin enkelhet goda, men större delen är skäligen torftig. De ha renoverats och placerats allt efter värde i olika rum. Då det nya rådhuset innehåller ett betydligt större antal rum än det gamla, har likväl nyanskaffning af möbler i rätt stor utsträckning varit nödvändig, och därvid ha de förnämligare rummen, domsalar, förmak, ordförande-, rådmans- och därmed jämförliga tjänsterum samt vaktrum försetts med nya möbler. De hafva i allmänhet gjorts i ek och gifvits en tämligen likartad karaktär. De gamla svenska 1600-talsstolarna med raka former för ben, sits och rygg ha tjänat som förebild, fast förenklats och moderniserats. Endast på några få ställen, såsom till förmyndarekammarens sessionssal med tillhörande förmak och öfverläggningsrum, ha typerna ändrats något nämnvärdt för att bättre ansluta sig till rumskaraktären. Här har björk användts. De nya stolarna och sofforna ha beklädts i domsalar och tjänsterum med hud; i vänt- och vaktrum med tageltyg, väfdt hos "Hemslöjden"; i magistratens och förmyndarekammarens sessionssalar och tillhörande väntrum, borgmästarens rum och "rosenkammaren" med linneväf, väfd hos Handarbetets vänner. Vigselrummets möbel är skinnbeklädd. Nyanskaffning af möbler har äfven utsträckts till ett stort antal skåp, hyllor och bord för att komplettera det gamla förrådet. Äfven här har träslaget öfvervägande varit ek, dock har furu användts för en del enklare skåp och hyllor. Af de gamla gardinerna kunde icke mycket öfverföras, utan här ha nya sådana

till största utsträckning måst anskaffas. Äfven här har Handarbetets vänner anlitats, och har föreningens föreståndarinna, fröken Karin Wästberg, varit den, som, såväl då det gällt gardiner som möbeltyg, ledt arbetet, representerande i denna byggnad, där så många karlar arbetat, det kvinnliga elementet. En del af kompositionerna till möbeltyget är gjord af fröken Maja Sjöström vid Handarbetets vänner.

Armaturen har helt nyanskaffats, så när som för förmyndarekammarens sessionssal och förmak samt trenne andra rum, där de fem kristallkronorna från gamla magistratssalen placerats, samt för de allra enklaste utrymmena. Här har varit en bland de allra största svårigheterna, då det gällt inredningsarbetet. I en byggnad, där i interiören anlagts så pass mycket på gammal känd stämning, har det varit svårt att anpassa den elektriska armaturen härefter. Det gällde att få denna stämmande dels med den moderna elektriska belysningen, dels med stilen i hvälfda hallar och vestibuler och i trätakstäckta domsalar, trappor och gallerier, där omisskänligt gångna stilepoker influerat de arkitektoniska formerna. Man sökte sig tillbaka dels till vägglampetten i mässing och tenn, men försåg den med glasskärm framför elektriska lampan, dels till lyktan likaledes med blästrat, matt glas samt använde för större belysningskroppar ur lyktorna utbildade skålar med samma glas; de skarpa ljuskällorna äro sålunda alltid dolda bakom matt glas. I magistratssalen fick man äfven gå efter gamla mönster. Här blef det de gamla 1600-tals kristallkronorna, som fingo stå modell. I vigselrummet fick armaturen form efter de gamla kyrkkronorna, fast här i järn och tenn. I arbetsrum och expeditioner behöfde naturligtvis en viss stilriktning ej influera på formen, utan här togs en enkel ampelformad glasskål som dämpare af ljuskällan.

DET ÖPPNA OMRÅDET AF KVARTERET, INHÄGNADT AF DEN LÅGA KALKSTENSmuren, genom hvilken leda fem portar, af dessa tvänne öfverhvälfda, är mellan byggnaden och Agnegatan utlagdt till stora hela gräsmattor, sluttande ned från gatan. Åt Bergs- och Kungsholmsgatorna äro gångar och öppna platser upptagna med trädgrupper, häckar och alléträd. En solvisare är uppställd i gången utefter Bergsgatan och en fontän är afsedd att pryda den öppna platsen åt Kungsholmsgatan. I Scheelegatans trottoir är mot hörnen en rad popplar planterad. Vid förslagets uppgörande har stadens trädgårdsarkitekt, direktör M. Hammerberg, varit behjälplig. Och arbetet har utförts genom stadens försorg under ledning af direktör Hammarberg.

DE KRAFTER, SOM LÄNGRE TID VARIT ANSTÄLLDA PÅ RÅDHUSBYGGNADSbyrån, hafva varit — förutom kontrollanten byggmästare J. A. Sjöbladh, som jämsides sitt kontrollantskap på bygget varit sysselsatt med arbetsbeskrifningar m. m., samt biträdt arkitekten vid arbetsledningen — ingeniörerna E. Thorsell och S. Svensson, som arbetat på arbets- och snickeriritningar, samt arkitekterna C. Nyqvist, som från början arbetat på fasadritningar och sedermera dels haft hand om kalkstens- och granitarbeten i fasad och ritningar till invändiga tegelhvalf, kalkstensgolf m. m., dels klarat en hel del vidt skilda andra uppgifter, E. B. Isberg, som arbetat först på de ursprungliga hufvudritningarna, sedan på detaljritningar för paneler och andra inredningsarbeten, A. Fuhre, hufvudsakligen sysselsatt med dekorativa uppgifter, teckningar till smidesjärnsgaller, skulpturala utsmyckningar m. m., E. Friberger, som utfört ritningar till all armatur, samt D. Nilsson och S. E. Lundqvist, som "ritat" möblerna. De i festskriften införda ornamentala detaljerna äro till största delen efter teckningar af Fuhre och Friberger. Kortare tid ha arkitekterna O. Hökerberg, E. C. Asplund och S. Wallander samt ingeniör K. Hällström haft anställning.

Förutom dessa samt andra vid ritbordet och på arbetsplatsen verksamma karlar jämte förut nämnda skulptörer och målare äro bland dem, som ingripit i arbetet, att nämna: Anders Wallin, förman för murarlaget, för hvilken svårigheter endast yppade sig, då hvalfkapporna vid slagningen allt för generande trängde hans mäktiga kroppshydda; G. Pettersson, som huggit det mesta af granitskulpturerna, hufvudportalens, den stora S:t Eriksbilden och "Valans pelare" samt Thure Widén, huggaren då det gällt så godt som all kalkstensskulptur ut- och invändigt. Och tycker folk en del af hans och Petterssons gubbar äro fula och närma sig eller råka karikatyren, så för det första rå ju ej de för den saken, och för det andra sträfvar gärna skulptural arkitektonisk utsmyckning till samma mål som god karikatyr, att genom öfverdrift i framställningen göra motivet klart och lättfattligt. Det gäller för betraktaren att icke harmas men se och söka förstå — bakom skulptörens verk ligger ingen arghet. J. Färngren har drifvit hufvudportens kopparjustitia. Smederna äro många, de som smidt räcken och galler; värmlandssmeden Petter Andersson, "Petter på Myra", må nämnas.

Bland målarna må omnämnas O. Nilssons verkmästare, K. O. Sandberg, och tvänne af Filip Månssons karlar: Bror Blücher, "Brocke" kallad, som dekorerat allt det viktigaste af stora galleritaket 1 tr. upp samt frukostrummen, hallen 2 tr. upp och de två sammanbindningspassagerna öfver gårdsinfarterna. En del af arbetet är gjord direkt på muren utan teckning under och är egna kompositioner. Emil Nordmark, "originalmasen", har stått för temperamålningen i de tre trapptaken samt utfört vigselrummets dekorering.

Som specialkontrollanter hafva, förutom ingeniörerna Fr. Söderbergh för grundarbetena och O. Nilsson för värmeledningen, ingeniörerna Y. Södersten från elektriska pröfningsanstalten och E. Mårtensson från stadens byggnadskontor, den förre för arbetena med elektriska ljusledningen, den senare för arbetena med gas-, vatten och afloppsledningarna, tjänstgjort.

Arbetet har under hela byggnadstiden gått sin gilla gång utan strejker eller andra konflikter. Arbetet under sistlidna sommar på den lösa inredningen har något försvårats af kriget och de därigenom uppkomna rubbningarna på den in- och utländska marknaden. En del material har varit svår att anskaffa, och andra hafva under arbetstiden åtskilligt fördyrats. I allmänhet har man sökt använda svensk vara, då sådant låtit sig göra, äfvenså har man såvidt möjligt, och detta synnerligen efter krigsutbrottet med de därefter för verkstäder och handtverkare uppkomna svåra tiderna, vändt sig till stockholmsfirmor, hvaraf många småhandtverkare.

På annat ställe återfinnes uppgift på de firmor, som haft arbete såväl vid uppförandet af själfva huset som på den lösa inredningen. Här må blott i korthet nämnas om omfattningen af hufvudentreprenörernas, bröderna N. A. Wadsjös, Emil och A. W. Nilssons, arbete. Detta omfattade i hufvudsak murning med inmurning af yttre och inre natursten samt putsning, bjälk- och taklag, yttertak med taktegel, vanligt snickeri, såsom dörrar, fönster, foder, socklar, enklare takpaneler m. m. jämte glas och beslagning (men ej själfva beslagen), invändig kalksten (dock ej skulptural utsmyckning) med kalkstensgolf och trappor, öfriga golf utom ekgolf, samt för öfrigt en del under arbetets gång uppgjorda extra inredningsarbeten. Af bröderna är det hufvudsakligen Emil och A. W. Nilsson, som skött arbetet, den förre som byggmästare, den senare som verkmästare.

Af förut lämnade kostnadsuppgifter framgår, att byggnadens kostnadssumma är 2,488,850 kr. Användt utrymme inom byggnaden räknadt från nedersta källarbottnen är 83,673 m^3. Priset pr m^3 blir alltså icke fullt 30 kr.

TILL SIST NÅGRA ORD OM RÅDHUSBYGGNADENS ARKITEKTUR. OMGIFNINGen till rådhuset var i arkitektoniskt hänseende ej så fördelaktig. Å ena sidan det dominerande polishuset med dess rika arkitektoniska artikulering, å andra sidan en banal hyreshusarkitektur. Det gällde genom kontrastverkan mot polishuset få fram rådhuset som hufvudbyggnaden, men ändå icke rycka loss det från omgifningen. Anslaget blef stora lugna ytor med stark resning för taken samt, som förut är påpekadt, det breda tornet — detta som kontrast; murarna slammade — detta för samhörigheten. Då man vidare ville i byggnaden visa, att själfva institu-

tionen, Stockholms magistrat och rådstufvurätt — fastän förvisad från stadens centrum, där den från sin begynnelse haft sitt säte, ut till den malm, som intill våra dagar varit den oansenligaste, och installerad i en nyuppförd byggnad — hade gamla anor, gaf gammal svensk byggnadsstil osökt form åt byggnadskroppen. Formen är icke typisk gammal stockholmsk, sådan den nu ter sig för oss, det medges, men bakom de la Vallées och Tessinarnas stockholmsarkitektur fanns en annan, fast i Stockholm nu nästan försvunnen, vasatidens, den svenska renässansens arkitektur, ännu ej helt frigjord ur medeltidens anda. Det är ur denna byggnadskonst, ingifvelse hämtats vid utformandet af det nya rådhusets yttre skepnad.

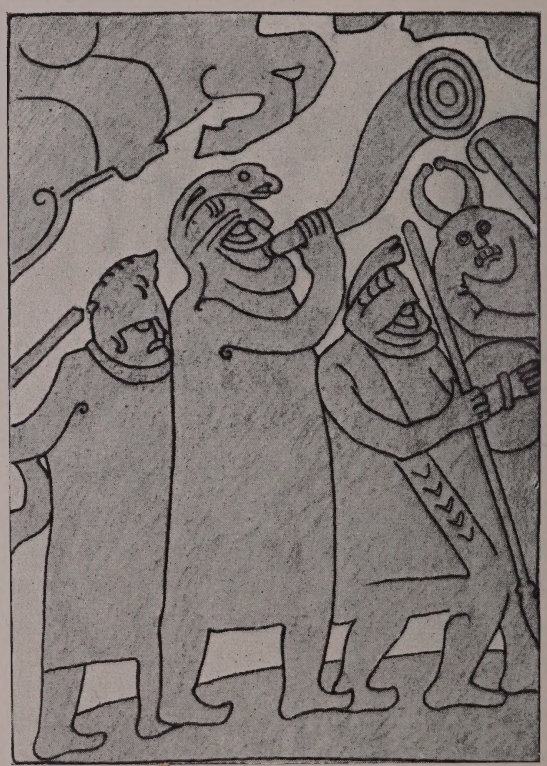

BESKRIFNING ÖFVER VÄRME- OCH VENTILATIONSANLÄGGNINGEN

UPPVÄRMNINGEN AF RÅDHUSET SKER ENLIGT DET S. K. PUMPVARMVATTENsystemet. Varmt vatten drifves således medelst pump omkring i byggnaden till och från värmeelementen. På grund af tornets stora höjd kan detta dock icke hafva ett med byggnaden i öfrigt gemensamt system, ty då skulle en del pannor och element sprängas af trycket. Därför värmes vattnet sekundärt från pumpvarmvattensystemet i en cistern samt stiger upp i tornrummen af sin egen stigkraft. I alla rum, där flera personer vistas, regleras temperaturen automatiskt medelst Johnssons system. Däremot få vederbörande i mindre rum själfva reglera temperaturen.

Pannanläggningen består af 10 st. gjutna pannor af Catenatyp. Då det särskildt lagts an på att göra skötseln så billig som möjligt, är en del nya anordningar utförd. Pannornas påfyllning t. ex. sker utan att eldaren behöfver beträda pannorna. Endast genom att framför pannfronten draga undan påfyllningsluckan och medelst spak öppna spjällen i påfyllningsrören från det öfverliggande kolförrådet sker påfyllningen. Likaså sker asktransporten på enkelt sätt. En askvagn, till storleken motsvarande ett hästlass, skjutes fram till pannorna för uppsamling af aska och slagg, hvarefter den hissas upp och genom bottnens nedfällande direkt tömmes i kärran. Rökkanalen är förlagd under pannorna i stället för bakom, hvarför dessa blifva tillgängliga rundt omkring. Delvis i armerad beton är skorstenen uppdragen till tornets spets, där den utmynnar genom jalusigaller.

För ventilering af byggnaden äro i nedra källaren varmkammare anordnade under korridorerna, bildande en rundt byggnaden sammanhängande stor luftkanal. Genom tvenne vertikala schakt, uppdragna c:a 2 m. öfver gården, nedsuges frisk luft till tvenne förvärmningskamrar, där luften automatiskt värmes till + 10°. För insugning af den friska luften äro tvenne större fläktar uppsatta, en för hvardera halfvan af byggnaden, detta för att genom kraftigare pådragning af den ena fläkten kunna motverka det menliga inflytandet af vinden, så att man alltid erhåller samma luftmängd till hvardera halfvan af byggnaden. Då det under kallare årstid icke är nödvän-

digt att för de flesta lokaler pådraga dessa fläktar, äro särskilda mindre fläktar uppsatta för rättslokalerna, enär dessa alltid behöfva en kraftig ventilation. För reglering af luftmängden har rättslokalernas vaktmästare i närheten af sin arbetsplats dels en apparat, å hvilken kan afläsas för hur många personer den till rättslokalerna inströmmande luften är afsedd, dels en apparat, genom hvilken han kan korrigera olämpligt afvägd luftmängd. När luften passerat förvärmningskammaren, tvättas och befuktas den vid passerandet af till fint stoft fördeladt vatten och inträder sedan med + 10° temp. i varmkamrarna. Till hufvud-varmkammaren höra sidovarmkamrar och vid taket i den stora varmkammaren smärre sådana, där luften genom element automatiskt värmes till + 18 à 20°. All frisk luft, som inträder i rummen, har således rumstemperatur. De vid taket anordnade små varmkamrarna hafva väggar bestående af rörliga glasskärmar. Den förskämda luften bortsuges på vanligt sätt genom upp öfver yttertaket dragna kanaler. För att kunna afstänga utsugningskanalerna, sedan arbetstiden upphört och därigenom inbespara bränsle, äro skorstenarna försedda med från apparatrummet medelst tryckluft afstängbara spjäll. För lokaler, som alstra särskildt dålig luft, t. ex. klosettrummen, äro skorstenarna försedda med sugfläktar, så att en kraftig sugning äfven under den varma årstiden, alltid kan erhållas från dessa lokaler. Ventilationen har gjorts tämligen kraftig. I rum, där personantalet kunnat konstateras, har beräknats 40 m^3 per person och timme. Luften renas, såsom nämnts, vid passerandet af medelst spritsar till stoft fördeladt vatten, hvarjämte den automatiskt befuktas till önskad grad, hvilket har en mycket stor betydelse för hindrandet af träinredningens söndertorkande. Då endast en ringa del af spritsarnas vatten upptages af luften, återföres resten till en reningsbassäng för att åter medelst pump tillföras luften.

Apparatrummet. Då det är af stor vikt för skötselns öfverblickande och underlättande att anläggningen centralt regleras, är ett särskildt apparatrum anordnadt. Å apparattaflan äro reglerings- och pådragningsmotstånden samt knifströmbrytare för alla motorer i varmkammaren uppsatta. Vidare regleras därifrån alla skorstensspjäll medelst Johnssonsystemet samt de stora friskluftsluckorna medelst wirelinor. Sex ampèremetrar angifva de olika fläktarnas strömförbrukning. Manometrar visa lufttvättens vattentryck, trycken i värmeledningens tillopp och återgång, vattenståndet i expansionskärlet samt trycket i Johnssonssystemet. Värmeledningens tillopps- och återgångstemperatur kan här afläsas. Likaså ytterluftens samt yttermurarnas temperatur. Slutligen ange mikromanometrar lufttrycket i de båda varmkammarhalfvorna. En klocka visar, hvad tiden är liden. F. Oscar Nilson

PLANER, FASADRITNINGAR OCH SEKTIONER AF DET NYA RÅDHUSET JÄMTE FÖRTECKNING ÖFVER RUMMEN

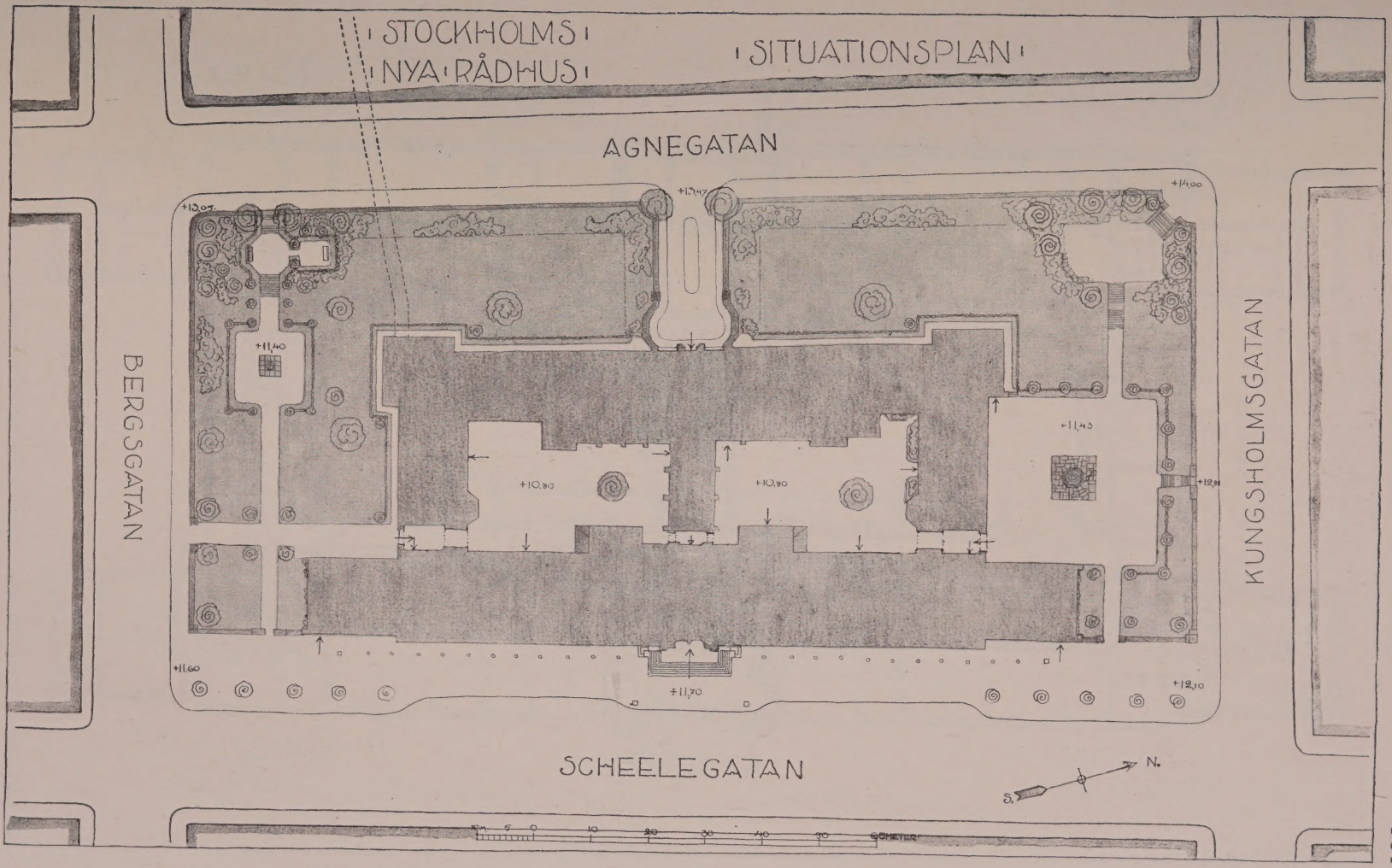
STOCKHOLMS
NYA RÅDHUS
SITUATIONSPLAN
AGNEGATAN
BERGSGATAN
KUNGSHOLMSGATAN
SCHEELEGATAN
+13,07
+13,47
+14,00
+11,40
+10,80
+10,80
+11,45
+12,88
+11,60
+11,70
+12,10
N.
S.
METER

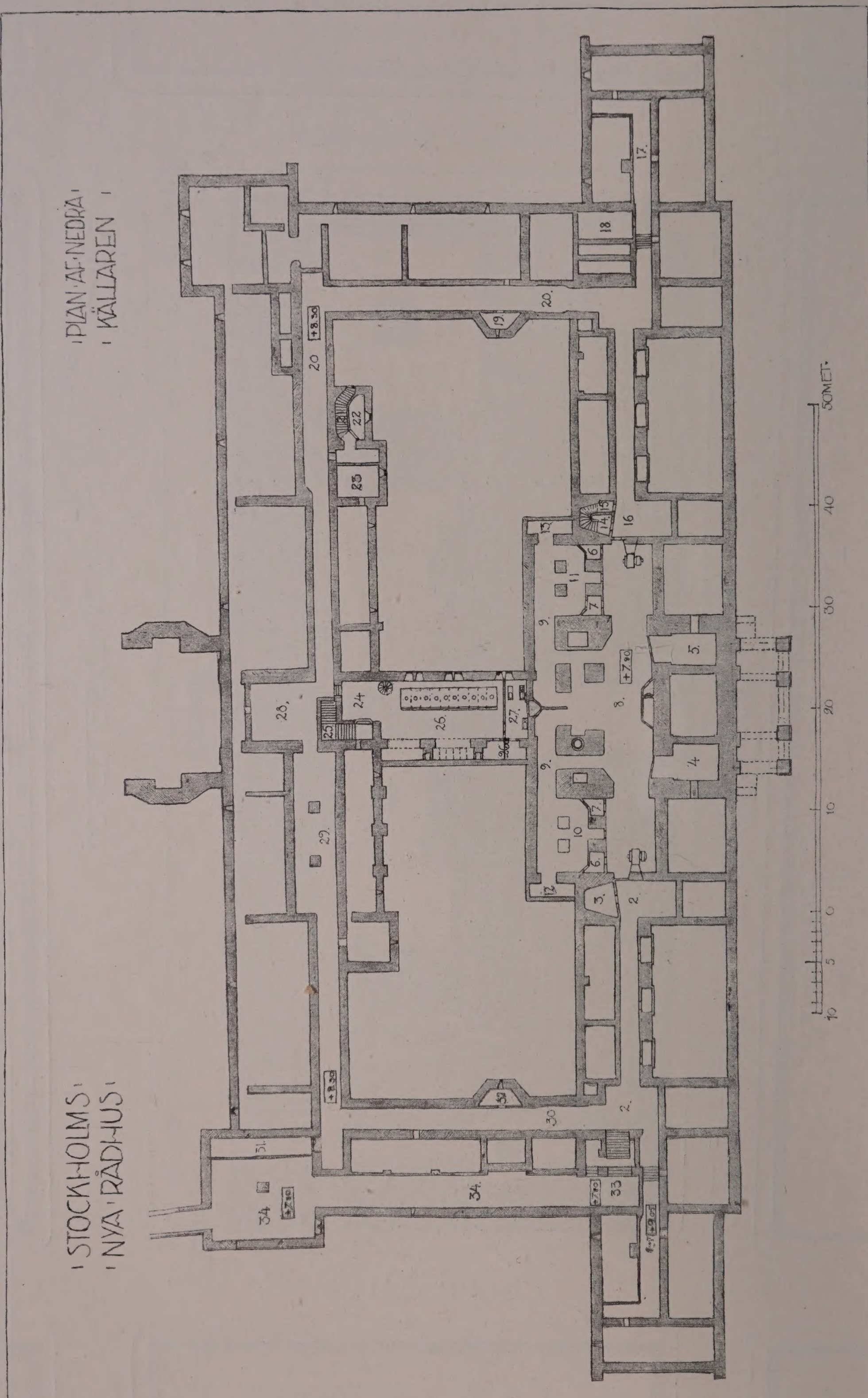

STOCKHOLMS
NYA RÅDHUS
PLAN AF NEDRA
KÄLLAREN
50 MET.

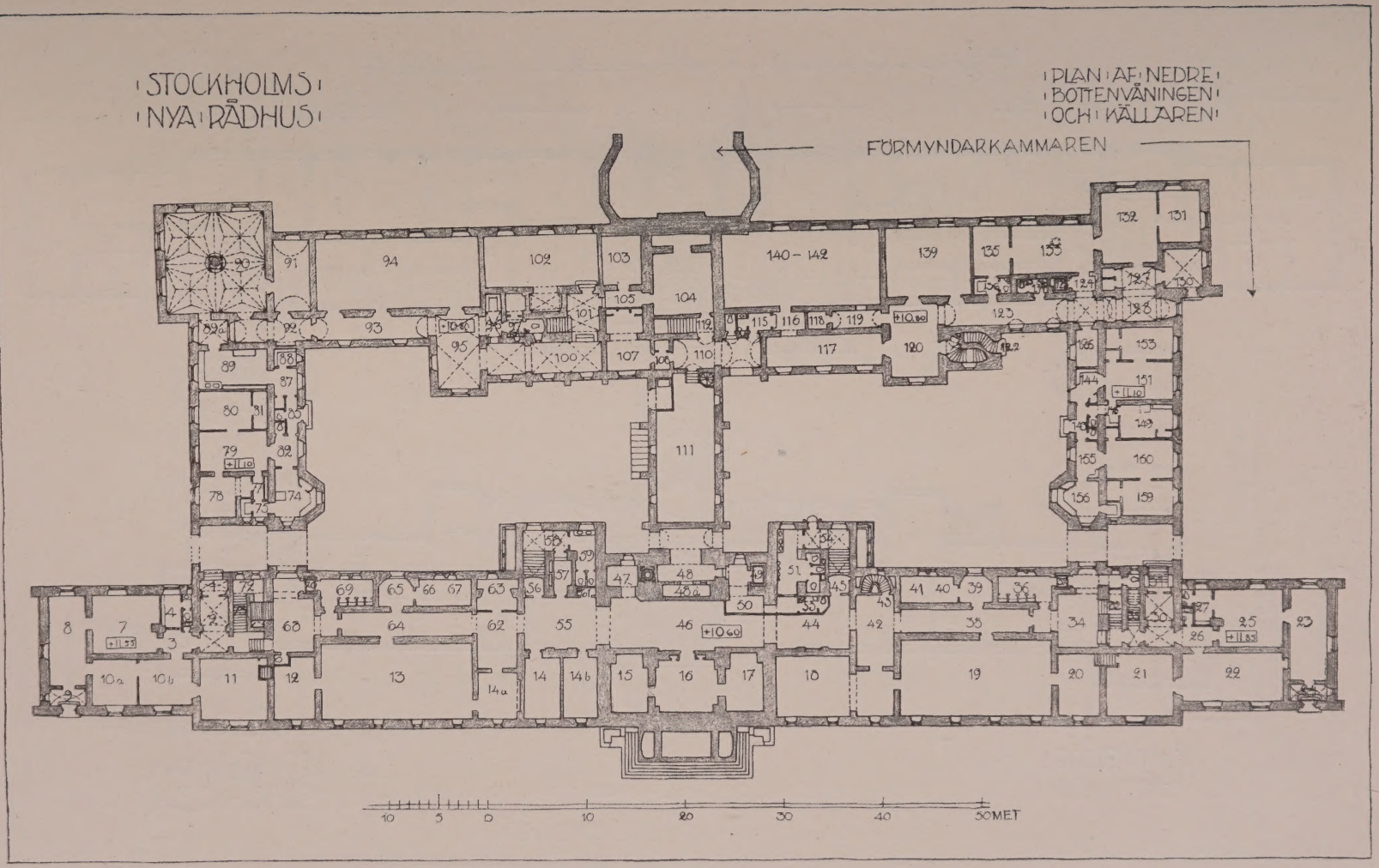
STOCKHOLMS
NYA RÅDHUS
PLAN AF NEDRE
BOTTENVÅNINGEN
OCH KÄLLAREN
FÖRMYNDARKAMMAREN
10 5 0 10 20 30 40 50 METER

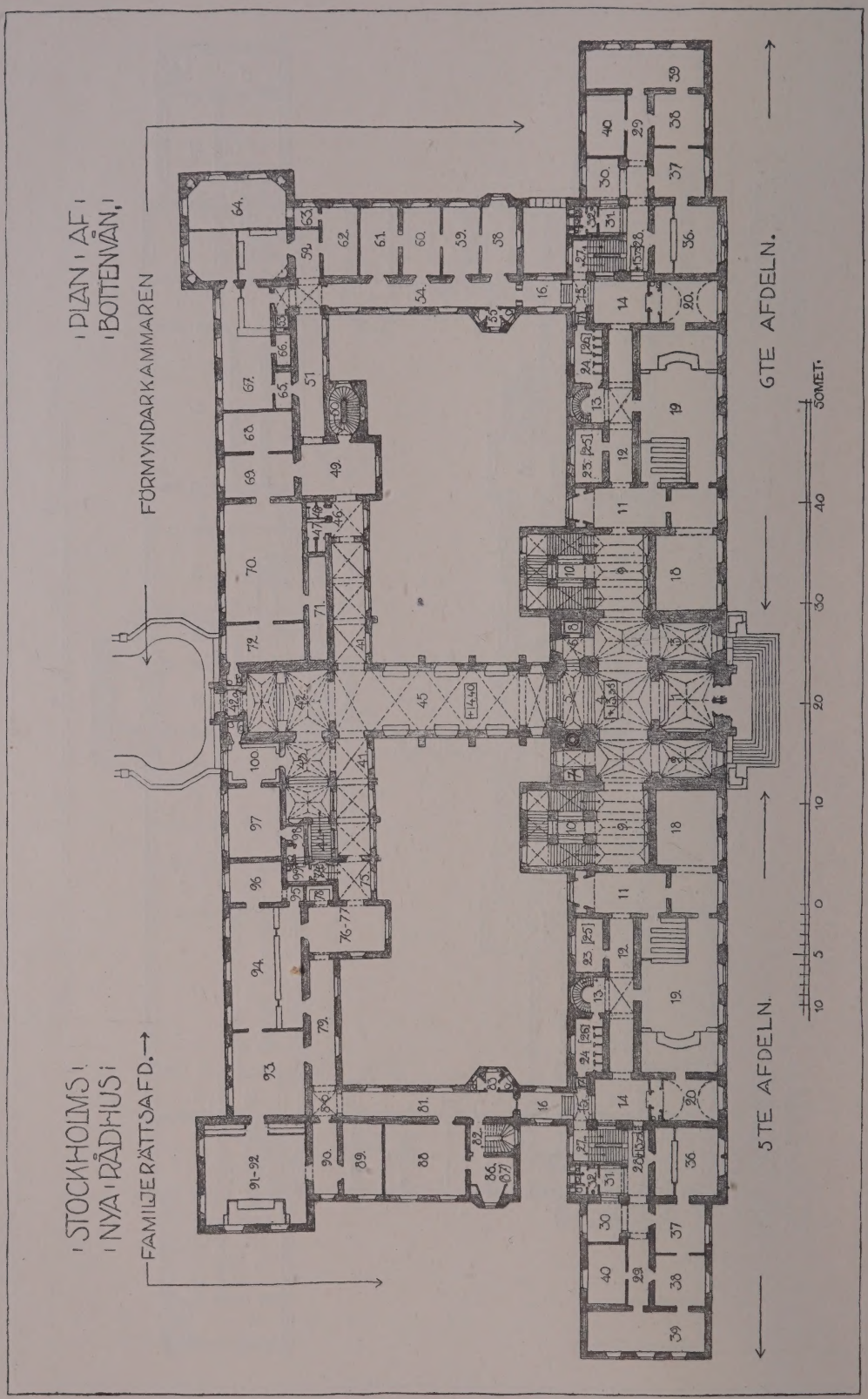
STOCKHOLMS
NYA RÅDHUS
PLAN AF
BOTTENVÅN.
FAMILJERÄTTSAFD.→
FÖRMYNDARKAMMAREN
5TE AFDELN.
6TE AFDELN.
SOMET.

STOCKHOLMS NYA RÅDHUS

PLAN AF VÅN, EN TRAPPA UPP

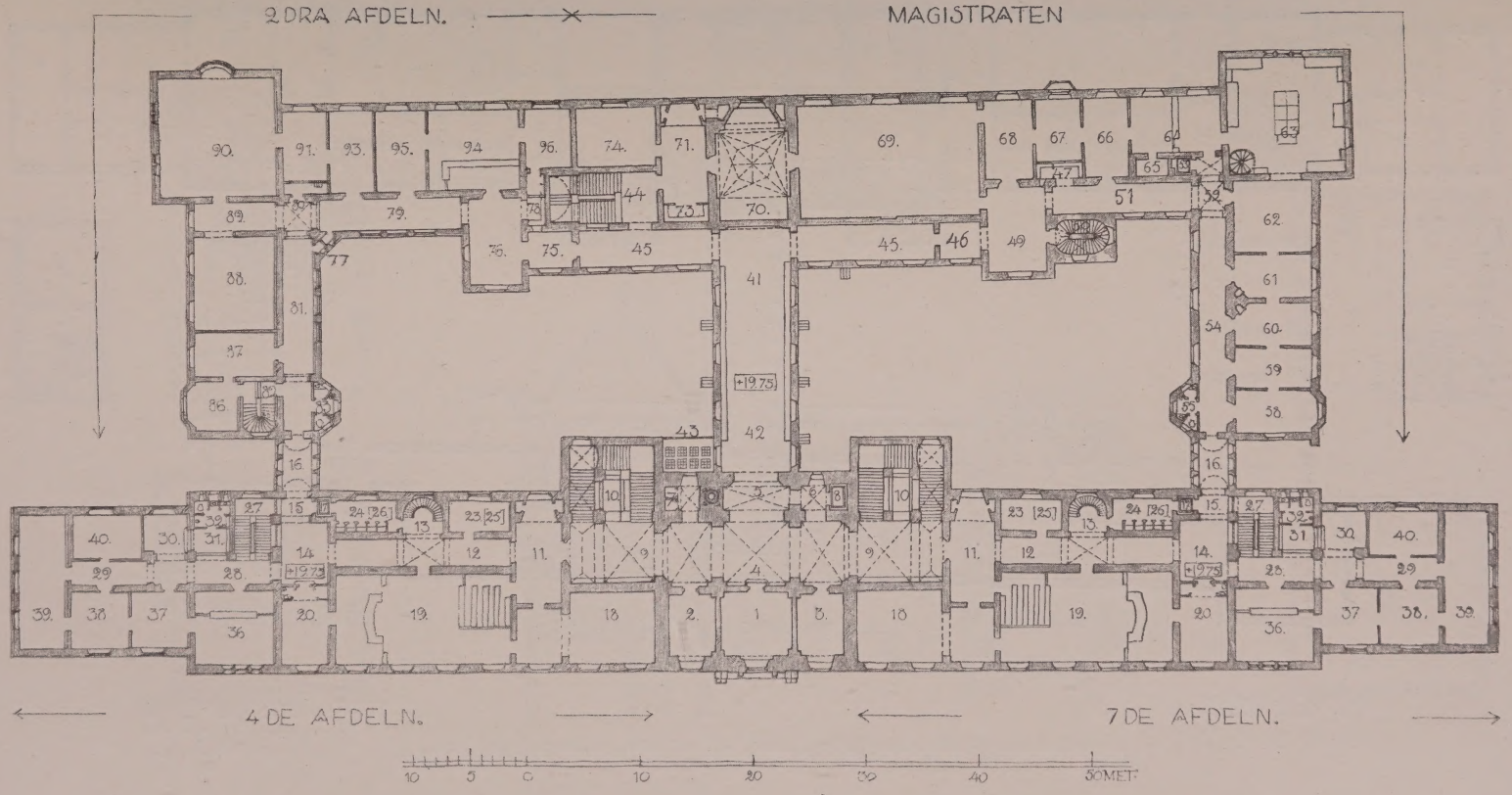

STOCKHOLMS NYA RÅDHUS

PLAN AF VÅN TVÅ TRAPPOR UPP

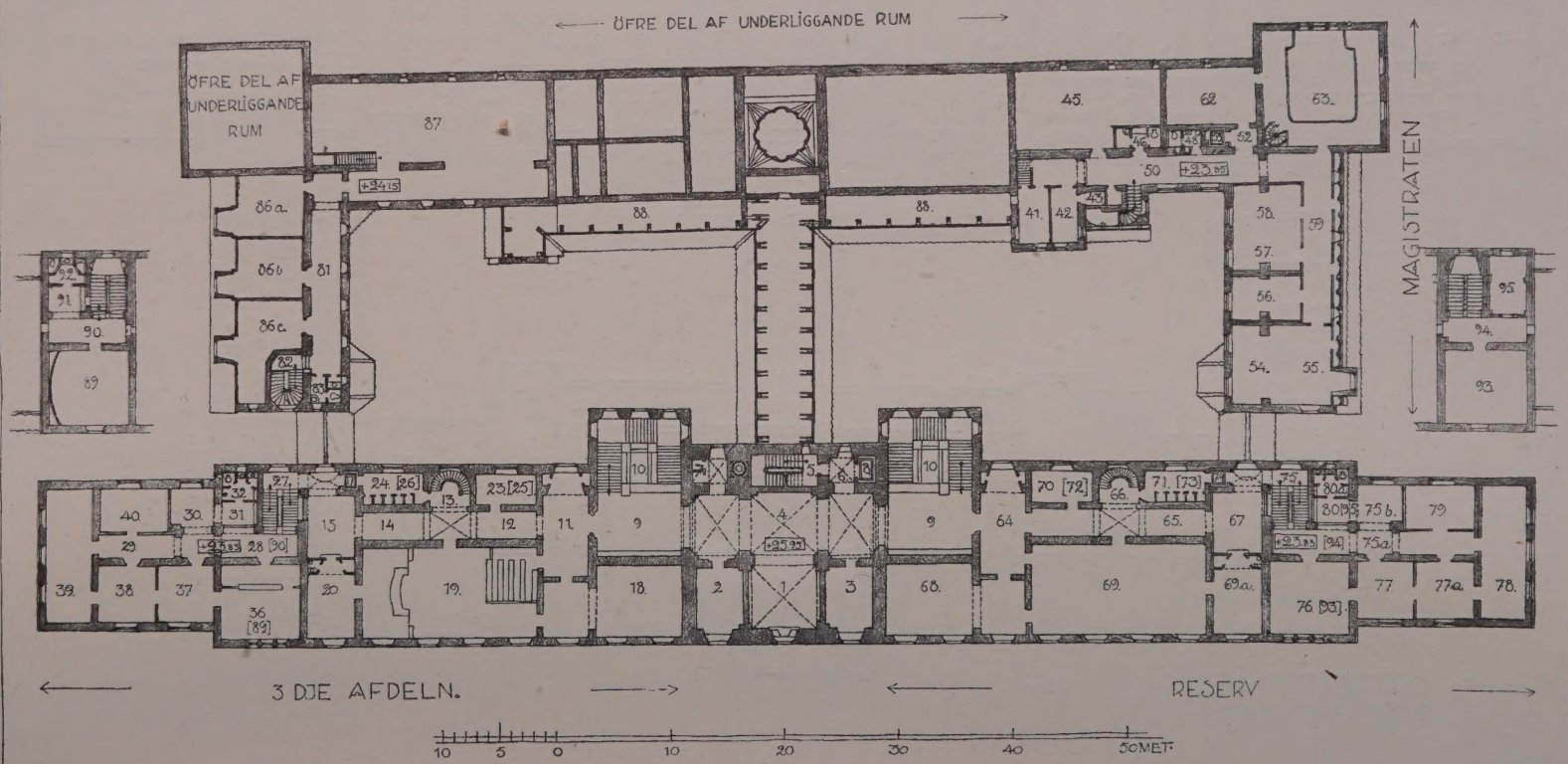

STOCKHOLMS
NYA RÅDHUS

SEKTION GENOM
SÖDRA GÅRDEN
TORNPLANER

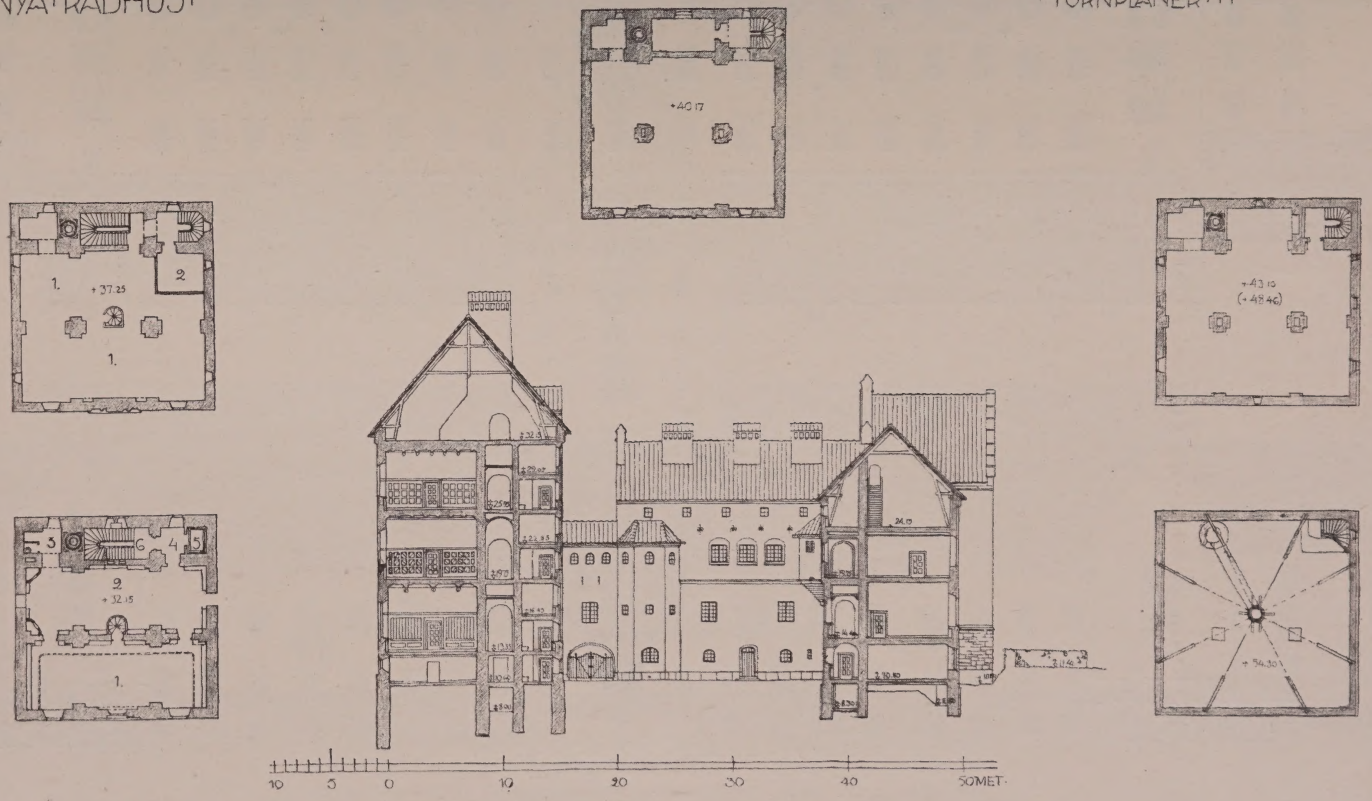

STOCKHOLMS
NYA RÅDHUS

FASAD MOT
SCHEELEGATAN

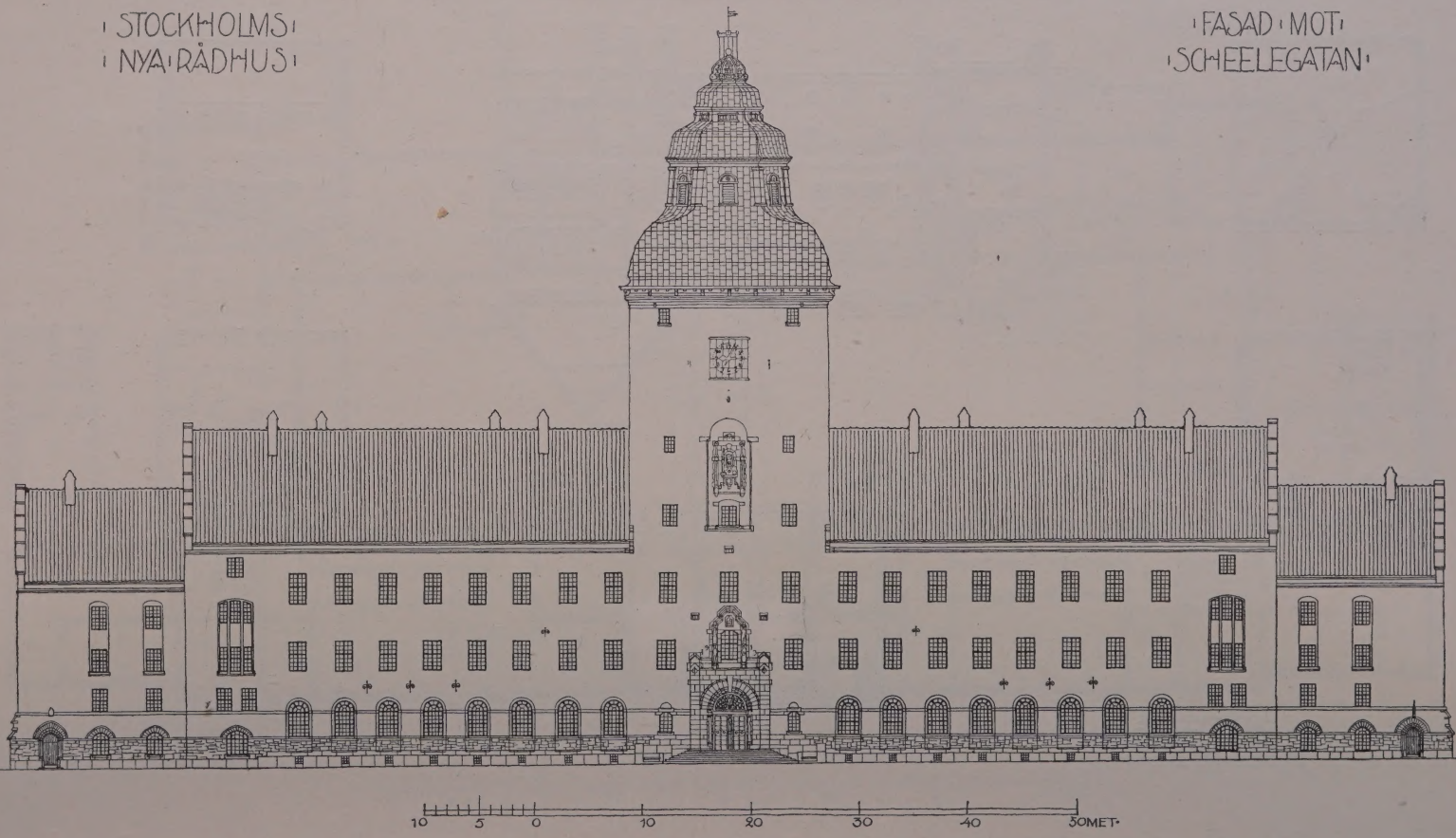

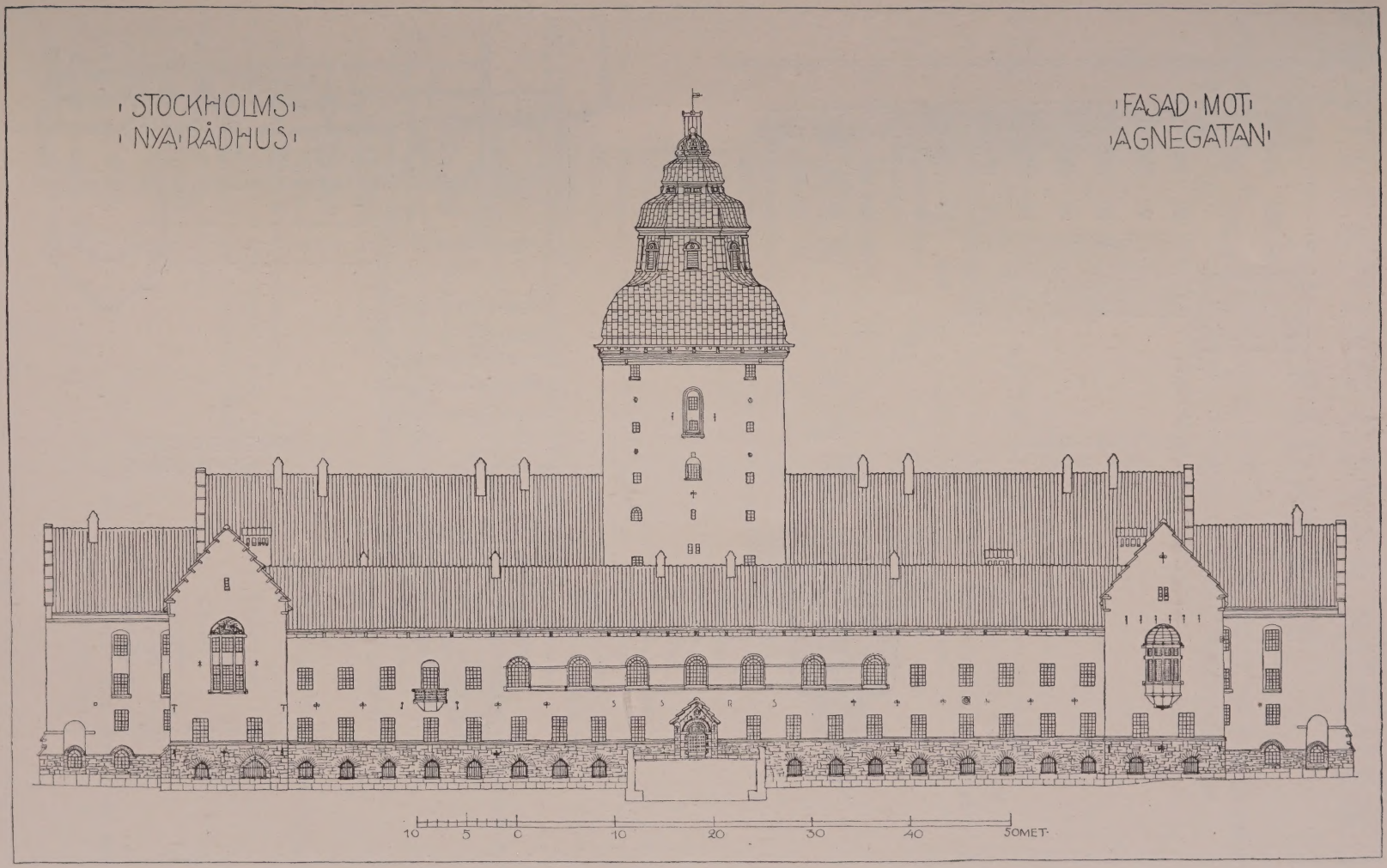
STOCKHOLMS
NYA RÅDHUS
FASAD MOT
AGNEGATAN
10 5 0 10 20 30 40
50METER

STOCKHOLMS NYA RÅDHUS

SKÄRNING GENOM MIDTGALLERIERNA

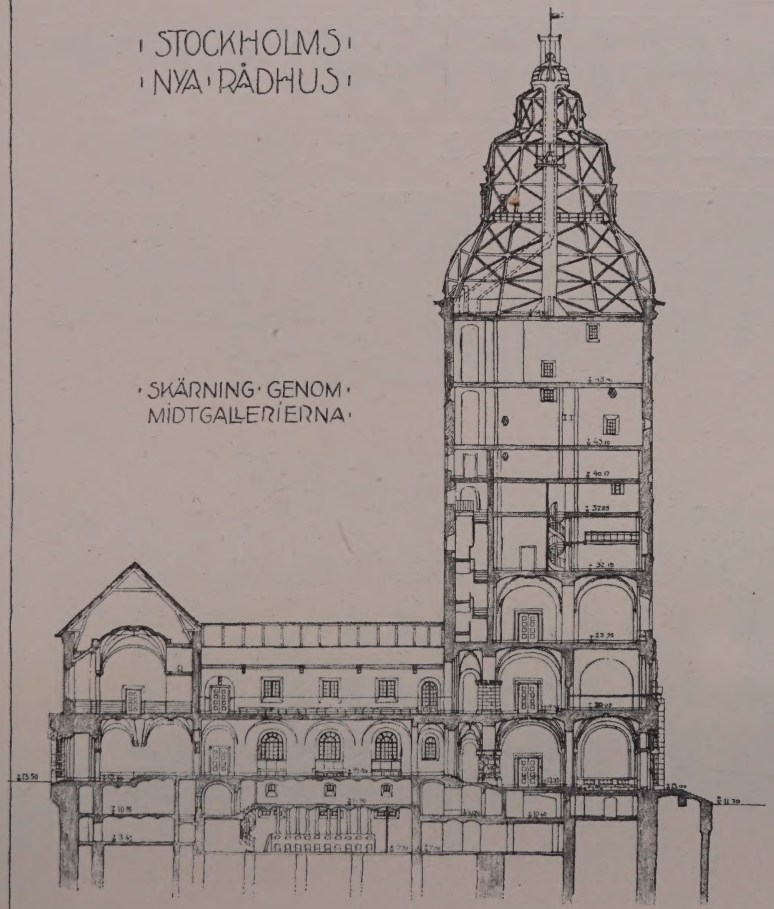

FASAD MOT KUNGSHOLMSGATAN

FÖRTECKNING ÖFVER RUMMEN I NYA RÅDHUSET

SIFFRORNA HÄNVISA TILL RESPEKTIVE PLANER, DÄR DOCK EN DEL SIFFROR, BETECKNADE VISSA MINDRE UTRYMMEN OCH HÄR NEDAN ANGIFNA INOM PARENTES, EJ ÄRO UTSATTA

VÅN. I. NEDRA KÄLLAREN

1, 2	Varmkammare.
3	Källare.
4, 5	Varmkammare.
6, 7	Passager.
8, 9, 10, 11	Luftreningsrum.
12, 13	Friskluftsintag.
14	Trappuppgång.
15	Skrubb.
16, 17	Varmkammare.
18, 19	Källare.
20	Varmkammare.
21	Trappuppgång.
22	Matkällare.
23	Källare.
24, 25	Förstuga och trappa.
26	Pannrum.
26 a	Instrumentrum.
27	Apparatrum.
28, 29, 30, 31	Varmkammare.
32	Förvaringsrum.
33	Trappuppgång.
34	Korridor för fångtransport.

VÅN. II. NEDRA BOTTEN OCH KÄLLAREN

1	Entré.
2	Förstuga.
3 (5)	Tambur med städskrubb.
4 (6)	Kapprum med toalett och w. c.
7, 8, 9, 10 a, 10 b, 11	Lokaler för Stockholms Stads rättshjälpskontor.
12, 13	Källare.
14	Elektrisk central.
14 a, 14 b, 15, 16, 17, 18, 19, 20	Källare.
21, 22	Reservrum.
23, 24, 25	Lokaler för telegraf.
26 (28)	Tambur med städskrubb.
27 (29)	Kapprum med toalett och w. c.
30	Förstuga.
31	Entré.
32, 33	Trappa.
34 (35)	Förrum med w. c.
36	Fångrum.
37	Fånghiss.
38	Korridor.
39	Förstuga.
40, 41	Matkällare.
42	Korridor.
43	Trappa.
44	Korridor.
45	Varmkammare.
46, 47	Korridor.
48	Öppen förstuga.
48 a	Rum för soptunnor.
49	Personhiss.
50	Passage.
51 (52)	Herrtoalett för allmänheten med w. c.
53	Toalett med w. c.
54	Vestibul med trappa.
55	Korridor.
56	Varmkammare.
57	Passage.
58	Trappa.
59 (60)	Damtoalett för allmänheten med w. c.
61	Städskrubb.
62	Korridor.
63	Källare.
64	Korridor.
65	Förstuga.
66, 67	Matkällare.
68 (71)	Förrum med trappa för fångtransport och w. c.

69	Fångrum.
70	Fånghiss.
72	Ljusschakt.
73	Trappa.
74	Kök.
75 (76)	Passage med skafferi.
77	Serveringsrum.
78, 79, 80	Rum.
81	Garderob.
82 (83)	Tambur med w. c.
	(74—83 Bostad för vaktmästare.)
85 (84)	Förstuga med w. c.
87 (86)	Tambur med garderob.
88	Skafferi.
89	Kök.
89 a	Buffé.
90, 91	Rådhuskällaren.
92	Kapprum.
93	Korridor.
94	Reservrum.
95	Korridor.
96	Kapprum.
97 (98, 99)	Toalett med städskrubb och w. c.
100	Korridor.
101	Trappuppgång.
102	Reservrum.
103	Elektrisk central.
104	Källare.
105	Passage.
107 (106)	Rum för eldare med garderober.
108 (109)	Tambur med garderob.
110 (113)	Öppen förstuga med w. c.
111	Kolförråd.
112	Trappnedgång.
115 (114)	Tambur med toalett.
116	Passage.
117	Forskningssal.
118	Skrubb.
119	Passage.
120 (121)	Vaktrum med trappa till bottenvåningen.
122	Trappa till källare.
123	Korridor.
124	Passage.
125	Personhiss.
126	Privatrum för vaktmästare.
127, 128 (129)	Vaktrum med telefon.
130	Förstuga.
131	Rum för assistent.
132	Förmak.
133	Rum för sterbhusnotarie.
134	Toalett med w. c.
135	Rum för skrifvare.
136 (137, 138)	Passage med garderob och damtoalett med w. c.
139	Reservrum.
140—142	Arkiv.
143 (148)	Förstuga med w. c.
144 (145)	Tambur med garderob.
146 (147)	Serveringsrum med w. c.
149 (150)	Kök med skafferi.
151 (152)	Rum med garderob.
153 (154)	Rum med garderob.
155	Tambur.
156 (157)	Kök med skafferi.
159 (158)	Rum med garderob.
160 (161)	Rum med garderob.
(144—147, 149—154	} Bostad f. maskinist.
148, 155—161	Bostad f. portvakt.)

VÅN. III. BOTTENVÅNINGEN

1	Vestibul.
2	Vaktrum.
3	Kapprum för allmänheten.
4, 5	Centralhall.
6	Hissplan.
7	Telefoner.
8	Personhiss.
9	Centralhall.
10	Hufvudtrappor.

11—40. RÅDHUSRÄTTENS 5:TE OCH 6:TE AFD.

11	Vaktrum.
12	Passage.
13	Trappa till entresol.
14	Passage.
15	Trapplan.
16	Passage.
17	Fånghiss.
18	Förmak.
19	Domsal.
20 (21, 22)	Öfverläggningsrum med garderob och toalett.
23	Rum för allmänna åklagare och advokater.
24	Fångrum.
25	Entresol öfver 23, rum för skrifvare.
26	Entresol öfver 24, privatrum för vaktmästare.
27	Trappa.
28, 29	Korridor.

30	Vaktrum.
31	Kapprum för tjänstemän.
32 (33, 34)	Toalett med w. c. och städskrubb.
(35)	Entresol öfver 32, 33 och 34. Damtoalett med w. c.
36	Expedition.
37, 39	Rum för assessorer med biträden.
38, 40	Rum för rådmän.
41	Galleri.
42	Vestibul.
42 a	Vindfång.
43	Trapphall.
44	Trappa.
45	Galleri.

46—72. FÖRMYNDAREKAMMAREN

46	Passage.
47	Kapprum för allmänheten med telefoner.
48	Kapprum för tjänstemän.
49	Vaktrum.
50	Trappa.
51, 52	Korridor.
53	Personhiss.
54	Korridor.
55 (56, 57)	Toalett med städskrubb och w. c.
58	Rum för kurator.
59	Reservrum.
60, 61	Expedition.
62	Rum för revisor.
63	Passage.
64	Kassakontor.
65	Passage.
66	Kassahvalf.
67	Rum för kamrerare.
68	Rum för rådman.
69	Förmak.
70	Sessionssal.
71	Kassahvalf.
72 (73)	Öfverläggningsrum med toalett.
74	Trapplan.
75	Passage.
76—77	Vaktrum.
78	Kapprum.
79, 80, 81	Korridor.
82	Trappa.
83 (84, 85)	Toalett med städskrubb och w. c.
86	Kapprum med telefoner.
87	Entresol öfver 86, privatrum för vaktmästare.
88	Rum för borgenärssammanträden.

89—93. FAMILJERÄTTSAFDELNINGEN

89	Expedition.
90	Vaktrum.
91, 92	Sessionssal.
93	Förmak.
94, 96	4, 5, 6 och 7 afdelningarnas protokollsexpedition.
97	Aktuariekontor.
98	Toalett.
99	Toalett med w. c.
100 (101)	Vaktrum med städskrubb.

VAN. IV. 1 TR. UPP

1—3	Advokater.
4, 5	Centralhall.
6	Hissplan.
7	Telefon.
8	Personhiss.
9	Centralhall.
10	Hufvudtrappor.

11—40. RÅDHUSRÄTTENS 4:DE OCH 7:DE AFD.

11	Vaktrum.
12	Passage.
13	Trappa till entresol.
14, 15, 16	Passage.
17	Fånghiss.
18	Förmak.
19	Domsal.
20 (21, 22)	Öfverläggningsrum med garderob och toalett.
23	Rum för allmänna åklagare och advokater.
24	Fångrum.
25	Entresol öfver 23, rum för skrifvare.
26	Entresol öfver 24, privatrum för vaktmästare.
27	Trappa.
28, 29	Korridor.
30	Vaktrum.
31	Kapprum för tjänstemän.
32 (33—35)	Toalett med w. c. och städskrubb.
36	Expedition.
37, 39	Rum för assessorer med biträden.
38, 40	Rum för rådmän.
41, 42	Galleri.

43	Balkong.
44	Trappa.
45	Galleri.

46—74. MAGISTRATEN OCH RÅDHUSRÄTTENS 1:STA AFD.

46	Korridor.
47 (48)	Kapprum för tjänstemän och allmänheten.
49	Vaktrum.
50	Trappa.
51, 52	Korridor.
53	Personhiss.
54	Korridor.
55 (56, 57)	Toalett med städskrubb och w. c.
58	Reservrum.
59, 60, 61	Rum för assessorer för inteckningsärenden.
62, 63	Rum för fastighetsböcker.
64	Rum för registrator.
65	Kassahvalf.
66	Rum för magistratssekreteraren.
67	Rum för borgmästaren.
68	Förmak.
69	Magistratens plenisal.
70	Vigselrum.
71 (72)	Förmak med städskrubb.
73	Kapprum.
74	Förmak ("Rosenkammaren").

75—96. RÅDHUSRÄTTENS 2:DRA AFDELNING

75	Passage.
76	Vaktrum.
77	Telefoner.
78	Kapprum för allmänheten.
79, 80, 81	Korridor.
82	Trappa.
83 (84, 85)	Toalett med städskrubb och w. c.
86, 87	Rum för assessor.
88, 89	Förmak.
90	Sessionssal.
91 (92)	Öfverläggningsrum med toalett.
93	Rum för rådman.
94	Expedition.
95	Rum för assessorer.
96	Expedition för mottagande af bevakningshandlingar i konkursärenden m. m.

VÅN. V. 2 TR. UPP

1	Centralhall.
2, 3	Pressen.
4	Centralhall.
5	Trappa.
6	Hissplan.
7	Telefon.
8	Personhiss.
9	Centralhall.
10	Hufvudtrappor.

11—40. RÅDHUSRÄTTENS 3:DJE AFDELNING

11	Vaktrum.
12	Passage.
13	Trappa till entresol.
14, 15, 16	Passage.
17	Fånghiss.
18	Förmak.
19	Domsal.
20 (21, 22)	Öfverläggningsrum med garderob och toalett.
23	Rum för allmänna åklagare och advokater.
24	Fångrum.
25	Entresol öfver 23, rum för skrifvare.
26	Entresol öfver 24, privatrum för vaktmästare.
27	Trappa.
28, 29	Korridor.
30	Vaktrum.
31	Kapprum för tjänstemän.
32—35	Toalett med w. c. och städskrubb.
36	Expedition.
37, 39	Rum för assessorer med biträden.
38, 40	Rum för rådmän.

41—63. MAGISTRATEN OCH RÅDHUSRÄTTENS 1:STA AFD.

41 (44)	Privatrum för vaktmästare med trappa till vinden.
42 (43)	Rum för skrifbiträden med garderob.
45	Reservarkiv.
46 (47)	Toalett med w. c. och städskrubb.
48 (49)	Toalett med w. c.
50 (51)	Korridor med trappa från underliggande våning.
52	Passage.

53	Personhiss.
54, 55, 56, 57, 58	Reservrum.
59 (60, 61)	Korridor med garderober.
62	Arkiv.
63	Arkivbalkong.
64—80	Reservafdelning.
81 (85)	Korridor med städskrubb.
82	Trappa.
83 (84)	Toalett med w. c.
86 a, b, c	Reservrum.
87, 88	Vind.
89	Rum för jury.
90	Korridor.
91	Kapprum.
92	Toalett med w. c. och städskrubb.
93—95	Reservrum.

TORNPLAN + 32,15

1	Forskningssal.
2	Vakt- och tidningsrum med telefoner.
3	Rum med w. c. och plats för bokhiss.
4	Hissplan.
5	Personhiss.
6	Trappa.

TORNPLAN + 37,25

1	Arkiv.
2	Hissmaskineri.

TORNPLAN + 40,17

Arkiv.

TORNPLAN + 43,10 OCH 48,46

Reservarkiv.

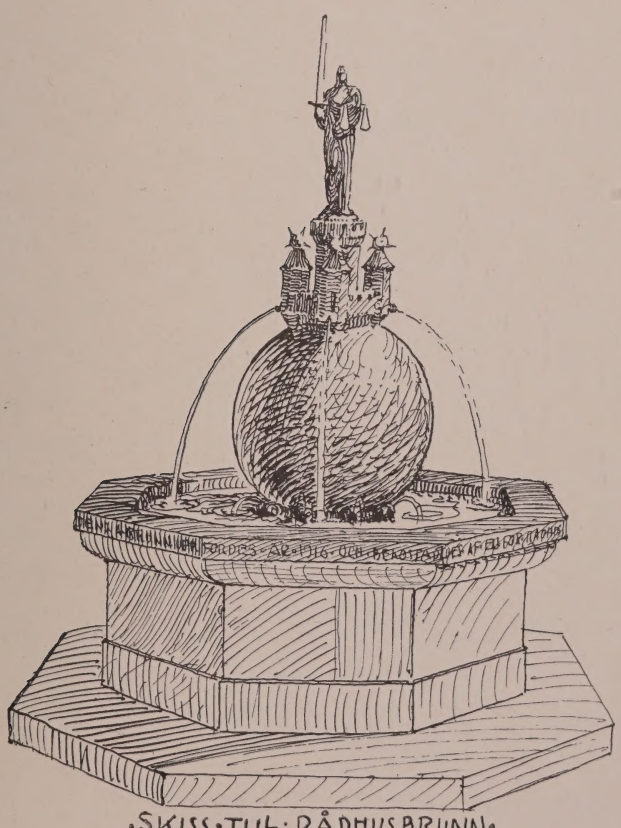

·SKISS·TILL·RÅDHUSBRUNN·

BILDER FRÅN NYA RÅDHUSET EFTER FOTOGRAFIER

RÅDHUSET FRÅN PIPERSKA MUREN

RÅDHUSET ÅT SCHEELEGATAN
(NORRIFRÅN)

RÅDHUSET ÅT SCHEELEGATAN (SÖDERIFRÅN)

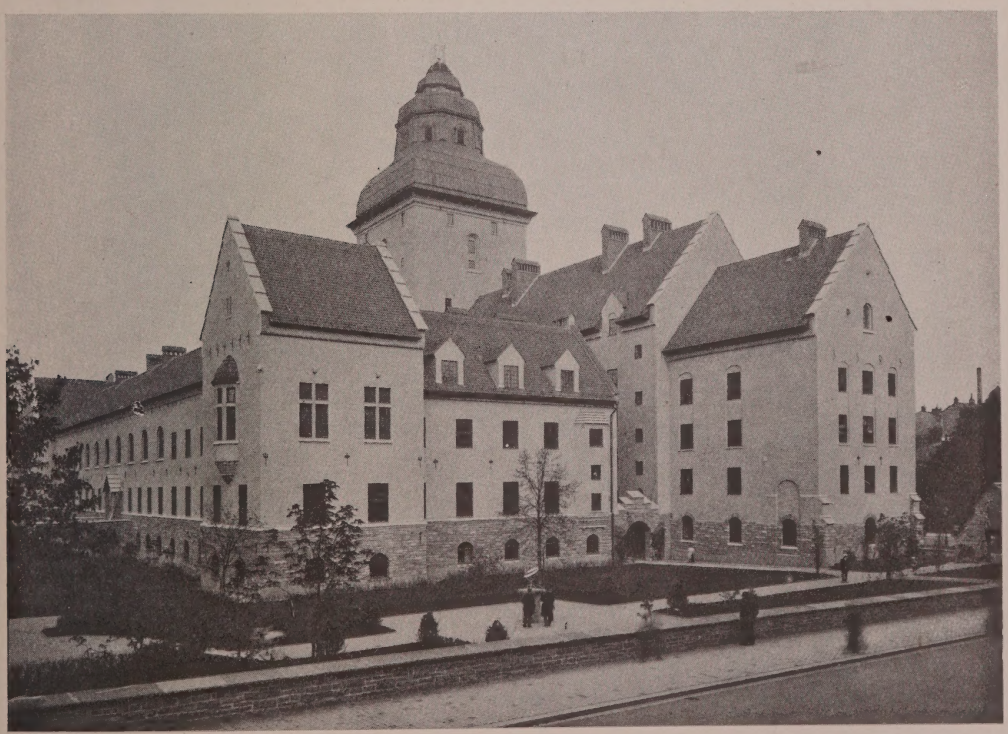

RÅDHUSET ÅT BERGSGATAN

RÅDHUSET ÅT AGNEGATAN

RÅDHUSET FRÅN POLISHUSTOMTEN

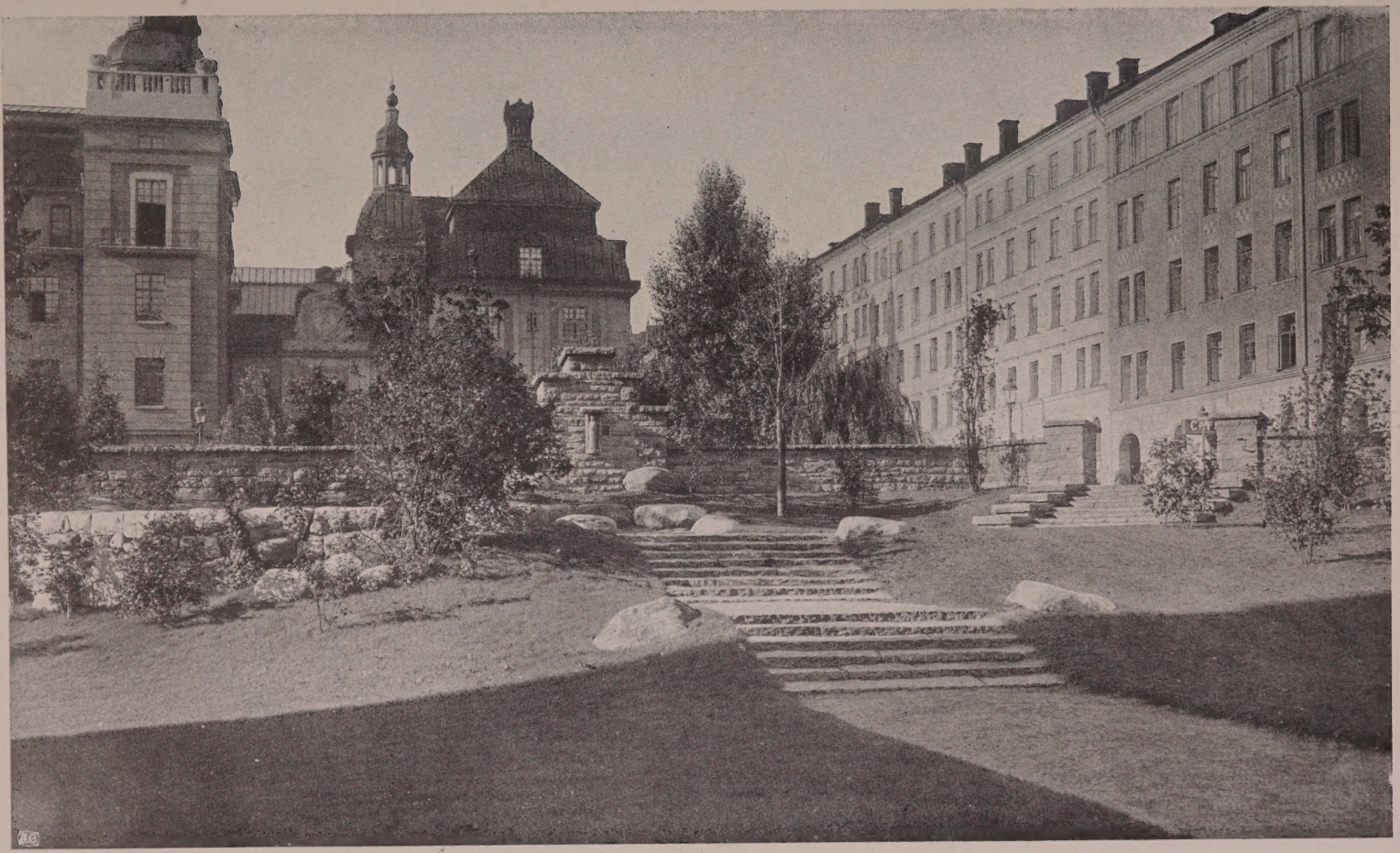

NORDVESTRA HÖRNET AF RÅDHUSTOMTEN
(POLISHUSET I BAKGRUNDEN)

RÅDHUSET ÅT KUNGSHOLMSGATAN

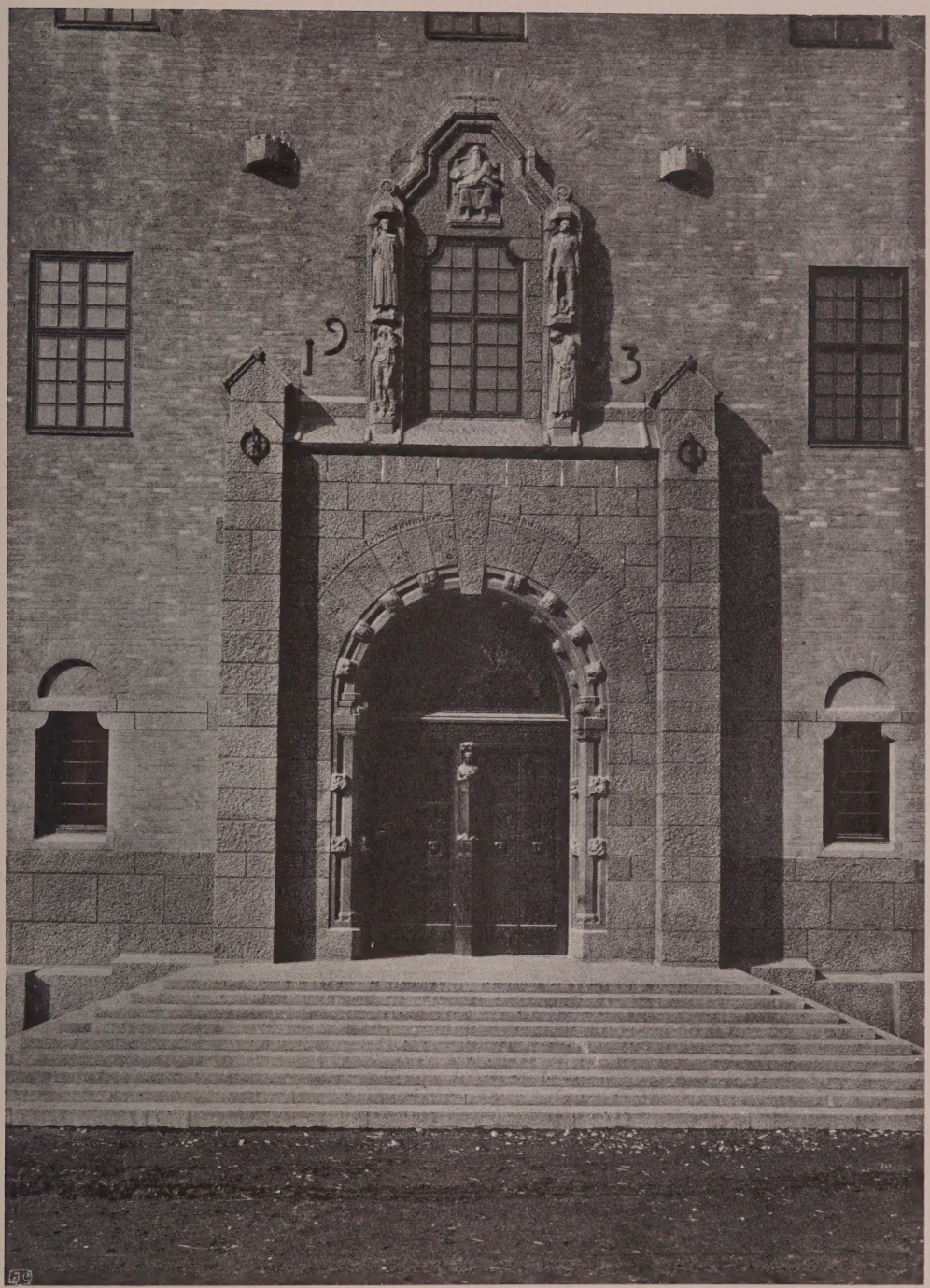

HUFVUDPORTALEN ÅT SCHEELEGATAN

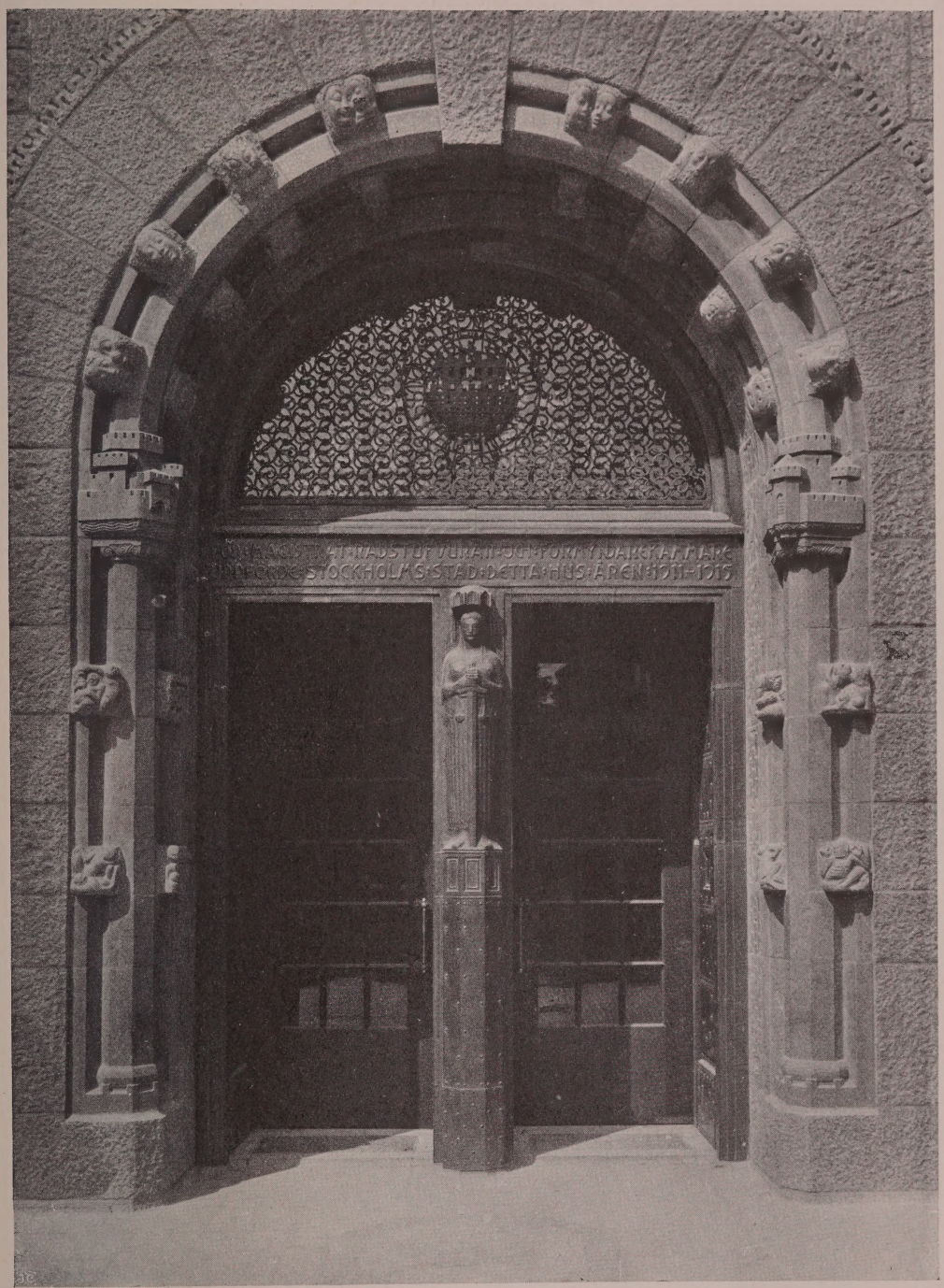

HUFVUDPORTALEN ÅT SCHEELEGATAN

NEDRE DELEN

Gustaf Sandberg sculpsit

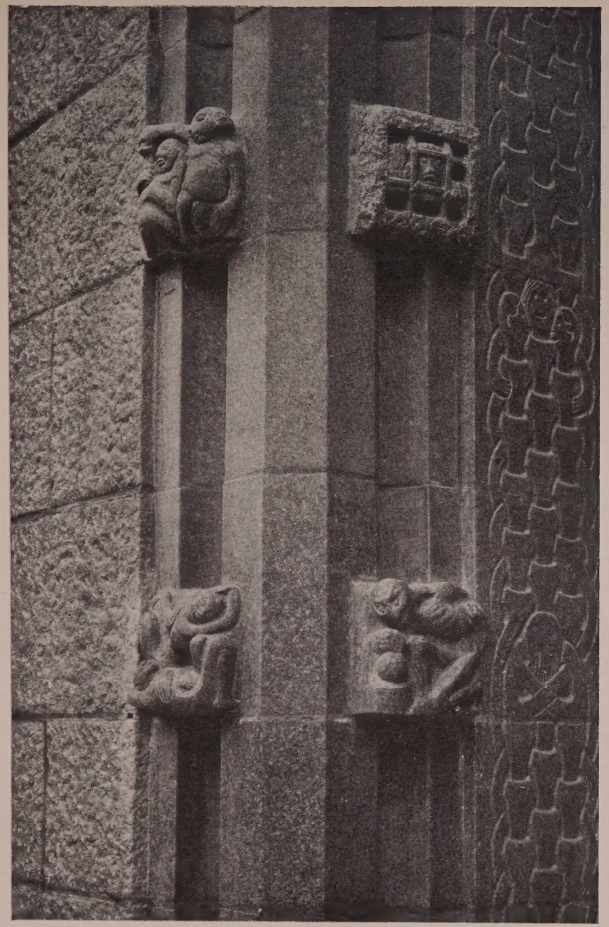

HUFVUDPORTALEN ÅT SCHEELEGATAN

SKULPTURDETALJER

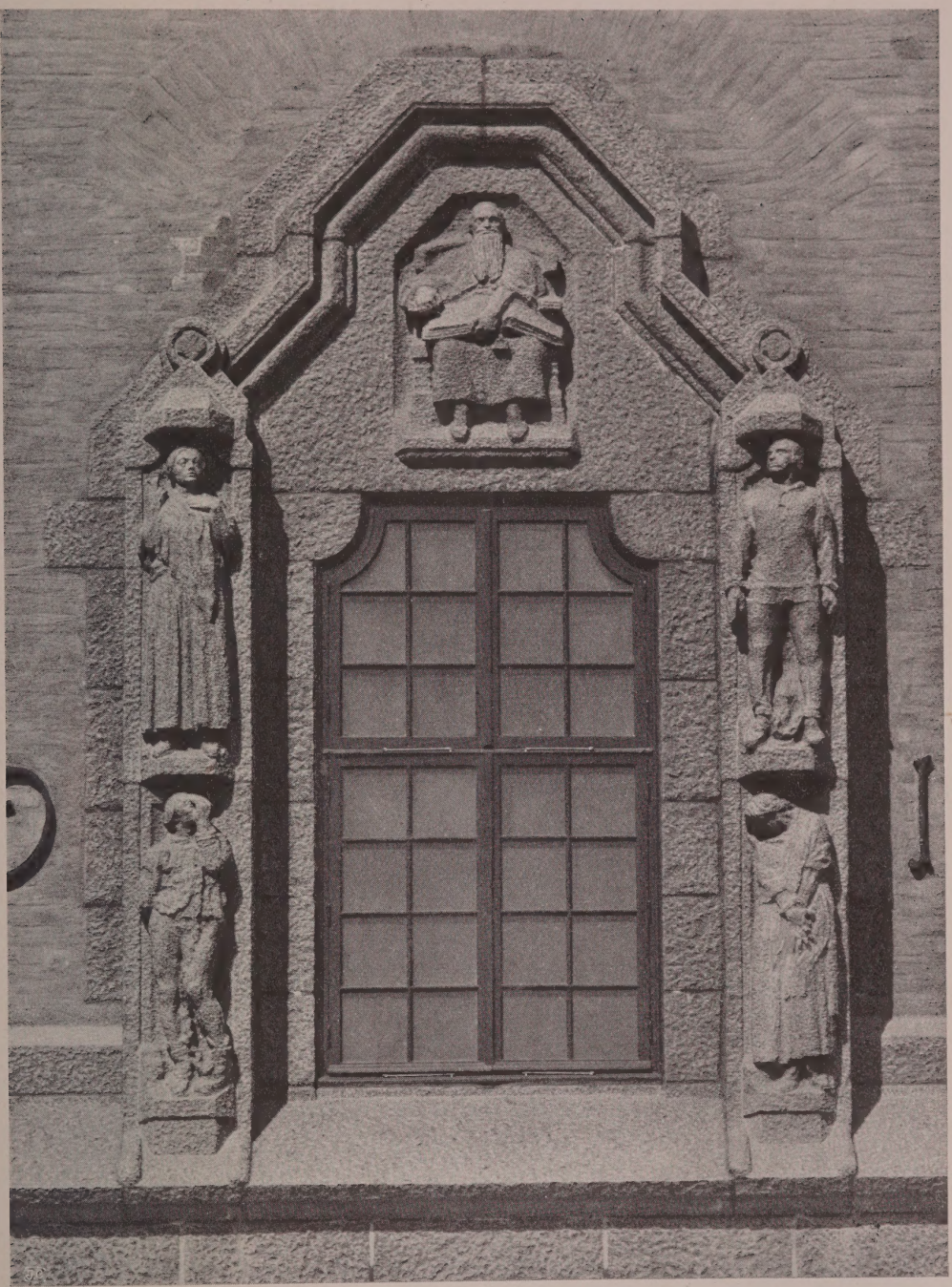

HUFVUDPORTALEN ÅT SCHEELEGATAN

ÖFRE DELEN

Chr. Eriksson sculpsit

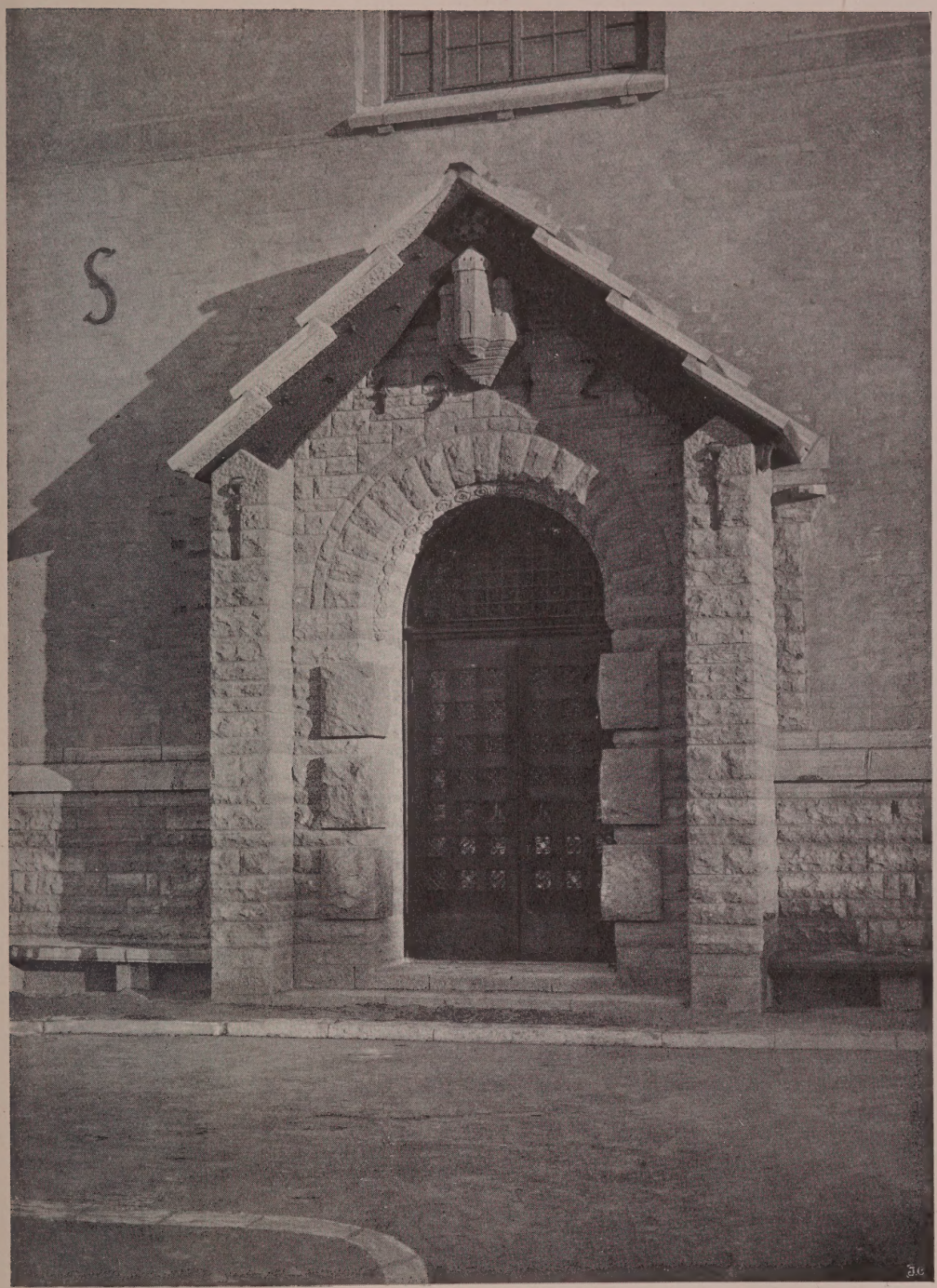

PORTALEN ÅT AGNEGATAN

SYNDAFALLET

GRANITSKULPTUR PÅ MURPORTEN ÅT KUNGSHOLMSGATAN

G. Sandberg sculpsit

NORRA GÅRDEN

CENTRALHALLEN I BOTTENVÅNINGEN
MED "VALANS" PELARE

VALANS PELARE

G. Sandberg sculpsit

MIDTGALLERIET I BOTTENVÅNINGEN

SIDOGALLERIET I BOTTENVÅNINGEN

MED INGÅNG I FONDEN TILL FÖRMYNDAREKAMMAREN

JUSTITIA

"SPÖGUBBEN"

KALKSTENSSKULPTURER I VESTIBULEN ÅT AGNEGATAN

G. Sandberg sculpsit

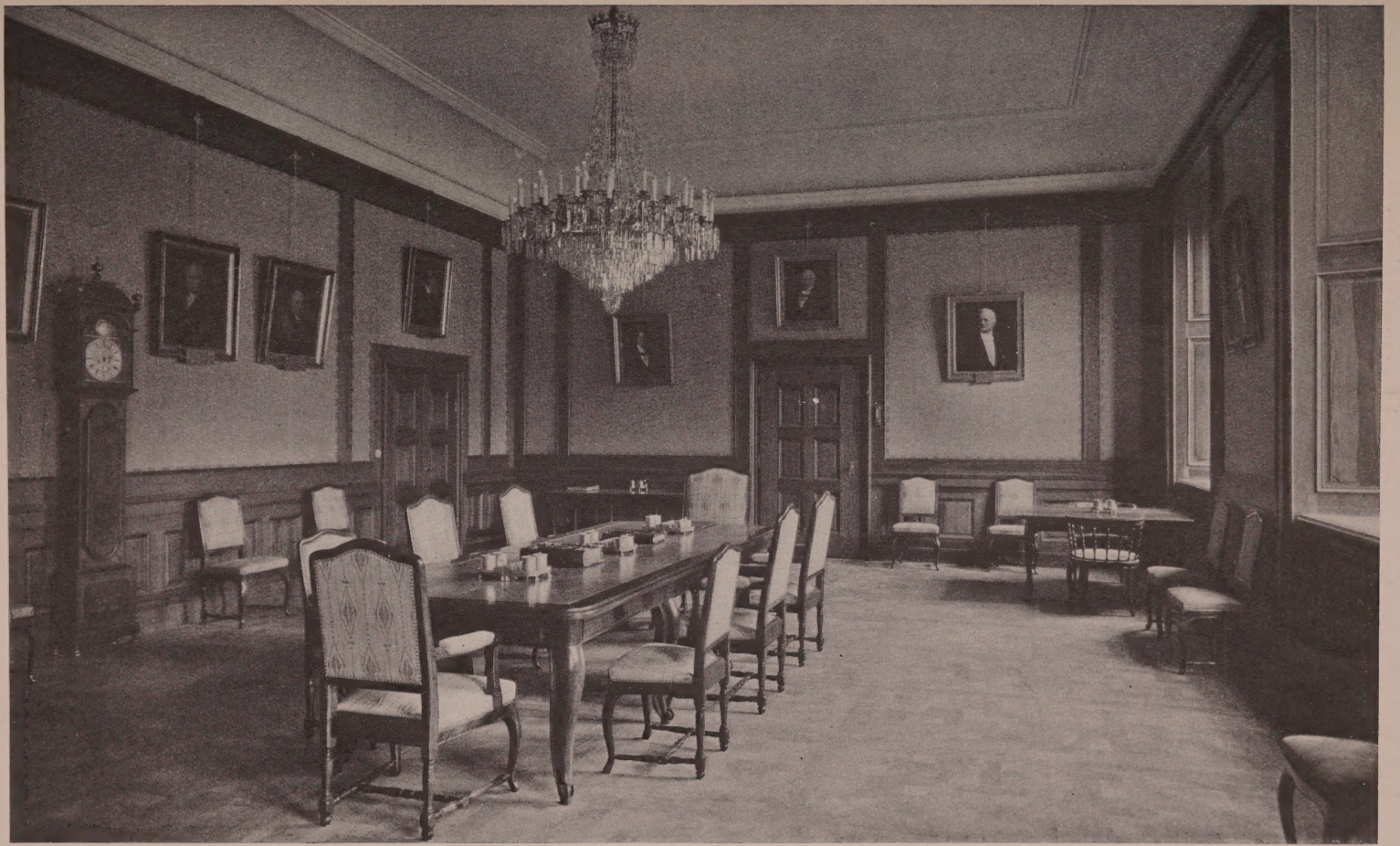

FÖRMYNDAREKAMMARENS SESSIONSSAL

FAMILJERÄTTSAFDELNINGENS DOMSAL

RÅDHUSKÄLLAREN

STÖRRE RUMMET

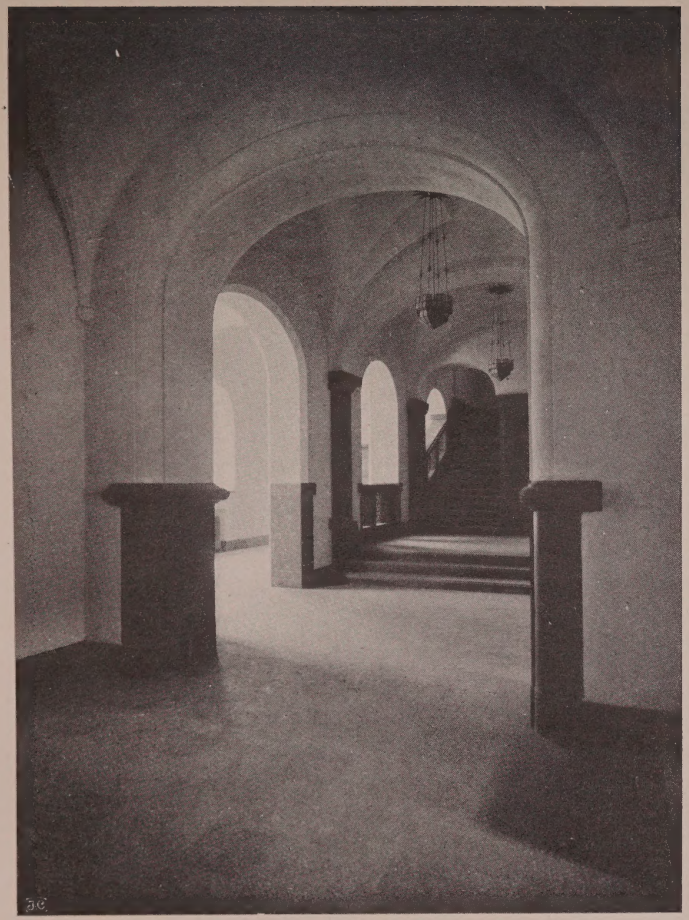

VESTIBULEN ÅT AGNEGATAN

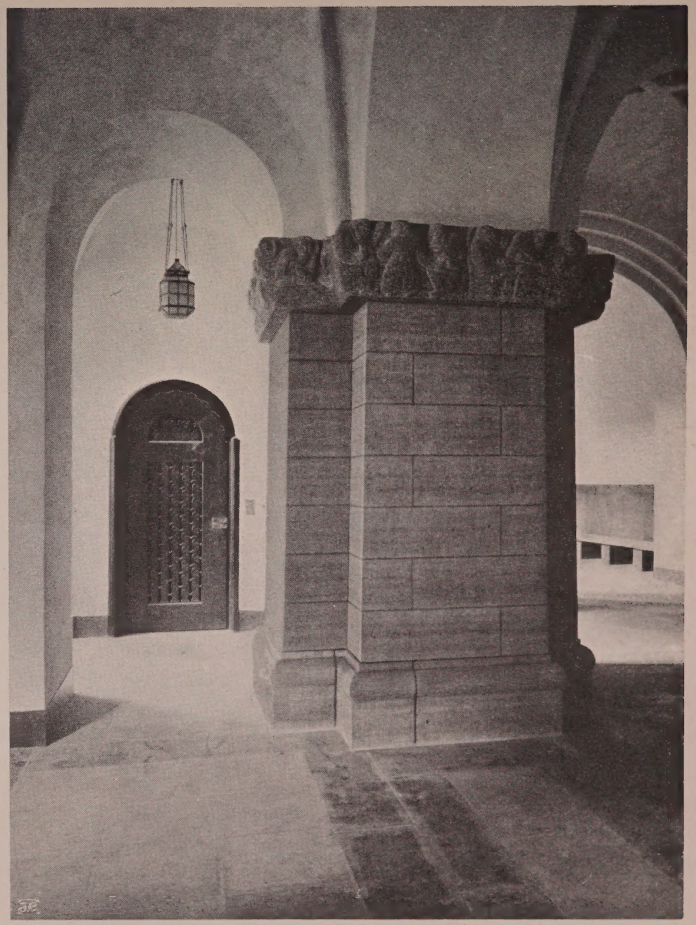

KALKSTENSPELAREN I CENTRALHALLEN
1 TRAPPA UPP

MIDTGALLERIET 1 TR. UPP

SIDOGALLERIET 1 TR. UPP

MED INGÅNG I FONDEN TILL MAGISTRATEN

CENTRALHALLEN 1 TR. UPP

AFVISARE AF KALKSTEN I HUFVUDTRAPPORNA

Aron Sandberg sculpsit

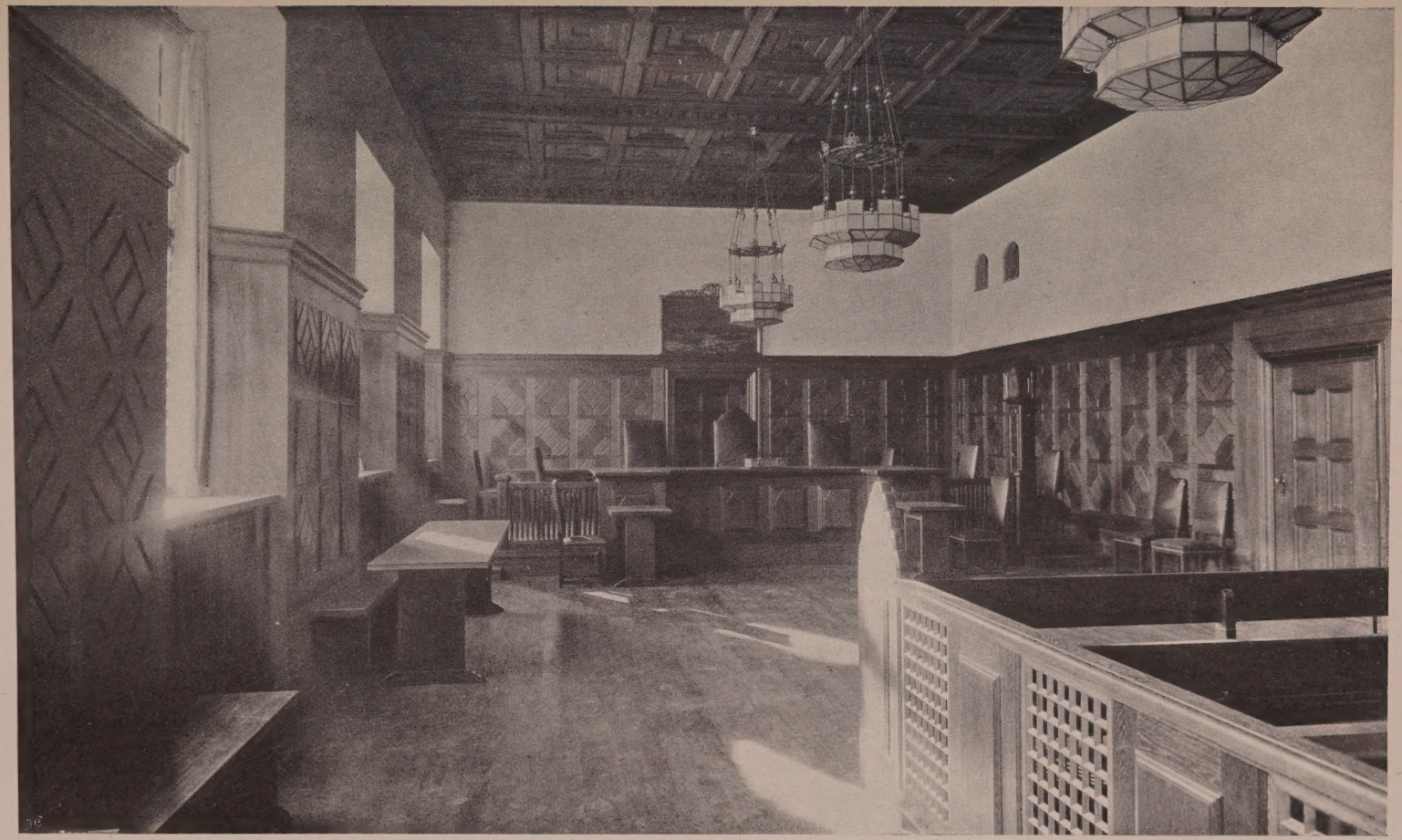

FJÄRDE AFDELNINGENS DOMSAL

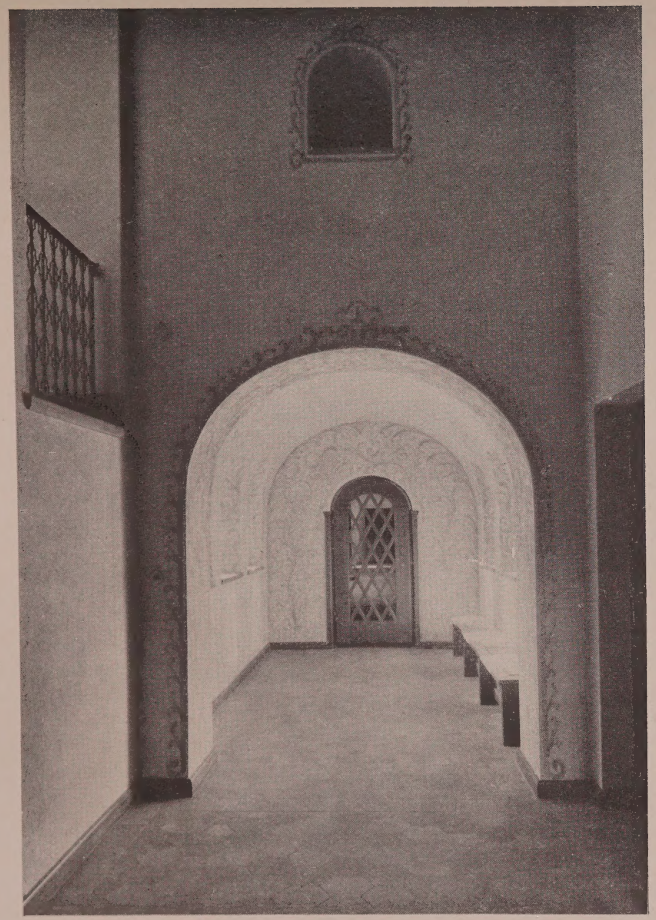

PASSAGE MELLAN ANDRA OCH FJÄRDE AFDELNINGARNA

FRÅN TREDJE AFDELNINGEN
PARTI AF TRAPPAN

ANDRA AFDELNINGENS DOMSAL

VIGSELRUMMET

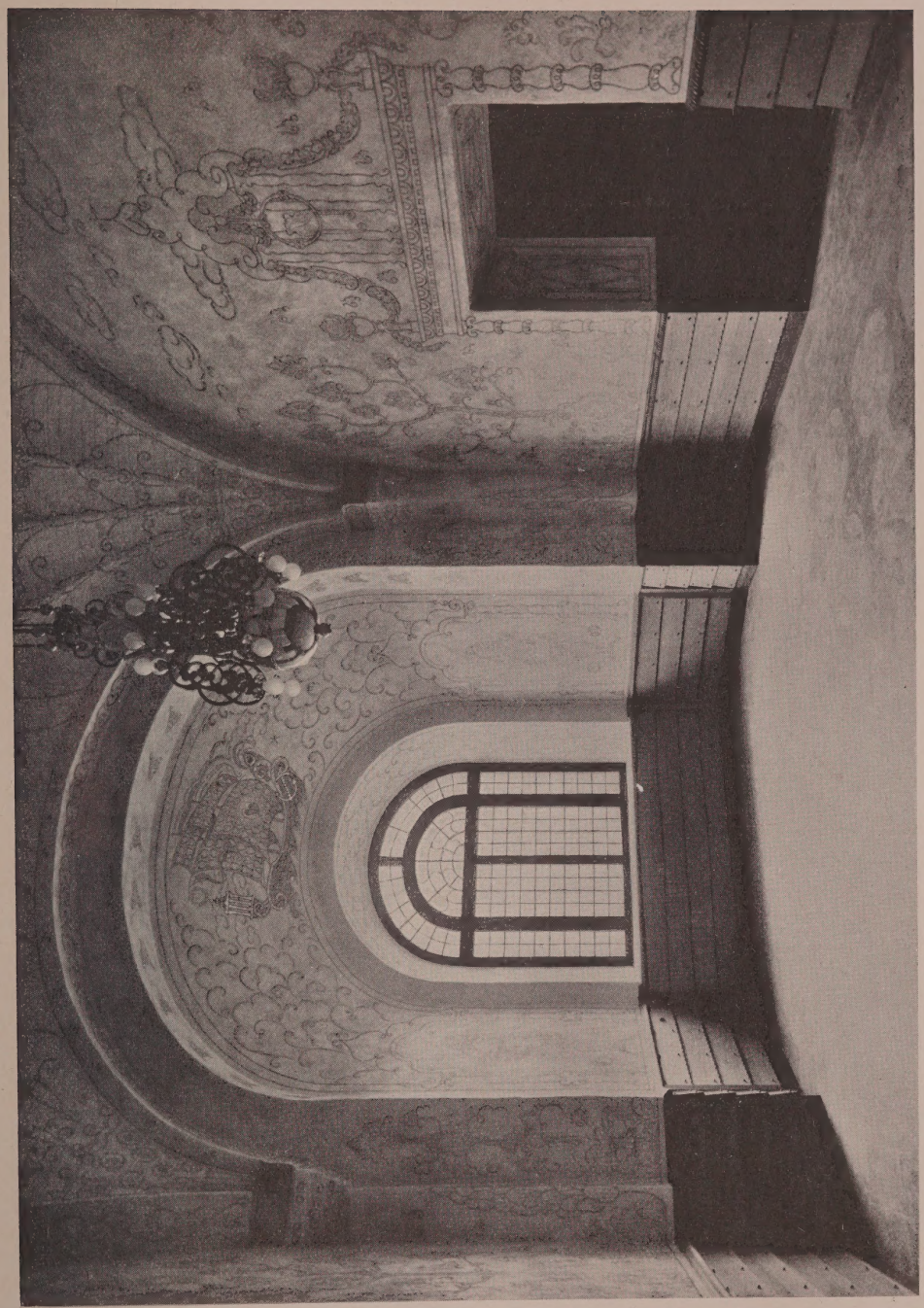

VIGSELRUMMET

"ROSENKAMMAREN" VIGSELRUMMETS INRE FÖRMAK

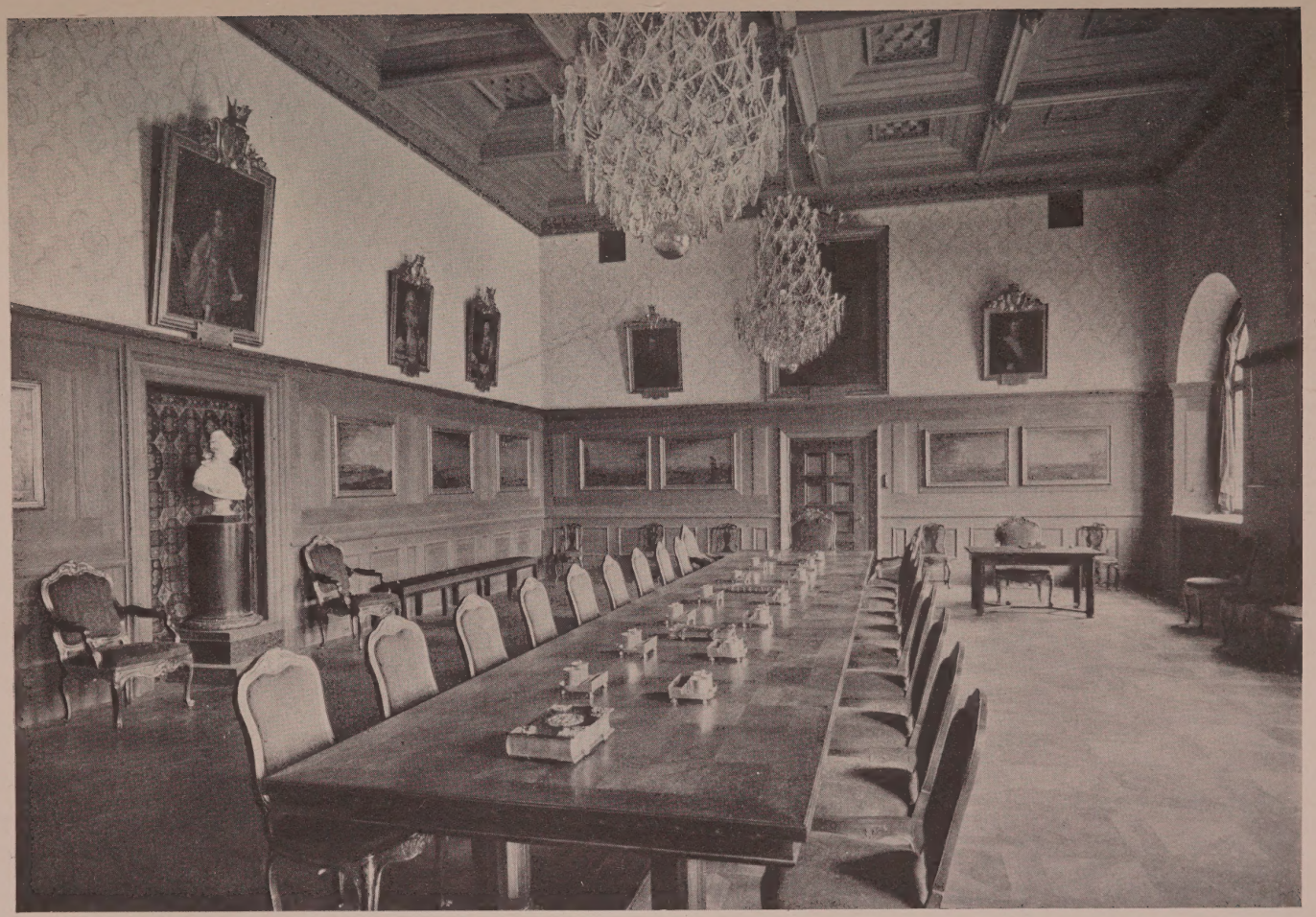

MAGISTRATENS SESSIONSSAL

CENTRALHALLEN 2 TR. UPP

MIDTPARTIET AF CENTRALHALLEN 2 TR. UPP
MED "KOPPARMATTE"

TRYCKT HOS
BRÖDERNA LAGERSTRÖM
BOKTRYCKARE
STOCKHOLM
1915

91-B9275

GETTY RESEARCH INSTITUTE
3 3125 01887 6819

STOCKHOLM
C. E. FRITZES
BOKFÖRLAGS
AKTIEBOLAG
I DISTRIBUTION